ZEKERİYA YILDIZ

ROMAN

KÜSKÜN PAŞALAR

Onlar Kurtuluş Savaşı'nın Kahramanlarıydı...

NESİL

küskün paşalar

ZEKERİYA YILDIZ

küskün paşalar ZEKERİYA YILDIZ

Yayın Yönetmeni: Ekrem Altıntepe
Editör: Kerem Altındağ
Tashih: Şerif Ali Arslan
İç Tasarım: Said Demirtaş
Kapak Tasarımı: Nesil Grafik
ISBN: 978-605-162-849-3
Yayıncı Sertifika No: 12403
Matbaa Sertifika No: 16106
Baskı Tarihi: Aralık 2015
Baskı Cilt: Pasifik Ofset

Cihangir Mah. Güvercin Cad.
No:3/1 Baha İş Merkezi A Blok
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: (0212) 412 17 00

NESİL

Sanayi Cad., Bilge Sk., No: 2 Yenibosna
34196 Bahçelievler / İstanbul
Tel: (0212) 551 32 25 www.nesilyayinlari.com
Faks: (0212) 551 26 59 nesil@nesilyayinlari.com

NESİL YAYIN GRUBU NESİL Eğiklegün SÖZ

Nesil olmasaydı birşeyler hep eksik kalacaktı...

© Fikir ve Sanat Eserleri Yasası gereğince bu eserin yayın hakkı anlaşmalı olarak **Nesil Basım Yayın Gıda Tic. ve San. A.Ş.**'ye aittir. İzinsiz, kısmen ya da tamamen çoğaltılıp yayınlanamaz.

küskün paşalar

ZEKERİYA YILDIZ

NESİL

Her bir kişinin tâlii devletle bir olmaz
Bir lokması yoktur ki yesin bunca ricâl var

Dûr olmayı ister mi kişi öz vatanından
Ey Dertli-i biçâre, bu esrarda ne hâl var.

(Dertli)

Birinci bölüm

25 TEMMUZ 1923 SABAHI...

Anadolu yaylasının kıraç enginliği insana vahşi bir yalnızlık hissi veriyordu. Gelişigüzel serpilmiş birkaç kavak ağacı, üç beş iğde dalı da olmasa kurumuş otların sararttığı topraklar tek renk bir kilim gibi uzayıp gidecekti.

Bu boşluğun ortasında bir tren Eskişehir tarafına doğru yavaşça kayarken bacasından simsiyah bulutlar çıkarıyor, Ankara Kalesi, bozkıra yüksekten bakan bir tepenin üstünde irice bir karartı gibi yükseliyordu.

Sıcak bir gün olacağa benziyordu. Güneş daha birkaç mızrak boyu yükselmiş olmasına rağmen bunaltıcı bir hararet kendini hissettirmeye başlamıştı.

Meclis ikinci başkanı Ali Fuat, Keçiören'deki evinde henüz uyanmamıştı. Aniden çalan telefon sesiyle irkilip gözlerini açtı. İyice kapanmamış perdenin kenarından sızan ışığa gözlerini kısarak baktı. Önce tavanı sonra etrafını süzdü. Başucunda-

ki telefon biteviye çalmaya devam ediyordu. Hafifçe doğrulup telefona uzandı, reseptörü kulağına götürdü.

– İtizar ederim Paşam, erken vakit rahatsız ediyorum.

Ses, Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey'indi. Her kelimesinden heyecan fışkıran sesinde önemli bir haberin coşkusu vardı. Toparlanıp iyice doğruldu:

– Estağfurullah Rauf Bey.

Ahizedeki ses, aynı coşkun tonla çağlamaya devam ediyordu:

– Lozan'dan bir telgraf aldım. İsmet Paşa, sulhun imza edildiğini yazmış.

Ali Fuat, derin bir solukla doldurduğu göğsünü bir nefeste boşalttı:

– Çok şükür. Tebrik ederim kardeşim. Bu zafer sizindir, ziyadesiyle hak ettiniz.

– Ben de cümlenizi tebrik ederim Paşam. Çankaya Köşkü'ne gidiyorum. Bu müjdeyi Gazi'ye bizzat vermek istedim. Bana refakat eder misiniz?

– Memnuniyetle.

– Hazırlanın lütfen, sizi almaya geliyorum.

Telefonu kapatıp, yorganı üstünden attı. Ayaklarını sarkıtıp ellerini iki yana koyarak yatağın kenarına oturdu. Omuzlarını çökerten devasa yükün boşaldığını, yerini tüy gibi bir hafifliğe bıraktığını hissetti. Nihayet bitmişti ha! Acı, ızdırap, yıkıntı ve ihanet dolu yıllar geride kalmıştı demek. Gecenin zifiri karanlığında yaktıkları titrek mum ışığı her geçen gün büyüyüp bütün ülkeyi aydınlatan koca meşaleye dönmüştü. Trablus'un, Balkan'ın, Dünya Harbi'nin on yıl boyunca kırmakla bitiremediği Anadolu'nun kavruk yüzlü insanları yürekleri kadar büyük bir zafer kazanmışlardı. Köle olmamışlardı işte. Dimdik ayaktaydılar. Yine hür, yine müstakil bir ülkeleri vardı.

Bakışları, yerdeki kilimin renkleri arasında dalgınca geziniyor, hatıralar bir film şeridi gibi gözlerinin önünden akıyor-

du. Mondros'un aslında bir şeyler yapabilmek için zaman kazanmak çaresizliğinden doğan imzasından sonra bu hakikatin idrakinde olanlar bir şeyler yapabilmenin yollarını araştırmışlardı. Çarenin Anadolu'nun bağrında olduğunun şuuru içinde...

Bu şuuru sadece yüreklerinde duymakla kalmayarak aksiyon hâlinde ortaya koyanlardan Mustafa Kemal, Karabekir, Hüseyin Rauf, Cafer Tayyar, Refet, Erkân-ı Harbiye Reisi Cevat ve kendisi İstanbul'da toplanmışlardı. Birinci Dünya Harbi'ni yönetmiş asker-sivil kadrodan kalabilenler kurtuluş yolu bulabilmek hasretiyle yan yanaydılar. İki elin parmakları arasına sığacak bir tevazu içinde...

İlk kendisini yola çıkarmışlardı. Filistin cephesinde başında olduğu Yirminci Kolordunun elde kalmış kuvvetlerini Ankara'da toplamış, orta Anadolu'da düzenli ordunun belkemiğini teşkil edecek orduyu kurmuştu. Ardından Karabekir, Maveray-ı Kafkas Ordusunun mevcutlarıyla On Beşinci Kolordu Kumandanı olarak Doğunun kapısında; Erzurum'da mevzilenmişti. Cafer Tayyar, kumandanı olduğu Birinci Kolordunun merkezini Serhat şehri Edirne'ye taşımış, batı sınır hattı boyundaki mukavemet cephesini kurmuştu.

Mustafa Kemal, ön hazırlığı çoktan tamamlanan direnişi örgütlemek için âdeta Padişah yetkileriyle donatılarak Dokuzuncu Ordu Müfettişi ve Yaver-i Şehriyarî ünvanıyla Samsun'dan Anadolu'ya geçmişti. Sivas'taki Üçüncü Kolordu Kumandanlığına atanan Refet Paşa da onunla beraber yola çıkmıştı. Hemen arkalarından Rauf harekete geçmiş, Ege kıyılarındaki Yunan istilasının Anadolu içlerine uzamasını önleyecek mahallî mukavemet cephelerini kurmak için Egeyi karış karış dolaşmıştı.

Anadolu kıpır kıpırdı zaten. İttihatçı liderler dünya harbindeki yenilginin utancıyla memleket dışına kaçarlarken geride kalanlar vatan toprağının en ücra köşelerine dağılmışlardı.

Reddi İlhak Cemiyetleri kurulmuş, Müdafaayı Hukuk grupları her tarafta silah ve mühimmat depoları oluşturmuşlardı. O hengâmede, o hercümerç içinde tek bir adamın tek başına yapabileceği çok şey yoktu. Aynı şekilde bir liderin etrafında toplanıp yekpare bir güç olmadıkça çoban ateşi gibi Anadolu yaylalarında ışıldayıp duran direniş gruplarının da bir hükmü olamazdı.

Dört öncü arkadaş, çoban ateşlerini kurtuluş yangınına dönüştürecek bir irade beyanı için Amasya'da buluşmuşlardı. 21 Haziran 1919 gecesi Müftü Hacı Tevfik Efendi'nin Saraydüzü'ndeki evinin üst katında, küçük bir mumum titrek aleviyle aydınlanan karanlık bir odada ihtilal bildirisini yazmışlardı. Millî mücadelenin ilk temel belgesini, millî misakın sınırlayacağı hudutlar içinde müstakil bir devlet ilkesini, cümle, cümle kâğıda dökmüşlerdi. Dosta, düşmana, yurda, dünyaya duyurmak için...

O geceyi, o karanlık odayı unutması mümkün müydü? Zihin kıvrımlarını tüm tazeliği ile saran sırlı dakikaları, tatlı bir tebessümle her daim yeniden yaşıyordu.

Rüzgârlı bir geceydi. Küçük pencereye dışarıdaki koca dut ağacının dalları vuruyor, camların arasından giren rüzgâr sararmış perdeleri hafiften sallıyordu.

Küçük ahşap bir masanın etrafına dizilmişlerdi. Mustafa Kemal ortadaydı. Sağına kendisi, soluna Rauf oturmuş, hemen yanlarındaki bir tabureye de Refet ilişmişti. Aslında beş kişi sayılırlardı. Yazılan her cümle şifre ile Erzurum'a iletiliyor, Karabekir Paşa'nın da onayı alındıktan sonra ancak kesinleşiyordu.

İlk cümle bir durum tespitiydi: "Vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı tehlikededir."

Bunu esir başkentin çaresizliğini ifade eden kelimeler takip ediyordu: "Hükümet acz içindedir ve deruhte ettiği mesuliyetin icaplarını ifa edememektedir."

Sonra top yekûn bir direnişin ateş topuna benzeyen çağrısı geliyordu: "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararlılığı kurtaracaktır."

Gerisi, atılacak teknik adımlardı. Her vilayette seçimler yapılması, seçilen temsil heyetlerinin Sivas'a ulaşması, kararların tatbikinde görevlendirilecek kişiler ve bir kongre toplanması...

Mum ışığının duvara yansıttığı siluetler birer devi andırıyordu. Koca bir ülkenin kaderi ücra bir kasabanın karanlık bir odasında yeniden yazılıyor gibiydi. İstanbul'un dışında yeni bir karar merkezi... Dillendirilmese de vaziyet buydu... Ve dört arkadaş heyecan içindeydiler. Galiba heyecanı en belirgin olan da Refet'ti. Kararlaştırılan esasları okudukça biraz da ürkmüş gibiydi. Hele imza atma sırası ona geldiğinde bir müddet duraklamış, kulağına eğilerek tereddüt içinde fısıldamıştı:

– Ali Fuat! Kuzum hükümet mi kuruyoruz?

Sükûnetle başını sallayıp gülümsemişti:

– Gerekirse evet...

O gecenin üzerinden zorlu seneler akmıştı. İsyanları ihanetler kovalamış, yenilgileri zaferler izlemiş, Anadolu kan ve ateş çemberinden geçmişti. Ankara'da yeni bir hükümet kurulmuş, inişli çıkışlı ilişkilerin ardından İstanbul'u alt edip iktidarı tümüyle eline almıştı. Dünya Harbi'nin galip ülkeleri ile kurulan pazarlık masasına Ankara tek başına gitmişti. Artık tüm ipler dört yıl önce Amasya'daki karanlık odada siluetleri duvara vuran isyancıların elindeydi. Ama en çok da Mustafa Kemal'in... Belki de sadece Mustafa Kemal'in...

Son hükme vardığında durdu. Rahatsız bir şekilde kıvrandığını hissedip başını omuzları arasına çekti. Gazi Paşa'nın herkesi kuşatan baskınlığı bir kez daha zihnine çengel gibi asılınca dudakları buz gibi bir tebessümle kıvrıldı. Donuklaşan gözlerinde yeni resimler gezindi. Memleketin istikbalinden başka derdi olmayan Birinci Meclisteki kavgalar... "İlle de Meclis üstünlüğü" diye tutturan İkinci Grupçular... "Demesin-

ler ki memlekette bir kişinin şahsi arzusu hükümrandır. Hayır, milletin arzusu hükümrandır" diye bağıran Hüseyin Avniler... Kahpe bir tuzağa kurban giden Ali Şükrüler...

Her zaman Birinci Grubun içinde Gazi'nin yanı başında olmuş, çocukluk arkadaşına, başkomutanına yürekten inanmıştı. Buna rağmen Sakarya'dan sonra değişmeye başladığını, çelik mavisi gözlerindeki ihtirasın her geçen gün daha da belirginleştiğini inkâr mı edecekti? Meclisin tüm yetkilerini devralıp Başkomutan olduktan sonra bu yetkileri bırakmamak için nasıl ince bir siyaset izlediğini, tek adamlığına direnen Birinci Meclisin muhalif üyelerini nasıl tasfiye ettiğini görmüyor muydu?

İçi rahat değildi, hem de hiç... Sadece kendisinin değil diğer arkadaşlarının da tereddütler ve şüpheler içinde kıvrandıklarını biliyordu. Hele Lozan görüşmeleri boyunca Meclisi ve Vekiller Heyetini aşarak İsmet'le doğrudan iş tutması, anlaşmanın bir an önce imzalanması için onun tavizkâr tutumlarına göz kırpması hepsini iyice huylandırmıştı.

Kendine kök söktürenleri seçime ikna etmiş, hiçbirini listeye sokmayıp, "Kız gibi meclis yaptık" diye bıyık altı gülmeye başlamıştı. Bu adam nereye koşuyordu? Ve daha ne istiyordu?

İnceden bir ürperti içini titretti. Donuklaşan bakışlarını karşı duvardan alırken toparlandı. Neler düşünüyordu böyle! Sağ elini sinek kovalar gibi gözlerinin önünde salladı. La havle çekti. "Yine evham yapıyorum" diye söylendi.

Direnişin öncüsü arkadaşlarıyla birlikte hâlâ Ankara Hükümetinin en etkili adamlarıydılar. Kendisi Meclis İkinci Başkanı olarak Gazi'den sonraki ikinci adamdı. Rauf, İcra Vekilleri Heyeti Başkanı yani başvekildi. Karabekir, Şark Cephesinin kudretli komutanıydı. Ermenistan Fatihi olarak Ankara'da itibar görüyor, her konuda onayına başvuruluyordu. Refet desen İstanbul'u ve Trakya'yı Ankara adına teslim alan, Vahdettin'i kaçmaya zorlayan kudretli bir isimdi.

Amasya'nın karanlık odasında kader birliği edenler, ülkenin kaderini ellerinde tutuyorlardı.

Hep birlikte koca zaferin keyfini çıkarmak varken; evham ve kuruntuyla iç karartmanın sırası mıydı şimdi? Üstelik Rauf'un sevinç dolu sesiyle uyanmışken, barışın müjdesi kulaklarında hâlâ çınlıyorken...

Kalkıp banyoya gitti, buz gibi suyu iki eliyle avuçlayıp yüzüne çarptı.

Giyinip hazırlanmıştı ki kapı çaldı. Aceleyle açtı. Emir eri eşiğin hemen önünde bir heykel gibi dimdik duruyordu. Sert bir selamın ardından başıyla bahçe kapısını işaret etti:

– Vekiller Heyeti Reisi Rauf Beyefendi geldiler.

– Tamam, Ali Çavuş, geliyorum.

Kapıyı çekip çıktı. Arabanın arka koltuğuna Rauf Bey'in hemen yanına oturdu. Bozuk parke yolda hırıltıyla sallanan araba ardında küçük bir toz kümesi bırakarak sokaktan hızla uzaklaştı.

Telefondaki tebrikleşmenin benzer cümlelerle tekrarından başka yol boyunca fazla konuşmadılar. Ancak ikisinin de heyecanı her hâllerinden belli oluyordu. Hele Rauf; yerinde duramıyor, iki de bir şoföre talimatlar veriyor, her çukurda veya yavaşlanan her tümsekte hayıflanıyor, sabırsız hareketlerle ileri geri sallanıyordu. Ali Fuat yan gözle arkadaşını izlerken keyifle gülümsüyordu. Ne var ki bu keyifli yüz çizgileri bir müddet sonra şekil değiştirdi. Önce durgunluğa, sonra şaşkınlığa dönüştü. Hatta belli belirsiz keyfi bile kaçtı. Yumruk yaptığı elini çenesine dayayıp yüzünü dışarı çevirdi. Şu Rauf'u anlamak zordu... Çok değil daha birkaç gün öncesine kadar İsmet'le nasıl cebelleştiğini, Meclis talimatlarını dinlemeyip başına buyruk hareket ettiğini gördükçe nasıl çıldırdığını, Lozan'dan gelen telgrafları nasıl öfkeyle buruşturup duvarlara fırlattığını bilmese bu kabına sığmayan heyecanı anlayabilirdi. Üstelik Musul'dan, Kerkük'ten, Sü-

leymaniye'den vazgeçen, Hatay'ı, Kıbrıs'ı kurtaramayan, on iki adayı bırakan, tazminat alamayan, tamirat bedelini Karaağaç'taki küçücük bir istasyona değişen, bir de üstüne Osmanlı borçlarını üstlenen bu anlaşmanın içine sinmediğine de adı gibi emindi.

Öyleyse bu coşkunluk neyin nesiydi?

Türkiye'nin birçok gerçeğini müttefiklere bağışladığına inanıyorken İsmet'in telgrafı onu niye bayram çocuğuna çevirmişti?

Daha fazla kendini tutamadı. Derin bir nefes alıp ağzını açtı ve aniden arkadaşına döndü:

– Mübalağa etmiyor muyuz?

Diyecekti... Demedi.

– İsmet Paşa'nın sulha teşne aceleciliği kazancımızı azaltmadı mı? diye devam edecekti. Sustu. Dilinin ucuna kadar gelen soruyu yutkunarak içine attı. Tekrar Rauf'a bakarken tebessüm etmeye çalıştı. Bir yandan da kendine kızdı. İsmet'i kıskandığına hükmedip nefsini ayıpladı. Cihan Harbinin mağlup devletlerinin safında olmalarına rağmen, bir tek kendileri anlaşma masasına oturabilmiş, eksik de olsa kendi şartlarıyla bir anlaşma imzalamışlardı. Artık herkesin tanıyıp hükümranlığına saygı duydukları bir devletin sahipleriydiler. Bunu tescil eden anlaşmanın altında Garp Cephesi Komutanı İsmet Paşa'nın imzası vardı. Ve bu imza hepsi adına atılmıştı. Şimdi evhamları bastırma, doyasıya sevinme zamanıydı.

Araba şehrin güney sırtındaki tepelerin üstüne doğru uzanan meyilli şosede hırıltılarla ilerlemeye devam ediyor, yol kenarlarındaki kavak ağaçlarının altında birbirlerine sokulmuş kıvır kıvır tüylü tiftik keçileri görülüyordu.

– Şu Çankaya yokuşu da insanı bezdirecek...

Konuşan Rauf Bey'di. Hafifçe gülümseyerek başını salladı:

– Geldik sayılır.

Zaten nöbetçi kulübeleri de görülmeye başlamıştı. Araba biraz daha hızlandı. Nihayet yolun son büklümü de dönülünce ince parmaklıklarla çevrili bahçe duvarının içinde beyaz badanalı iki katlı köşk göründü.

Görevlilerin telaşlı koşuşturmaları arasında otomobilden inip içeri girdiler. Ortasında küçük bir mermer havuzun bulunduğu salona alındıklarında Yaver Muzaffer Bey koşarak üst kata çıktı. Gazi henüz istirahat hâlindeydi. Fakat çok beklemediler. Yaverin yukarı çıkmasıyla Gazi'nin merdiven başında görünmesi bir oldu. Getirilen haberin önemini hissetmiş olmalıydı ki giyinmeye bile lüzum görmemiş, sabahlık niyetine kullandığı bir Arap maşlahına bürünerek yanlarına inmişti.

Havuz başında kucaklaştılar. Gazi kıyafeti için özür diledi:

– Mazur görün lütfen, sizi bekletmek istemedim.

Rauf, aynı nezaketle karşılık verdi:

– Çok iyi ettiniz Paşam, zira vereceğimiz malumat mühimdir.

Sonra cebinden çıkardığı telgrafı uzatırken keyifle güldü:

– İsmet Paşa'nın telgrafı, anlaşmanın imzalandığını yazıyor.

Gazi, heyecandan sapsarı kesilmişti. Kaparcasına kâğıdı aldı, ışıltıyla parlayan mavi gözlerini satırların üzerinde aceleyle gezdirdi. Birkaç kez de mırıldanarak okudu. Bir parça sakinleşince önce Rauf'a ardından Ali Fuat'a sarıldı:

– Verdiğiniz haber beni çok sevindirdi arkadaşlar, teşekkür ederim.

– Memlekete hayırlı olsun Paşam!

Gazi'nin heyecanı yatışmamıştı. İki elini arkadaşlarının omuzlarına koydu.

– Sevinçten kendimi toparlayamıyorum. İçeri geçelim lütfen. Birer kahve içip kendimize gelelim.

Salonun solundaki kapısı açık odaya girdiler. Pencere kenarındaki maroken sandalyelerden birine ilk önce Gazi oturdu. Diğerleri de karşısına geçtiler. Kahveler içildi, sigaralar yakıldı. Gazi hâlâ heyecan içindeydi. Sigarasından ardı ardına iki nefes çektikten sonra Rauf'a döndü:

– Son günlerde barışın imzalanacağına ben de kanaat getirmiştim. Fakat tereddütlerim hiçbir vakit kaybolmamıştı. Adamların son dakikada bir pürüz çıkarıp cayabileceklerinden endişeliydim.

Rauf, bakışlarını Gazi'nin yüzünde gezdirirken sıcacık güldü:

– Bu mesut günün muvaffakiyetini en başta size borçluyuz Paşam!

Elini Ali Fuat'ın eline dokundurarak devam etti:

– Karabekir, Ali Fuat ve Refet Paşalarla birlikte... Bu zafer sizlerin eseridir. Ben aranızda bir arkadaşınız olarak bulunmaktan her zaman bahtiyarlık duydum.

Gazi Paşa'nın keyfi yerindeydi. Birer kahve daha söyledi. Üst üste üçüncü sigarasını da yaktıktan sonra bir şey hatırlamış gibi yerinden kalktı ve yaverini çağırdı:

– Lozan'a bir telgraf çekin, İsmet Paşa'yı tebrik edelim.

– Emredersiniz Paşam.

– Gitme çocuk, yaz!

Yaverin çıkmasına müsaade etmemiş, telgrafı kendisi dikte etmeye başlamıştı:

"Delegeler Heyeti Başkanı ve Hariciye Vekili İsmet Paşa Hazretlerine,

Millet ve hükümetin zat-ı âlîlerine vermiş olduğu yeni görevi başarıyla sona erdirdiniz. Memlekete birbiri ardınca yaptığınız yararlı hizmetlerle dolu ömrünüzü bu defa da tarihî bir başarıyla taçlandırdınız. Uzun çarpışmalardan sonra vatanımızın barış ve istiklale kavuştuğu bu günde parlak hizmetiniz dolayısıyla zat-ı âlînizi, pek sayın arkadaşlarımız Rıza Nur ve

Hasan beyleri ve çalışmalarınızda size yardım eden bütün delegeler heyetini şükran duygularımla kutlarım."

Telgrafın yazılmaya başlamasıyla birlikte Rauf Bey'in bütün keyfi birden bire kaçıvermiş, gizlemeye çalışsa da kaşları çatılmaya başlamıştı. Özellikle İsmet Paşa'ya övücü kelimeler ağzından dökülürken Gazi'nin bu kelimelere vurgu yapması ve bunu yaparken de manalı bir şekilde yüzlerine bakması dikkatinden kaçmamıştı. Rauf, yüzündeki tebessümü muhafaza etmekte zorlanıyor, bakışlarını kaçıracak yer arıyordu. Doğrusu Ali Fuat'ın durumu da ondan farklı değildi ve Gazi'nin bunu bilinçli yaptığına hükmetmişti. Sanki Rauf'un Amasya'daki karanlık odaya atıf yapan konuşmasında isimleri tek tek saymasına ve zaferin hissesini paylaştırırken İsmet Paşa'dan hiç bahsetmemesine dolaylı olarak cevap vermişti. Lozan heyetinin tespitini bizzat Gazi yapmamış mıydı? Herkes Rauf'un üzerinde hemfikir olmuşken o tercihini İsmet'ten yana kullanmamış mıydı? Hâl böyleyken İsmet'in yok sayılmasına izin verir miydi? Telgrafı yanlarında kelime, kelime dikte ettirmesi, barışın bu en büyük belgesinde başrol sahibi yaptığı kişiye dikkatlerini çekmek içindi.

– Telgraf hemen çekilsin, gecikme istemiyorum.

– Peki Paşam!

Yaver, hızla odadan çıkarken Gazi Paşa da kahvesinde kalan son yudumu aheste hareketlerle içip yeniden sigara paketine uzandı. Rauf ise ikinci kez getirilen kahvesine elini bile sürmemişti. Hafif bir öksürükle genzini temizledikten sonra biraz önceki ses tonunun tam zıddı bir kurulukla konuşmaya başladı:

– Paşam, böylesine güzel bir günde sizi sıkmak istemezdim. Fakat daha müsait bir zaman bulamayacağımdan bazı düşüncelerimi sizinle paylaşmak istiyorum.

Gazi, söylenecekleri tahmin ediyor gibiydi. Yüzüne müstehzi bir ifade kazınmıştı. Başını salladı:

– Buyurun Rauf Bey, sizi dinliyorum.

– Ben barışın imzasına kadar her şeye göğsümü siper etmeye ve nihayete kadar çalışmaya azmetmiştim. Hamdolsun bugün müşterek çalışmalarımızın neticesini almış bulunuyoruz. Şu andan itibaren izninizi istiyorum.

– Ne izniymiş bu?

– Yorgunum Paşam, midemden de rahatsızım. Müsaade ederseniz İkinci Meclis toplanmadan yerime Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'yı vekil bırakarak Ankara'dan uzaklaşmak istiyorum.

– Nereye gideceksin?

– Sivas'a. Malumunuz benim eski seçim bölgemdir. Kara günlerde Heyet-i Temsiliye azalığını ve mebusluğu bana emanet eden Sivaslılara teşekkür etmek, bu seçimde neden İstanbul mebusluğunu kabul ettiğimi kendilerine anlatmak, sonra İzmir'e geçerek validemin yanında bir müddet dinlenmek istiyorum.

Gazi, Lozan görüşmeleri esnasında yaşananları hatırlayarak Rauf'un bazı şikâyetler dile getireceğini düşünmüştü ama doğrusu bu kadarını tahmin edememişti. Başvekilin böyle bir zamanda Ankara'yı terk etmesi hoş olmazdı. Alttan alarak onu bu düşünceye getiren sorundan emin olmak istedi:

– Konferans esnasında İsmet seni çok kızdırdı. Büyük sabır ve tahammül gösterdin. Senin her hususta İsmet'e yaptığın yardım ve gösterdiğin itidal sayesindedir ki bugünkü mesut neticeyi elde ettik. Ben de o günlerin zor şartları içinde aranızda hakem olmaya çalıştım. Hakemliğimden memnun olduğunu sanıyorum.

– .....

Rauf'un sessiz kalması üzerine sesindeki içtenliği daha da artırdı:

– Kardeşim, İsmet'in o hareketleri yalnız sana değil, hepi-

mize karşı idi. Asabiyetini içinde bulunduğu şartların zorluğuna vererek hoş gördük. Ama emin ol ki; bunda devam edersе o gün olduğu kadar bugün de onu yola getiririm.

Rauf'un yüz şekillerinde en ufak bir değişiklik olmamıştı. Kupkuru sesiyle kararlılığını sürdürdü:

– Lozan'dan yazdığı telgraflar ve aldığı vaziyet dolayısıyla konuştuklarımız malum... Yersiz tarizleriyle yalnız beni değil sizi ve vekiller heyetini de hedef aldığını biliyorum. Lakin ne olursa olsun bir daha İsmet Paşa ile yüz yüze gelmek istemiyorum.

Gazi Paşa ummadığı bu direniş karşısında şaşırmıştı:

– Demek İsmet Paşa'yı karşılamayacaksın?

– Hayır. Beni mazur görün. Bir daha onunla yüz yüze gelmek ve çalışmak istemiyorum.

Gazi, arkadaşını yakından tanıyordu ve ne kadar inatçı olduğunu da biliyordu. İkna edemeyeceğini anlayınca müteessir oldu:

– Rauf'cuğum, ne söyleyeyim bilmem ki, haklısın... Bu muhit adamı ahlaksız yapıyor.

– Üzülme Paşam, bir düzine namuslu adamla sen bu memleketi mükemmel idare edersin.

Gazi Paşa hiçbir şey olmamış gibi sükûnetle ayağa kalktı. Ellerini arkada birleştirerek pencereden dışarıya baktı. Sesinde duygularını belli etmeyen bir mekaniklik vardı. Talimat verir gibi kelimelerin üzerine basarak konuşuyordu:

– İsmet Paşa'yı bir hükümet başkanına yaraşır şekilde karşılayıp takdir ve tebrik etmeni münasip görürdüm, ama mademki istifada ısrar ediyorsun, öyle olsun. İstifanı kabul ediyorum.

Odada derin bir sessizlik, cümleler arasında uzun bir boşluk oluştu... Ali Fuat şaşkın bir ifadeyle önce Rauf'un yüzüne sonra da uzun uzun Gazi'nin olduğu tarafa baktı. Başvekilin sözlerinde istifa kelimesi geçmemişti. Sadece karşılamada

bulunmak istemediğini söylemiş, İkinci Meclis çalışmalarına başlayıncaya kadar izin istemişti. Pek ala bu izni verebilir, dinlenip dönünceye kadar vekâletle idare edebilirdi. İstifasını istemekle açıkça İsmet Paşa'dan yana tavır almış, onun tarafını tutmuş olmuyor muydu? "Lozan barışı sonrasında oluşacak yapıda seninle birlikte çalışamayacağım" demiyor muydu? Bunu Rauf da anlamış olmalı ki eyvallahsız karşılık verdi:

– Gazetelere verdiğiniz beyanattan bir fırka kuracağınız ve başına geçerek günlük politikaya karışacağınız anlaşılıyor. Biz buna taraftar değiliz. Sizin partiler ve şahıslar üstünde hakiki bir hakem ve devlet reisi olarak kalmanızı arzu ederiz. Aksi hâlde yıpranırsınız.

Sessizlikte bir müddet bekledikten sonra devam etti:

– İstifa arzumu kabul ettiğiniz için de teşekkür ederim.

Gazi Paşa tunç bir heykel gibi hareketsiz duruyor, sırtı dönük dışarıyı seyretmeye devam ediyordu. Göğsü kendi siyasi zekâsının büyüklüğünü takdir eden bir gururla şişmişti. Aslında Rauf'a yaptığı ısrarın tüm sebebi bir skandalı önlemek içindi. Ankara'da bulunan bir başvekilin böylesine önemli bir anlaşma sonrası karşılama törenine katılmaması olmadık sıkıntılara sebep olabilirdi. Güya Rauf bunu izin yöntemiyle çözmeyi düşünmüş, istifasını isteyeceğini muhtemelen aklına bile getirmemişti. Karşılamada bulunmadıktan sonra ne diye varlığına müsaade edecek, üstelik işgal ettiği makamın gücüyle iki de bir de önüne çıkmasına niçin izin verecekti? Baksana daha şimdiden konumunu sorgulamaya durmuştu...

Rauf Bey, görüşmenin bittiğine kanaat getirmiş, Ali Fuat'a yaptığı göz işaretinin ardından ayağa kalkmışlardı. Gazi kalktıklarını anlayıp döndü ve içindeki duyguları ele vermeyen ifadeyle elini uzattı:

– Teşekkür ederim Rauf Bey, seyahate çıkmadan evvel tekrar görüşürüz.

Uzatılan eli sıktı.

– Hükümet başkanlığından çekilirken sizden özellikle rica ediyorum; devlet başkanlığı makamını lütfen güçlendiriniz.

Gazi tereddütsüz cevap verdi:

– Dediğinizi yapacağıma emin olabilirsiniz.

Devlet başkanlığı makamını güçlendirmek... İkisi de birbirlerini iyi tanıyorlardı ve ikisi de kast edilen şeyin kendi dünyalarında farklı anlamları olduğunu gayet iyi biliyorlardı. Kapıya doğru yürürlerken Ali Fuat Paşa, attığı adımı geriye alıp bir an durdu. Sabahtan beri zihninde yuvarlanıp duran şüphelerin gerçek çıktığına şahit olmanın verdiği sıkıntısıyla kendini daha fazla tutamadı:

– Şimdi senin havarilerin kimlerdir öğrenebilir miyiz?

Giderayak sarf edilen bu sözler, arkadaş siteminden çok öfkeli bir serzenişti. Gazi, kısa sürede yaşananlardan sonra arkadaşının yönelttiği ironik eleştiriyi gülümseyerek cevapladı:

– Benim havarilerim yoktur Ali Fuat; memlekete kimler hizmet eder, bu liyakati kimler gösterirse havari onlardır.

Bundan sonra konuşmadılar. Müjdeli bir haberi paylaşmak için yapılan ve coşkun bir heyecanla başlayan buluşma neredeyse bir hesaplaşmaya dönüşmüş, İstiklal Harbi'nin öncüleri arasındaki derin çatlaklar iyice gün yüzüne çıkmıştı. İki arkadaş hızla adımlarla köşkten çıkıp kendilerini bekleyen otomobile bindiler. Gazi ellerini ceplerine sokmuş köşkün kapısından onlara bakıyordu. Sıcaklık adam akıllı artmış, hararet bir hayli yükselmişti. Ankara'ya doğru salındılar. Yol, yokuş aşağı olunca; gidişleri gelişlerinden daha hızlıydı.

* * *

Bu görüşmeden bir müddet sonra...

7 Ağustos Cumartesi akşamı Çankaya Köşkü'nde mühim bir toplantı yapıldı.

Üç gün önce istifasını veren Rauf Bey, arkasında beklenmedik bir hükümet bunalımı bırakarak Sivas'a doğru yola çıkmıştı. Yaz aylarında yapılan ve Gazi'nin demir yumruğuyla kontrol ve nezaret ettiği seçimler tamamlanmış yeni mebuslar Ankara'ya gelmeye başlamışlardı.

Yakında Meclis açılacak, Lozan'da imzalanan antlaşmanın tasdiki başta olmak üzere yoğun bir mesai başlayacaktı.

Yeni dönemde meclis riyaseti ve vekiller heyeti kimlerden oluşacak dahası Rauf'un boşalttığı koltuğa kim oturacaktı?

Ankara'nın siyasetle nefeslenen tüm sokaklarında bu konuşuluyor, Rauf'un gidişiyle huylanan İstanbul basını homurdanıp duruyordu.

Konunun daha fazla beklemeye tahammülü yoktu.

Sofrayı çevreleyen sandalyelerin tamamı doluydu. Gazi'nin sağına Karabekir Paşa, soluna Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa oturmuştu. Meclis İkinci Başkanı Ali Fuat, Dâhiliye Vekili Ali Fethi, Millî Müdafaa Vekili Kazım (Özalp), Nafia Vekili Feyzi, Celal (Bayar), Recep ve diğer kabine üyeleri yan yana sıralanmışlar, Ağaoğlu Ahmet, Topçu İhsan, Kılıç Ali, Kel Ali, Rasim Bey gibi mebuslar da sofradaki yerlerini almışlardı.

Yemekler yenilip kahveler içildikten ve eski hatıralar yâd edildikten sonra Gazi Paşa salondaki uğultuyu bastıran bir ses tonuyla konuya girdi:

– Arkadaşlar!

Sesler kesildi, bir anda bütün gözler ona döndü.

– Meclis faaliyetleri başlamak üzere... Ne var ki başvekâlet makamı hâlâ münhâldir. Bu akşam, yeni başvekilimizi belirlemek, bu hususta fikirlerinizi almak istiyorum.

Bunu söyledikten sonra bakışlarını Fevzi Paşa'nın hemen yanında oturan Ali Fuat'a çevirdi:

– Sizinle başlayalım. Mütalaanız nedir?

Ali Fuat, soruyu bekliyor gibiydi. Ne konuşacağını tasarlamış, hatta kuracağı cümleleri bile zihninde çoktan hazır etmişti. Tereddütsüz konuşmaya başladı:

– Paşam! Harp yıllarında durumumuz farklıydı. Memleketi kurtarmaya çalışırken görev verdiğimiz arkadaşların meslek ve ihtisasına bakmaz, bunu da fazla önemsemezdik. Bunu söylerken kötü tercihlerde bulunduk diyemem. Aksine mesuliyet tevdi edilen her bir arkadaşımız, kendilerine düşen vazifeyi fazlasıyla yaptılar. Ama bugün durum çok farklıdır. Zafer kazanılmış, sulh imzalanmıştır. Memleketin noksanlarını gidermemiz, yaralarını sarmamız, iktisaden süratle gelişmemiz gerekmektedir. Onun için bu görevlere ihtisas ve liyakat sahibi arkadaşlarımızı getirelim.

Rasim Bey kendini tutamadı:

– Siz de mi? Reis vekilliğini bırakacak mısınız?

– Öyle olmalı. Ben muharebelerde ordu ve cephe komutanlığına yükselmiş bir arkadaşınızım. Benim esas işim askerlik. Benim vaziyetimdeki birinin Mecliste faal vazife almasını gereksiz görüyorum.

Gazi'nin gözlerinde belli belirsiz gölgeler gezindi. Renk vermemeye çalışsa da yüzündeki çizgilerin derinleşmesinden verilen cevaptan hoşnut olmadığı anlaşılıyordu. Nitekim kestirip attı:

– Olmaz! Bu söylediklerine iştirak etmem mümkün değil...

Zihni birkaç gün öncesine gitmiş, Rauf'la bir olup sorguya çeker gibi diklenmelerini hatırlamıştı. Üstelik bir hışımla köşkü terk etmelerinin ardından soluğu Karabekir'in yanında aldıklarını duymuş, üçünün bir olup arkasından kumpas çevirdiklerinden şüphelenmişti. Başka bir zamanda normal karşılanabilecek bu sözlerin diken gibi batması ondandı. Demek şüphelenmekte haklıydı. İhtisas, liyakat gibi kelimelerin ardına gizlenerek cerbeze yapıyor, Rauf gibi, Karabekir gibi o

da yeni dönem tasavvurlarına katılmadığının sinyalini veriyordu.

Memnuniyetsizliğini gizlemeyen bir soğuklukla itirazını sürdürdü:

– İnkılapların ve hadiselerin işbaşına getirdiği arkadaşlar, sulh zamanında da köprü başlarını bırakmamalıdırlar.

Ardından keskin bir nazarla sofrayı süzdükten sonra devam etti:

– Meclis Reisliğini, Vekiller Heyeti Reisliğini, Erkân-ı Harbiye Reisliğini başkalarına teslim edemeyiz.

Başıyla solunda oturan Fevzi'yi işaret etti:

– Mesela Müşir Paşa... Millî mücadele boyunca işgal ettiği bu mühim mevkii nasıl olur da başkasına bırakabilir?

Gözlerini yeniden Ali Fuat'a sabitlerken dudaklarının kenarına soğuk bir tebessüm kondurmayı ihmal etmedi:

– Eğer Erkân-ı Harbiye Reisliğini istiyorsanız; bu vazifeye yalnız Müşir Paşa'yı layık görürüm.

Ali Fuat, iki elini birden öne uzatırken başını iki yana salladı:

– Paşam beni yanlış anladınız! Ben bir prensipten bahsettim, şahıslar asla hatırımdan geçmedi.

– Güzel. Öyleyse bir müddet daha ikinci reisliğe devam etmelisiniz.

– Orduya avdetimi beyan ederken Erkân-ı Harbiye reisliğini kast etmemiştim. Aklımda ordu müfettişliği vardı.

– İkinci reisliğe devam ediniz. Fikrinizde ısrar ederseniz daha sonra münasip bir vazife buluruz.

– Peki Paşam!

Sofrada kısa bir sessizlik oldu. Ali Fuat, bu duruma aralarındaki adı konmamış gerginliğin sebep olduğunu biliyordu. Tartışmayı gereksiz yere uzatmak istemediğinden, uysal bir tavırla başını önüne eğmişti. Sessizliği yine Gazi'nin sesi bozdu:

– Anadolu'da sükûnet var. Ama aynı sükûneti İstanbul'da

göremiyoruz. Muhalif gazeteler, eski ve müfrit politikacılar patırtı koparmak için uğraşıp duruyorlar.

Topçu İhsan, destekleme ihtiyacıyla araya girdi:

– Onlar hiçbir devirde rahat durmadılar ki şimdi dursunlar.

– Duracaklar! Onlara fazla müsaade edemeyiz.

Sonra sesini daha da yükseltti:

– Beyler! Hepiniz bilirsiniz ki idare boşluk kaldırmaz. O nedenle bir arkadaşımızı behemehâl başvekâlet makamına getirmemiz gerekiyor.

Bekledi, beklerken de gözlerini sofradakilerin üzerinde gezdirdi. Herkes susuyor, kimin ya da kimlerin isimlerini söyleyeceğini bekliyordu. Biliyorlardı ki Gazi'nin tarzı buydu. Herkesi konuşturur gibi yapar ama bildiğini uygulardı. Bunu da kimi zaman saatlerce süren tartışmalar sonrası dikte ettirmeyi severdi.

– Fevzi Paşa, Karabekir Paşa ve Fethi Bey... Bu arkadaşlarımızdan birinin başvekil olması icap eder.

Yine biliyorlardı ki, Gazi'nin kafasındaki isim çoktan bellidir. Sofradakilere düşen, sadece bunu öğreninceye kadar ki yapılacak olan tartışmaların heyecanını yaşamaktır.

İlk itiraz Gazi'nin solunda oturan Fevzi Paşa'dan geldi:

– Beni affedin Paşa Hazretleri! Ordumuz hâlen seferberlik hâlindeyken karargâhı terk etmem uygun düşmez. Kaldı ki siyasetle uğraşmak istemiyorum.

Hemen ardından Karabekir'in sesi yükseldi:

– Ben de asker kalmak istiyorum. Erzurum'dan beri fikrim odur ki; millî mücadele komutanları siyaset dışında kalmalıdır.

Bütün gözlerin üzerine çevrildiği Fethi Bey mahcup bir şekilde kendini geriye attı:

– Başvekillik makamını işgale ehliyetim müsait değildir. Beni affedin.

Gazi yeniden keyiflenmişti. Önündeki kâseden aldığı leblebileri çiğnedikten sonra kadehinden irice bir yudum aldı:

– Fevzi Paşa'yı kabul ederim. Az önce Ali Fuat Paşa'ya söylediğim gibi Erkân-ı Harbiye reisliğini ondan başka yapacak yoktur. Karabekir ve Fethi Bey'e gelince...

Eliyle masanın üzerinde geniş bir daire çizdi:

– Lütfen konuşun, hangisi başvekil olsun?

Sofradan art arda sesler yükseldi. Konuşan hemen herkes Fethi Bey'i ikna etmeye çalışıyor ama o ısrarla direniyor, bu görevi yapamayacağını söylüyordu. Gazi ısrarlı direniş karşısında tekrar Karabekir'e döndü:

– O hâlde, görev size kalıyor.

Karabekir kısa bir tereddüdün ardından gülümsedi:

– Teveccühünüze teşekkür ederim Paşam! Kıymetli yardımlarınızla bu görevi başarabilirim. Yalnız kararımı katileştirmeden önce sizinle yalnız olarak görüşmek istiyorum.

Gazi, bu teklifi bekliyormuş gibi muhatabını da şaşırtan bir hareket yaparak hemen ayağa kalktı ve eliyle salonun dip köşelerinden birini işaret etti:

– Hay hay, buyurun!

Masayı çevreleyen gözlerin takibi altında yan yana köşeye ilerlediler. Pencere kenarındaki koltuklara henüz oturmuşlardı ki; Gazi, hafifçe eğilip kendi kendine konuşur gibi mırıldandı:

– Karabekir! Önce şunu söyleyeyim ki ben siyasetten çekilmeyeceğim; çekilirsem de yerime Fevzi Paşa'yı getiririm... Şimdi seni dinliyorum.

Karabekir'in hiç düşünmediği, hiç beklemediği bir cümleydi bu. Bir an ne diyeceğini bilemedi. Bomboş gözlerle öylece bakındı. Gazi'nin savaş esnasında ve sonrasında birkaç kez dile getirdiği bir düşünceydi bu. Hem mecliste hem de kendi aralarında yaptıkları görüşmelerde zaferden sonra bütün un-

vanlarını bırakıp sade bir vatandaş olarak köşesine çekileceğini söylemişti. Demek, ikili görüşme talebinden bunu anlamış, çekilmesini teklif edeceğini düşünmüştü. Böyle düşündüğü için de ön alıyor, eğer çekilmesini teklif edecekse buna niyetinin olmadığını, olsa bile yerini ona bırakmayacağını açıkça dile getiriyordu.

Zoraki toparlanıp rahatsız bir şekilde yerinde kımıldadı:

– Paşam çekilmeyeceğinizi biliyorum, bunu söylemek niyetinde de değilim.

Gazi düşüncesini beyan etmenin rahatlığı içindeydi:

– Devam et, seni dinliyorum.

– Ben millî istiklalimiz gibi millî hürriyetimizi de en mukaddes gaye tanırım. Bunun için medeni hedeflerimizde sürat fakat içtimai gayelerimizde tekâmül taraftarıyım. Hiçbir sebep ve bahane ile halkı tazyike ve idareyi istibdada çevirmeye taraftar değilim. Benimle aynı düşüncede uzman kişiler ve benimle aynı hız ve intizamla çalışmak kudretinde olan arkadaşlardan bir kabine yaparım. Esaslı bir program tertip ettikten sonra elbirliği ile çalışırız.

O konuşurken Gazi, ifadesiz gözlerle önüne bakıyor ve hiç bir müdahalede bulunmuyordu. Yalnız gözbebeklerine ince ve soğuk bir pırıltı oturmuştu. Zihninde peşi sıra sökün eden sorular cirit atıyordu. Amasya'dan beri ihtilal yoldaşı olduğu bu adamlar yeni dönemi nasıl olup da göremiyor, onu tanımakta ve anlamakta niye bu kadar zorlanıyorlardı? Biri, "Senin havarilerin kim olacak?" diye sorguluyor, diğeri, fırka kurmaması yönünde ikazlarda bulunuyor, bu da karşısına geçmiş istibdat göndermeleri yapıyordu. Sürekli kendini sınırlayan, sorgulayan, muhtemelen farklı hükümet tasavvurları olan bu ortakçı ve şüpheci adamlarla daha ne kadar yürüyebilir, onlara daha ne kadar tahammül edebilirdi?

Soruları zihninin gerisine atıp ani ve çevik bir hareketle doğruldu, doğrulurken de dizine vurdu:

– İstiklal harbindeki gibi olacak Karabekir, dedi. Duruma ve şartlara göre müdahale ederim.

Cevap beklemeden yürüdü. Merakla bekleşen sofraya doğru gülerek ilerlerken kollarını iki yana açtı:

– Karabekir de kabul etmiyor. İkisi arasında kura çekeceğim, kime çıkarsa itiraz etmeyecek.

Millî Müdafaa Vekili Kazım (Özalp) Paşa'nın başucunda durup muzipçe gözlerini kırptı.

– Hadi bakalım balkona çıkıp bizi yalnız bırakın. Paşa kura çekiminde bana yardımcı olacak.

Sofradakiler kısa zamanda salonu boşaltıp dışarı çıktılar. Geniş balkonda ikişerli üçerli gruplar hâlinde kümelenmişlerdi ki, bir sigara içimi bile vakit geçmeden Gazi'nin sesi bir kez daha duyuldu:

– Kura Fethi Bey'e çıktı, mübarek olsun!

Yeniden içeri doluştular. Önce bir alkış koptu ardından kutlamalar başladı. Bu hengâme arasında Fevzi Paşa'nın Karabekir'in yanına yaklaştığını ve kulağına eğilerek bir şeyler fısıldadığını hiç kimse fark etmedi.

– Ne konuştunuz? "Başvekilliğe razıyım lakin şartlarım var" mı dedin?

– Evet.

– Yine oyununa geldin.

– Anlamadım!

– İzmir'den ayrılırken benden, "Kimi başvekil yapayım?" diye sordu. Ben de, İsmet Paşa'nın muvafık olacağını söyledim. "Sen istemez misin?" dedi. "Yerimden ayrılmak istemiyorum" dedim. Olacağı budur Paşa! Bakma sen Fethi'yi kandırdığına; bunlar İsmet'le iyi anlaşırlar.

Karabekir, şaşkın ama daha çok da sitemkâr bir bakış fırlattı:

– Hükümet reisliği ve Erkân-ı Harbiye reisliğini bir hafta öncesinden belirlediniz öyle mi? Peki bu komedya nedir?

Müşir Paşa, omuz silkmekle yetindi:

– Siyaset işidir... Seni boşa düşürdü görmüyor musun?

– Lakin...

– Lakini filan yok Paşa! Bilirsin, sever böyle şeyleri.

– Bana da, "Eğer çekilirsem yerime Fevzi Paşa'yı getiririm" dedi. Bu ne demektir?

Düşünür gibi yapıp dudak büktü:

– Ağzını aramış. Belli ki aramızdaki münasebetin derecesini öğrenmek istiyor.

Karabekir'in fena hâlde keyfi kaçmış, daha fazla konuşacak mecali de kalmamıştı. Olanları düşündükçe burnundan soluyor, birlikte çalışamayacaklarını, bunu en çok da onun istemeyeceğini bildiği hâlde niçin bu oyuna geldiğine hayıflanıp kahroluyordu.

Sessizce sofradaki yerine oturup gecenin bitmesini bekledi. Fethi tebrikleri almaya devam ediyor, Gazi keyiften mest olmuş uçuyordu. Onları gözlerken kendi kendine kahırlanıp iç çekti. Millî Mücadele komutanlarının siyaset dışında kalmaları gerektiğine inanıyorken ve bunu herkesin önünde bir kez daha prensip olarak ifade etmişken, nasıl da boş bulunmuş, nasıl da Gazi'nin samimiyetine inanıp kabul etmiş, nasıl da siyasete teşne bir görüntü çizmişti? Başvekillik için Fethi'yi önceden planladığına adı gibi emindi. Buna rağmen nasıl olmuş da aldanmıştı?

Birkaç kez Ali Fuat Paşa ile göz göze geldiler. Onun da fena hâlde canı sıkkın görünüyordu.

Siyaset oyunu eski dostların arasını açmaya devam ediyordu.

* * *

İkinci Meclis 11 Ağustos 1923 Cumartesi günü açıldı.

En yaşlı üye Abdurrahman Şeref Bey ilk celseye başkanlık etti. Açılış konuşmasında "Selefimiz olan Birinci Meclis, va-

tanın kurtarıcısı oldu. Yüce Meclisimizin vazifesi de devletin nâzımı olmaktır" dedi.

Yeni rejimin ve yeni düzenin kurulması bu meclisin omuzlarındaydı.

Meclisin taze sakinlerinin tamamı Müdafayı Hukuk Grubu adına seçimlere girmiş ve Ankara'nın onayını alarak seçilmişlerdi.

Bir kişi haricinde...

Gümüşhane Mebusu Kadirbeyoğlu Zeki Bey, bağımsız olarak seçimlere giren ve Gazi'ye rağmen kazanan tek mebustu...

Sert, dik ve tavizsiz bir Karadeniz uşağıydı. Gazi ile kan davaları, Erzurum Kongresi'nin ilk günlerine kadar uzanıyordu. Onun askerlikten istifa etmiş olmasına rağmen Kongreye askerî üniforma ve padişah yaverliği kordonuyla girmesine itiraz etmiş "Sivil giyinmedikçe burada oturamazsınız" diyerek salondan çıkmasını sağlayan direnişin öncülüğünü yapmıştı.

Gazi, onun bu hareketini hiç affetmemiş, eline geçirdiği ilk fırsatta mebus listesine sokmamıştı. Bağımsız olarak seçimlere girdiğini görünce de, sandıktan çıkmaması için Valiye kat'i talimat vermişti.

Bu talimatla olağanüstü tedbirler alınmış; Gümüşhane, komşu vilayetlerden gelen takviye asker kuvvetlerinin süngüsü altında seçimlere girmişti. Çarşı, pazar her taraf asker kaynamıştı. Oyların kullanıldığı belediye binası jandarmalar tarafından sarılmış; seçmenler, sandık başına sandalye atıp oturan komutanın önünde sıraya dizilip hükümetin istediği adaylara açıktan oy vermeye zorlanmışlardı.

Ama hiçbir baskı kâr etmemiş, sandıklara tek oy bile atılmamıştı. Seçimlerin yapılamayacağı anlaşılınca Belediye Reisi çaresiz şu telgrafı çekmişti Gazi Paşa'ya:

"Paşam, ellerinizden öperim. Bu benim elimde değildir.

Halk and içmiştir. Zeki Bey Umumi Harpte bizim ölümüze, dirimize beşik olmuştu. Bizi her türlü felaketten kurtarmış, harpten sonra da açlıktan ölüm derecesine gelen ahalinin imdadına yetişerek bize hem yiyecek hem tohumluk temin etmiştir. Eğer bizi istemiyorsan birer kağnımız vardır. Yer gösterin gidelim. Biz vekil olarak Zeki Bey'i istiyoruz."

Gazi Paşa, bu telgrafı çaresiz şöyle cevaplamıştı:

"Çekiliniz ve seçimleri serbest bırakınız."

Zeki Bey böyle birisiydi ve tek partili yeni meclisin tek muhalefet adamıydı.

Bütün gruptan, dolayısıyla bütün meclisten ayrı tek başına en arkada oturuyordu.

Oturum süresince Karabekir gözünü ondan ayırmadı. Yalnız ama vakur bir şekilde oturuşunu, Erzurum günlerinin tüllenen hatıraları arasından gülümseyerek izledi.

İlk gün oturumları, isim yoklaması ve yemin merasimiyle tamamlandı.

* * *

Açılıştan iki gün sonra Lozan Heyeti'ni taşıyan tren Ankara'ya geldi.

Lokomotifi daha İstanbul'dayken bayraklar ve defne yaprakları ile süslenmişti. Sabahın erken saatleri olmasına rağmen istasyon yeni devletin en etkili kişileri tarafından doldurulmuş, Rauf Bey dışında bütün vekiller, mebuslar, yüksek yöneticiler, hariciye mensupları, komutanlar ve üst rütbeli askerler karşılamada hazır bulunmuşlardı.

İsmet Paşa ve delegeler alkışlar arasında trenden indiler. Fişekler patlatıldı, marşlar çalındı.

Merasimin ardından Gazi, İsmet Paşa'yı otomobiline aldı. Çankaya Köşkü'nde barışın şerefine ziyafet düzenlenmiş, karşılamada bulunanların çoğu davet edilmişti. İstasyon yavaş yavaş boşalıp Çankaya'ya doğru yollanırken, ikili, Ankara

sokaklarında uzun bir tura çıktılar. Gazi'nin soracakları, İsmet'in anlatacakları vardı.

– Yapacak çok işimiz var İsmet! Dedi. Rejimimizin adı, devletimizin başkenti, yapılmayı ya da yenilenmeyi bekleyen işler, çıkarılacak kanunlar, öncelikle de Lozan'ın tasdiki...

Lozan'ın tasdiki... Onu ayağının tozuyla, tek başına otomobiline almasının esas sebebi buydu. Anlaşmanın detayları ve eksikleri üzerinde bilgi almak... Yeni meclisin oluşumunda ne kadar itina göstermiş olsa da, verilen tavizler ortadaydı. Birinci Meclistekine benzer bir direnişten korkuyor, bir daha aynı sıkıntıları yaşamak istemiyordu. Üstelik bu kez yaşanacak sıkıntının telafisi de yoktu. O yüzden peş peşe sorular sorup cevaplar aradı. O sordu, İsmet cevapladı. İsmet anlattı, o dinledi.

Çankaya yokuşunu tırmanışa geçmişlerdi ki bu defa Hariciye Vekili'nin soruları başladı:

– Vekiller Heyeti Başkanı niye gelmedi? Hasta mı?

– Hayır, İstifa etti.

– Neden?

– Seninle karşılaşmak istemiyormuş. Onun için istifa ile yetinmeyip Ankara'yı da terk etti. Giderken de devlet başkanlığı makamını güçlendirmemi istedi.

– Anlamadım. Ne demek o?

– Bilmem. Herhâlde halifeyi kastetmiştir.

– Siz ne dediniz?

– Bunu yapacağımdan emin olabilirsin dedim.

Bunu söyledikten sonra ikisi aynı anda güldüler. Bu esnada otomobil köşkün bahçe kapısından içeri giriyordu.

Davetliler çoktan havuzlu salonda toplanmışlardı. Ev sahibinin gelmesiyle birlikte alkışlar, tebrikler yeniden başladı. Daha sonra da konferans üzerine uzun bir tartışmaya girişildi. İsmet Paşa, araçtaki görüşmenin de etkisiyle olsa gerek bir ara sözü Rauf Bey hükümetiyle yaşadığı sorunlara getirdi ve kendisine çıkarılan güçlüklerden ne kadar üzüntü duyduğu-

nu anlattı. Eliyle Gazi'yi işaret ederek önünde minnetle eğildi:

– Karşılaştığım bütün güçlükleri yalnız siz çözdünüz, yardıma koşup beni kurtardınız. Siz olmasaydınız, Lozan'dan cenazem gelirdi.

Gazi Paşa bu sözlere gülümseyerek karşılık verdi. İşte tam bu anda Fethi Bey aniden ortaya fırladı ve sinirli bir şekilde İsmet Paşa'nın üstüne yürüdü:

– Tenkit ettiğin kabinede ben de vardım.

İsmet Paşa, aynı şekilde karşılık verip hamle yaptı:

– Bunu bilmeyen mi var?

– Sözlerinize dikkat ediniz Paşa! Bütün kabineye hakarete hakkınız yok.

Ortalık bir anda karıştı. Araya girmeseler istenmeyen şeyler olabilirdi. Salon bir anda buz kesmiş, biraz önceki coşkulu havadan eser kalmamıştı.

Gazi, gerginliği yatıştırmak için hemen müdahale edip yemeğe başlama emri verdiyse de; keyfi adam akıllı kaçmıştı. İsmet Paşa alerjisinin yeniden nüksetmesi onu düşündürüyordu. Fethi gibi ılımlı bir adamın hâli bile ortadaydı... Planlarını biraz daha ertelemeye karar verdi.

* * *

Karşılama merasimi nedeniyle Meclis öğle saatlerinde toplandı.

Meclis başkanı, yardımcısı ve vekiller heyetinin seçimi yapıldı.

Sonuçlar kararlaştırıldığı gibi çıktı. İkinci Başkanlığa Ali Fuat, Başvekilliğe Ali Fethi, Meclis Başkanlığına Mustafa Kemal seçildi.

Gazi, oturumda hazır bulunan 197 reyin 196'sını almış, 1 rey de İsmet Paşa'ya çıkmıştı.

İsmet Paşa'nın aldığı rey dikkat çekmişti. Bursa Mebusu Mustafa Fehmi Efendi oturduğu yerden bağırıyordu:

– O reyi kim verdi, açıklayın lütfen!

Arkalardan bir mebus cevap yetiştirdi:

– Kim olacak, Paşa hazretleri vermiştir!

Gazi, olumlu anlamda başını sallıyor bir yandan da keyifli keyifli gülüyordu.

Bu hareket, "Şimdi senin havarilerin kimler olacaktır?" sözüne bir cevap mıydı bilinmez ama teşekkür konuşması için kürsüye doğru ilerlerken Ali Fuat'a attığı bakış anlamlıydı. Öyle ki, uzaktan Karabekir'in bile dikkatini çekmişti.

Konuşmasına, şahsına gösterilen teveccühe teşekkür ederek ve Meclisin ikinci döneminin yeni Türkiye'nin yeni tarihinde mesut bir geçiş sürecine tesadüf ettiğini belirterek başladı. Temas ettiği ilk konu tabi ki Lozan'dı.

– Lozan'da imza edilmiş olan anlaşma yüce heyetinizce tasdik edildiği takdirde hür ve müstakil olarak mesut bir döneme girmiş bulunacağız.

Ardından Mondros Mütarekesi'ni hatırlattı. İstiklal Harbi'nin geçirdiği safhaları, işgal kuvvetlerinin tecavüzlerini anlattı. Padişahın ve hükümetin şahsi ve hasis menfaatleri için düşmana teslim olduklarını söyleyip onları vatana ihanetle suçladı. "Bize diz çöktürmek için başvurmadık şeytanlık bırakmadılar. Bir taraftan dini siyasete alet ittihaz ederek Anadolu mücahitlerini idama mahkûm ettiler. Bir taraftan da bazı pespayelerin ceplerini doldurarak Kuvve-i İnzibatiye ve Hilafet Ordusu namı ile üzerimize saldırdılar" dedi. "Fakat millette uyanış başlamıştı" diye devam etti ve sözü Sivas Kongresi'ne getirdi. Muhaliflerin manda tezine itibar etmedikleri bu kongrenin ardından milletin mukadderatına sahip çıkmak için Büyük Millet Meclisini topladıklarının ve halk hükümetinin esaslarını ortaya koyduklarının üzerinde durdu. Birinci Meclisi hem takdir etti hem de muhalifleri tenkit etti:

– Giden meclis, askerî harekâtımızı karıştırmaktan ve zor-

laştırmaktan geri durmamış olan sınırlı sayıdaki kişilerin varlığına rağmen vazifesini iyi yapmış, kurtuluş ve kuruluş vasıtası olmuştur.

Uzun ve heyecanlı nutkunun devamında da gelecek için hedefler gösterdi. Teceddüt ve terakki kavramlarına vurgu yaparak inkılaplarla örülecek yeni dönemin ipuçlarını verdi.

Konuşması bittiğinde tezahüratlarla kürsüden indi. Manzara görülmeye değerdi. Meclis alkıştan yıkılıyor, ona dokunup tebrik edebilmek için mebuslar birbirini eziyordu. Birkaç kişi istisna... Zeki Bey önündeki kâğıda eğilmiş bir şeyler karalıyor. İsmail Canbolat isteksiz hareketlerle ellerini birbirine vuruyor. Ali Fuat ilgisiz nazarlarla etrafına bakınıyor, Karabekir ise tam bir hayal kırıklığı yaşıyordu.

Erzurum Kongresini birkaç kelime ile geçiştirip basite indirmesini yadırgamış, onu en tehlikeli ve karanlık günlerde toplayan ve himaye edenleri küçültmesine anlam verememiş, kendini bağrına basıp kongreye baş edenleri yok saymasını kabullenememişti. Ya şahsını işin içinden sıyırarak "Amerikan mandası istediler" diye Sivas Kongresi üyelerini lekelemesine, İstiklal Harbi'nin banisi olarak ortada yalnız kendini bırakmasına ne demeliydi?

Hâlbuki, kazanılan zaferde herkesin hissesi vardı. Ölüm pahasına üstlenilen fedakârlıkların tarih önünde dile getirilmesi, yüksek fikirleri ve kabiliyetleri ile millî şahsiyet olmuş kimselerin de hatırlanması gerekmez miydi?

Olmamış, Paşa hiçbirine gerek duymamıştı. Zaten etrafında pervane olmuş çoğunluğun da böyle bir derdi yoktu. Ankara ve İzmir mebusları vilayetlerini temsil etmesi için Meclis Başkanlığına dilekçe verme yarışı içindeydiler. Zira Gazi hem Ankara hem de İzmir'den seçilmişti. Bir grup mebus da meclis konuşmasının çoğaltılarak bütün Anadolu'ya dağıtılması için karar aldırmaya çalışıyordu. "Kız gibi meclis yapacağız" der-

ken kast ettiği bu olmalıydı. Neredeyse tüm karargâhını meclise taşımış, söylediği her sözde, kurduğu her cümlede hikmet arayan, kendine hayran bir grup kurmuştu.

Rauf Bey'i şimdi daha iyi anlıyordu. Demek bu günleri görmüş, şahit olmamak için çekip gitmeyi tercih etmişti.

Bakalım kendisi ne yapacak, bu komediye daha ne kadar tahammül edecekti?

* * *

Meclis çıkışında Kadirbeyoğlu Zeki Bey, merdivenlerin en üst basamağında durmuş, parmakları üzerinde yükselerek etrafına bakınıyordu. Kalabalık içinde Karabekir'i görünce koşarak yanına vardı. Usulca sokulup koluna girdi:

– İçtima süresince sizi izledim Paşam, pek dalgınsınız.

Karabekir istifini hiç bozmadan yürüyüşünü sürdürüyordu:

– Gayriihtiyari olmuştur, elimde değil.

– Üzülme Paşam, böyle olacağı belliydi.

– Ne diyeyim? Sen haklı çıktın.

Gazi'nin sivil bir organizasyon olan Erzurum Kongresi'ne sokulmaması için çok uğraşmış, hırslı bir askerin eninde sonunda istipdada yöneleceğini anlatabilmek için karargâhını yol etmişti. O günleri hatırlayan Karabekir, dalgın ve düşünceli dudağını büktü:

– Erzurum'un adını bile anmadı, biz o kongreyi niye yaptık ki?

Zeki Bey cevap vermek yerine konuşmak istediği esas konuyu açtı:

– Bir şeyler duydum Paşam!

– Ne gibi şeyler?

– Sarı Paşa ve adamları devletin dinini değiştirme hazırlığındalarmış.

– Olur mu öyle şey canım? Kim çıkarıyor bu zırvaları?

– Herkesin dilinde. İstasyon binasında gizli toplantılar tertip edilip, hazırlıklar yapılıyormuş.

Karabekir adımlarını yavaşlatırken geçen ayın ortalarında yaşadığı bir tartışmayı hatırladı.

Bir akşamüstü Ankara istasyonundaki çalışma odasında Gazi'yi ziyarete gitmiş, habersizce girdiği odada hararetli bir tartışmaya şahitlik etmişti. Fethi, Mahmut Esat, Tevfik Rüştü, Ağaoğlu Ahmet, Ziya Gökalp gibi yeni dönem yâranlarının bulunduğu odada, Tevfik Rüştü ayakta nutuk verir gibi konuşuyor, "Ben kanaatimi millet kürsüsünden dahi haykırırım, kimseden korkmam" diyordu. Neden bahsettiğini anlamadığından merakla sormuştu: "Nedir o kanaat?" Cevap, onun yerine solunda duran Mahmut Esat'tan gelmişti: "İslamiyetin ilerlemeye mani olduğu kanaati! Müslüman kaldıkça yüzümüze kimsenin bakmayacağı kanaati!" Duyduklarından dehşete düşmüş, "Olur mu öyle şey canım" demişti. "İslamiyetin ilerlemeye engel olduğu iddiası, Avrupalı diplomatların uydurmasıdır. Biz bu düşünceye asla tahammül edemeyiz." Bu itirazının üzerine Fethi Bey söze girmiş ve gayet buyurgan bir eda ile "Türkler İslamiyeti kabul ettiklerinden böyle geri kaldılar ve Müslüman kaldıkça da bu hâlde kalmaya mahkumdurlar" diye kanaat belirtmişti. Bu defa yüzünü ona dönmüş, "Bu bayağı fikri şiddetle reddederim" diye bağırmıştı. "Bu millet ne dinsiz olur ne de Hristiyan. Böyle bir harekete cüret, İstiklal Harbi'nin samimi birliğini birbirine katar, nerede duracağını da kestiremezsiniz."

Onun sert tepkisi üzerine ortam gerilince Gazi hemen müdahale etmiş, "Müzakere çok hareketlendi, burada kesiyorum" diyerek tartışmayı bitirmişti.

İyi de, bu görüşme çok dar bir grup arasında olmuştu ve o günden beri hiç kimseyle paylaşmamıştı. Duyulduğunda istenmeyen çok tehlikeli sonuçlar doğurabilirdi. Üstelik kendisi de çok üzerinde durmamış, Gazi'ye yaranma derdindeki bir-

kaç tufeylinin hezeyanı olarak düşünmüştü. Zeki Bey şimdi bunu nereden ve nasıl duymuş da sormaya gelmişti?

Koluna yapışmış, ısrarla cevap bekleyen Karadeniz'in hırçın muhalifine kati bir cevap verdi:

– Kimlerden duyduysan yanlış duymuşsun azizim! Zırvalamışlar!

Zeki Bey, üstelemeyip sustu. Ya aldığı cevaptan tatmin olmuştu ya da benzer kaygıların baskısıyla uzatmamayı tercih etmişti. Bu esnada uzun boylu bir adam, yolun karşı tarafında durmuş onlara el sallıyordu. Zeki Bey adamı görünce durdu:

– İsmail Canbolat değil mi bu?

Karabekir, gözlerini kısıp gösterilen tarafa baktı, başıyla selamladı:

– Evet o.

– Karaoğlan Çarşısı'nda bir çay ocağı keşfetmiş. "Çayı da güzel lakin közde pişen kahvesine doyum olmuyor" dediydi. Şimdi gidip tadına bakmak farz oldu. Bize iştirak eder misiniz?

Karabekir hiç oralı olmadı. İçinde fırtınalar kopuyorken ve canı bu denli sıkkınken kimseyle konuşmak istemiyordu. Başını yukarı kaldırdı:

– Beni mazur görün Zeki Bey, başka zaman inşallah.

– Nasıl isterseniz Paşam! Hayırlı akşamlar

– Güle güle. Canbolat Bey'e selam söyleyin.

Zeki Bey, uzaktan beliren bir otomobili gözetleyerek hızlıca yolun karşısına geçti. Karabekir, sırtında tonlarca yük varmış gibi ağır aksak adımlarla Keçiören tarafına devam etti.

* * *

Lozan görüşmeleri 21 Ağustos Salı günü başlayıp üç gün sürdü. Ali Fuat Paşa'nın yönettiği oturumlarda söz alan mebuslar sönük ve cılız birkaç itiraz dışında anlaşmayı yere göğe sığdıramadılar. Tabi Gazi Paşa'yı da...

Onlara göre Lozan öylesine emsalsiz bir diplomatik zaferdi ki; Osmanlı İmparatorluğu en kudretli zamanlarında bile böyle bir anlaşma yapamamış, bu kadar parlak bir başarı sağlayamamıştı.

Birinci Mecliste fırtınalar koparan sorunlar özünde olduğu gibi duruyordu; ne var ki meclis sıralarını yeni isimler doldurmuş, o fırtınalar tekrarlanmasın diye özenle seçilmişlerdi.

Anlaşma birkaç ret oyuna karşılık ezici bir çoğunlukla kabul edildi.

İsmet Paşa teşekkür için kürsüye çıktığında, sahip olunan her şeyi iki cümleyle tek kişide toplayıvermişti:

– Hedefe yürümek için malik olduğum kuvvetin menbaı Mustafa Kemal Paşa'dır. Gerek harp gerek sulh dönemlerinde bize isabetli nazarı gösteren başlıca amil yine Mustafa Kemal Paşa'dır.

Karabekir, oturduğu sırada kahır küpüne dönerken, gidişatı dudaklarını ısırarak seyretti. Son gün yine yorgun adımlarla Meclisi terk ederken koridorda rastladığı İsmet Paşa'yı ikaz etmekten kendini alamadı:

– Millet kürsüsünden her şeyi Gazi'ye bahşederek tarihe karşı haksızlık ediyorsunuz. Her şeyi ben yaptım diyebilen bir adam, bundan sonra her şeyi ben yapacağım diyecektir. Tehlikeli bir macera bu...

* * *

"Gazi, kendisi için yapılan takdir yarışlarını büyük bir zevkle dinlerken, millî ve askerî işlerimizin temelini kuranları ağzına dahi almıyor. Bundan en çok etrafına topladığı değersiz kimseler istifadeye koyuldular. Ondan başka ortada hiç kimse bırakılmadı. O kurtardı, o kurtaracak teranesi, hazıra konmak isteyen dalkavukların dillerinde destan oldu. Artık her akşam âleminde, yüzüne karşı methiye yarışı aldı yürüdü. Meclis de-

sen emrine amade. Sağa da gitse, sola da gitse hep beraber ona ayak uydurmak için yarış hâlinde. Bu zümre, pek az istisnasıyla ihsanlara gark oluyor. Şuursuz gidişattan müteessir olan vatanseverler var, fakat çok azlar..."

Ankara'nın havası boğmaya başlamıştı. Karabekir, günlüğüne düştüğü bu notların ardından ayrılmaya karar verdi. Rauf gibi yapacak, bir müddet meclisten uzaklaşacaktı. İstanbul mebusluğu üzerinde kalmak üzere karargâha, askerlerinin arasına dönmek istiyordu.

İsminin ağırlığı nedeniyle getirdiği eleştiriler yankı buluyor, memnuniyetsizler ilk onun kapısını çalıyorlardı. Bu yüzden siyasetten uzaklaşma kararı Çankaya'nın da hoşuna gitti.

Süratle Birinci Ordu Müfettişliğine tayinini çıkardılar. Ancak ortada garip bir durum vardı. Birinci Ordu İstanbul'daydı ama karargâhın merkezi Ankara olacaktı. Bunda da ince bir siyaset güdülmüş, "Araya almayacağız, ama gözden de uzak tutmayacağız" mesajı verilmişti.

Göreve başlamadan önce eski arkadaşlarına veda etmeliydi. Erzurum tarafına seyahat izni istedi. Zoraki verdiler. Ama işkillenmişlerdi...

İlk ikazı İsmet Paşa yaptı. Veda ziyareti için evine uğradığında soğuk ve mesafeli davrandı. Bu seyahati uygun bulmadığını açıkça söyledi:

– Gitme Kazım! Hiç zamanı değil.

Sonra hiç beklenmedik, taş gibi bir cümle sarf etti:

– Korkarım seni orada vuracaklar!

Karabekir, afallamış, bu açık tehdide bir mana vermekte zorlanmıştı. Zoraki gülmeye çalıştı:

– Merak etme İsmet dedi. Beni ne Erzurum'da vururlar ne de bir Erzurumlu bana ilişir.

Aldırmaz görünse de eski arkadaşının sözlerinden etkilenmişti. Kulaklarında bu sözlerin uğultusu, aklında cevabını bulamadığı soruların dalgınlığıyla Çankaya'nın yolunu tuttu.

Ne var ki buzdağını andıran aynı soğuk muamele orada da karşısına çıktı. Bir saati aşkın bir süre bekletilip huzura öyle alındı.

Gazi Paşa, yaptırmakta olduğu yeni elbisenin provası yüzünden geciktiğini belirtip kerhen özür dilemekle yetindi. Ardından sözü Doğu seyahatine getirdi:

– Bu gidiş, pek zamansız Paşa!

Duymazlıktan gelip alttan aldı:

– Malumunuz karargâhtan ayrılışım ani olmuştu. Çetin şartlarda sinesini açan vefakâr insanlara teşekkür edip, hasret gidermek istiyorum.

– Öyle olsun. Lakin dikkat et, aramızı bozmasınlar!

Karabekir, şaşırmaya devam ediyor, belli etmemek için olağanüstü gayret gösteriyordu.

– Rica ederim Paşam, feragatimi ve açık yürekliliğimi herkesten çok siz gördünüz ve tecrübe ettiniz. Bundan böyle de değişen bir şey yoktur.

Sigarasının dumanını kayıtsızca havaya salarken manalı bir şekilde göz kırpıyordu:

– Bazı Erzurum mebuslarının bu maksatla çalıştıklarını işitiyorum!

– Yanlış bilgi getirmişler. Sizinle fikir ayrılığımız olsa da sevgi ve saygım asla azalmamıştır. Lütfen bana güveniniz. Hem söyler misiniz kimmiş o mebuslar?

Hafif bir tebessümle yetinip cevap vermedi. Sigarasının dumanlarıyla küçük halkalar yapıyor, gözleriyle bu halkaların dağılışını izliyordu.

– İsmet ve Rauf arasındaki soğukluğa ne kadar üzülüyorum bilemezsiniz. İstiklal Harbi'mizde başrol oynayanların samimi birliğini korumamız lazım.

Gazi, sigarasını hızlıca küllüğe bastırıp konuşmanın bittiğini gösterir bir tarzda ayağa kalktı. Kalkarken de sesini sertleştirdi:

– Rauf haksız dedi. İsmet hakkında söyledikleri yenir yutulur şeyler değildi.

Sonra Karabekir'e doğru yaklaşıp gözlerini gözlerine dikti:

– Bize gelince... Zamansız bir seyahate çıkıyorsun, dikkatli ol.

Daha fazla konuşmadılar. Karabekir, soğuk bir vedalaşmanın ardından Çankaya Köşkünden de üzüntü içinde ayrıldı. İsmet ve Gazi Paşaların daha önceden görüştüklerine ve söylenecek sözler konusunda aralarında anlaştıklarına hükmetmişti. Ne yapacağına nasıl davranacağına karar veremiyor, "Erzurum'da seni vuracaklar, Erzurum mebusları aramızı açıyor" sözleri kulaklarında çınlıyordu.

İsmi Erzurum'la bütünleşmişti. Onun Erzurum'u, Erzurumluların da onu ne kadar candan sevdiğini bilmeyen yoktu. Erzurumlular, bu cinayeti niye işlesinlerdi ki?

Soruların içinden çıkamadı. Eve geldiğinde ilk işi Erzurum mebuslarına haber salmak oldu. Bir odaya kapandılar, gün boyu söyleşip sorulara cevaplar aradılar.

Hava kararırken içlerinden biri varılan hükmü özetledi:

– Baş olan kendine denk olanı istemez. Onların hizmet ve feragatiyle yükseldiği yeri kaybetmekten korktuğu için bu kişileri yok etmek ister.

* * *

Karabekir 2 Eylül günü sabaha karşı Ankara'yı terk etti.

Aklında bin bir düşünce, Erzurum'a doğru uzun bir yolculuğa çıktı.

Onu bir müddet sonra Ali Fuat Paşa izledi. Meclis ikinci başkanlığından istifa edip merkezi Konya'da bulunan İkinci Ordu Müfettişliğine çekildi. Refet çoktan küsüp İstanbul'a gitmişti.

Dört yıl önce mum alevinin titrek ışığında kurtuluş bildirisi yazan ihtilalcilerin arasına ayrılık girmiş, Mustafa Kemal

yeni dönemin biricik düzen kurucusu olarak Ankara'da tek başına kalmıştı.

Tam da istediği, tam da arzuladığı gibi...

İkinci bölüm

EBUZZİYA MEHMET TEVFİK BEY, sürgünlerin ve baskıların yıldıramadığı bir adamdı. Meşrutiyetçiydi. Genç Osmanlılar Cemiyetinin aktif bir üyesi olarak sivrilmiş, Abdülhamit tarafından Konya'ya sürülünceye kadar onlarca muhalif gazete ve dergi çıkarmıştı.

İstanbul'a dönüşü ancak İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla olmuş, yeniden açılan Meclis-i Mebusan'a Antalya mebusu olarak girmişti. Aktif bir siyasetçiydi ama esas işi gazetecilik daha çok da matbaacılıktı. Galata'daki Arap Camii'nin hemen yanına kurduğu matbaa parmakla gösterilir, onun için "matbaacılığın piri" derlerdi.

Şinasi'den yadigâr kalan *Tasvir-i Efkâr* gazetesini yeniden çıkarmaya başlamış, Balkan Savaşlarının bu en felaketli günlerinde, bir yandan birbiri ardına değişen hükümetler, ilan edilen örfi idareler, İttihatçılar ve İtilafçılar arasındaki çekişmeler öte yandan patlak veren Dünya Harbi'nin zor şartlarıyla birleşen ağır sansür ve baskılara sabırla direnmiş, *Tavsir-i Efkâr*,

İntihab-ı Efkâr, Tesvir-i Efkâr, Tefsir-i Efkâr gibi isimler altında inatla yayınını sürdürmüştü.

Ölümünden sonra *Tasvir-i Efkâr* çocukları Velid ve Talha'ya kalmıştı. İki kardeş mütareke döneminde Anadolu'da başlayan mahallî direniş hareketlerine şartsız destek vermişler, bu yüzden de Damat Ferit hükümetlerinin hışmına uğramış, defalarca Nemrut Mustafa Divanına çıkarılıp acımasızca yargılanmışlardı. Talha bu yargılamalardan birinde hücreye tıkılmış, hastalıkların yıprattığı genç vücudu çektiği işkencelere daha fazla dayanamamıştı.

Velid tek başına kalınca daha bir hırslanmış, mücadele azmi iyice artmıştı. Anadolu hareketinin sözcüsü hâline getirdiği gazetesinde ateş gibi yazılar kaleme alıyor, Damat Ferit hükümetini yerden yere vuruyordu. Hükümetin ağır tarassuduna rağmen muhabirlerinden Ruşen Eşref'i Sivas Kongresi'ne göndermeyi başarmış, onun ulaştırdığı bilgilerle dağınık durumdaki Kuvayı Milliye güçlerinin toparlandığı müjdesini İstanbullulara duyurmuştu. Mustafa Kemal'le telgraf üzerinden yaptığı bir röportajı tüm dünya ajanslarına geçmişti.

İngilizler, 16 Mart 1920'de mütareke şartlarını çiğneyip İstanbul'u resmen işgal ettiklerinde ilk işleri sabahın kör ünde Şehzadebaşı Karakolu'nu basarak dört askeri şehit etmek olmuştu. Baskın sonrası karakola ilk giren gazeteci Velid Bey'di. Çektiği dehşet görüntülerini hem Anadolu'ya kaçırmayı hem de şehirdeki bir İtalyan gazeteciye sızdırmayı başarmıştı.

Bu hareketi affedilmemiş, baskından bir gün sonra tutuklanıp Malta'ya sürülmüştü.

Gazetecilik gibi iflah olmaz bütün huyları babasından almıştı. Onun gibi mücadeleci, onun gibi inat, onun gibi sabırlıydı. On dört aylık sürgünün ardından İstanbul'a döndüğünde yeniden en iyi bildiği işin başına geçip, gazetesini bu kez de *Tevhid-i Efkâr* adıyla yayınlamaya başlamıştı. Yine ateşli yazı-

lar yazıyor, yine Anadolu'nun umut dolu haberlerini yayınlıyordu.

1920-21'ler Millî Mücadele'nin en çetin geçtiği yıllardı. Anadolu'nun zor zamanlarıydı. Eskişehir-Kütahya muharebeleri kaybedilmiş, Yunanlılar Anadolu'nun içlerine Polatlı'ya doğru ilerlemişlerdi. Top seslerinin Ankara'dan duyulduğu, Meclis'in Kayseri'ye taşınmasının tartışıldığı karanlık ve umutsuz günlerdi.

Mecliste çok büyük kavgaların olduğu, meclisin dağıldığı yönünde haberler geliyordu. Velid Bey, kalemini kuşanıp ortaya atılmış, bu haberleri yayanların Millî Mücadele'ye düşman çevreler olduğunu, bu şekilde halkın moralini bozmaya çalıştıklarını yazmış, "Türklere hayat hakkının tanınmadığı sürece bu savaşın asla bitmeyeceğini" haykırarak işgal altındaki insanlara umut ve iman aşılamıştı. "Bin yıllık İslam'ın fedakâr hademeleri, savaş isteyen Yunanlılara unutulmaz bir ders verecektir" demişti.

O, cesur bir gazeteci değil aynı zamanda savaşçı bir vatanseverdi. Sadece kalemiyle yaptığı mücadelenin ruhunu tatmine yetmeyeceğini biliyordu.

Mütarekenin o karanlık günlerinde İstanbul'da vatanseverlerin kurduğu çok sayıda gizli örgüt vardı. Bunların başında da Millî Müdafaa Grubu geliyordu. Kısaca "Mim Mim" olarak adlandırılan bu grubun en önemli işi Anadolu'ya bilgi ve silah akışı sağlamaktı.

Gözü kapalı gruba dâhil olmuştu.

Meşhur Zeytinburnu cephaneliğini gizlice boşaltarak Anadolu'ya kaçıran ekibin başında yer almıştı. Fransız bandıralı Ladil gemisine yükledikleri yarım milyon top mermisi ve yüzbinlerce fişeklik mühimmatı bin bir tehlike içinde İstanbul'dan çıkarmış ve İnebolu'da Millî Müdafaa Vekili Refet Bey'e teslim etmişti. Refet Bey, bir gemi dolusu silahı görünce sevinçten ne diyeceğini bilememiş, adını çok duyduğu

bu yaman gazetecinin inanılmaz başarısı karşısında şaşkına dönmüştü.

– "Bu cephaneyi bir yabancı getirse bir milyon ister, biz de gözü kapalı verirdik. Müsaade edin sizi ödüllendirelim", demiş, ardından da yüz bin lira teklif etmişti.

Refet Bey'in, belki de gelen cephanenin büyüklüğü karşısındaki sevincinin derecesini belirtmek için sarf ettiği bu iki cümle, Velit Bey'i âdeta çılgına çevirmiş;

– "Vatan hizmetini para ile ödeme hakkını size kim verdi Beyefendi?" diye bağırmıştı.

İnebolu'dan İstanbul'a döndükten sonra da Mim Mim Grubu'ndaki hizmetlerini sürdürmüş, bir yandan cephanelikler-den silah kaçırmaya bir yandan da işgalcilere ve teslimiyetçi basının işbirlikçi yazarlarına meydan okumaya devam etmişti.

O zamanki Türk gazetecileri arasında etrafına bu kadar itimat telkin eden, bu derece fedakârlık ve cesaretle Millî Mücadele'ye atılan başka kimse yoktu.

Hizmetleri, Ankara tarafından da takdirle izlenmiş ve zaferden sonra Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'nın imzasıyla İstiklal Madalyasıyla ödüllendirilmişti.

Abdurrahman Velit Ebuzziya böyle biriydi.

Hesapsız, saf ve katıksız bir vatanseverdi. "Hasta adamın zinde çocukları, elbirliği ederek memleketi düşman işgalinden kurtardılar" diyordu.

Lozan görüşmelerinin ikinci safhasını takip eden gazeteciler arasında yer almış, burada yaşananları günü gününe gazetesine gönderdiği yazılarla aktarmıştı.

Fakat son zamanlarda tedirgin ve keyifsizdi.

Tedirginliği bir ay kadar önce Gazi Paşa'nın bir Avusturya gazetesine verdiği beyanatı okuyunca başlamıştı. Gazi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda köklü bir değişiklik yapacaklarını söylüyor, yönetim merkezini Ankara'ya alacaklarını belirtip, yönetim biçimini değiştireceklerini ima ediyordu.

O beyanattan sonra Ankara'yı başkent yapmış, üstelik bir de fırka kurup onun da başına geçmişti. Demek ki sırada yönetim değişikliği vardı. Öyleyse Millî Mücadele paşalarının birer ikişer Ankara'yı terk etmelerine ne demeliydi?

Böylesine önemli devrimler yapılırken birlikte olmak, uzun uzadıya konuşmak, tartışmak, ölçüp, biçip, tartmak gerekmez miydi?

Kulağına çalınan fısıltılar hiç de öyle demiyor, Çankaya'nın kendine ortak istemediğini, paşaları ayak bağı olarak görmeye başladığını söylüyordu.

Duydukları doğru olabilir miydi?

Millî Mücadelenin temeli olan millî irade şimdi tek bir yerde toplanıyor, tek adamcı bir otoriterliğe mi gidiliyordu? Paşalar bunu önlemek için mi orduya sığınmışlardı?

Ya son olanlara ne demeliydi?

Daha üç ayını bile doldurmayan Fethi Bey hükümetini bu kadar erken yıkmak ne demekti?

Ve neden yeni hükümet bir türlü kurulamıyordu?

Ankara'da neler oluyordu?

* * *

Vakit ikindi sularıydı...

Velit Bey, Bakırköy sahilindeki küçük balıkçı kahvesinde koyu bir sohbete tutuştuğu Baro Reisi Lütfi Fikri Bey'in soruları karşısında bunalmıştı.

Abdülhamit'ten İttihatçılara kadar her dönemin onulmaz muhalifi Fikri Bey, Ankara'da uç veren muhalefeti anlamaya çalışıyordu:

– Bunların kafası fena karışmış!

– Sanmam. Hareketleri planlı gibi. Baksanıza birer birer Ankara'yı terk ediyorlar.

– Gazi'nin de umurundaydı sanki. Bahse girerim sevinçten mest olup, arkalarından kadeh bile kaldırmıştır.

– Öyle demeyin; baktılar ki mebuslukta etkili olamıyorlar...

– Rütbeleri kuşanıp Ankara'nın gözünü mü korkutalım dediler.

– Neden olmasın?

– Çocuk olma Velit! Sen, güngörmüş, geçirmiş adamsın.

– Bunlar paşa mirim! İstiklal Harbi'nin kahraman paşaları! Bir işaretleriyle ordular yürütmüş adamlar!

– Ne yapacaklar? Ankara'ya asker mi yürütecekler? Hem de Fevzi Paşa'ya rağmen...

– Yine de denge olacaklardır. Bir şey yapılacağı zaman gözlerinin içine mutlaka bakılacaktır.

– Güldürme beni. Sarı Paşa demişler ona. Ne Refet'i dinler, ne Rauf'u, ne de Karabekir'i. Ankara'yı merkez yapacağım dedi yaptı, fırka kuracağım dedi kurdu. Aman paşam siyasete girme dediler, inadına gitti fırkanın tepesine oturdu. Yarın padişah olacağım dese emin ol onu da yapar.

– Belli olmaz. Yarın Ali Fuat İstanbul'a geliyor. Fırsat bulursam sorarım.

– Öyle mi? Ali Fuat mı geliyor?

– Evet.

– Refet ve Rauf da burada.

– Öyle.

– Karabekir yok mu?

– Gelmesi yakındır, Trabzon taraflarındaymış.

– Halide Edip ile Adnan da yanlarına koşarlarsa seyret cümbüşü.

– Dedim size bunlar feleğin çemberinden geçmiş insanlar. Vardır bir bildikleri.

– İhtimal vermiyorum ya... Eğer senin dediğin gibi planlı bir siyaset izliyorlarsa inşallah Halife hazretlerinden uzak dururlar.

– Neden?

– Sarı Gazi'nin hışmından korkarım. Birleşip kendine karşı bayrak açtıkları kanaatine varırsa... Vay memleketin hâline!

Havada hafif bir rüzgâr vardı. Dalgalar aheste darbelerle sahili döverken İstanbul'un muhalif ikliminin iyiden iyiye ısındığını hisseden Velit Bey düşünceli bir şekilde başını önüne eğdi.

Tıpkı Fikri Bey gibi...

* * *

29 Ekim 1923 Pazartesi...

Sabahın erken saatleri.

İstanbul, yazdan kalma ılık ve güneşli bir güne uyanmıştı. Çivit mavisi göğün altında çarşaf gibi uzanan Marmara, Boğaziçi boyunca durgun bir gölü andırıyordu. Balıkçı tekneleri aheste hareketlerle salınıyor, yolcu vapurlarının peşine takılmış martılar bembeyaz uçurtmaları andırıyordu.

Kara bir tren dumanlarını savurtarak Haydarpaşa Garı'na yaklaşırken yolcusunu karşılamaya gelen İstanbullular perondа yığılmaya başladılar.

Yarım saat önceden garda buluşan Rauf, Refet ve Adnan Beyler lokomotifin durmasıyla birlikte sohbet ettikleri köşeden öne doğru hareketlendiler. Üçünün gözleri de vagonların kapılarına yönelmiş, inen yolcuları dikkatle izlemeye başlamışlardı. Çok beklemediler. Onu ilk gören Refet Paşa olmuştu:

– Şurada bakın!

Rauf, işaret edilen tarafa baktı. İkinci vagonun merdivenlerinde görünen lacivert elbiseli adama doğru elini kaldırarak bağırdı:

– Ali Fuat Bey!

Karşılama beklemediği belliydi. Kısa bir şaşkınlığının ardından gülerek onlara doğru yürüdü. Hasretle sarıldılar.

– İyi gördüm sizi!

Rauf Bey'e sarılırken böyle dedi. Ankara'dan Sivas'a yolcu ettiği günün üzerinden neredeyse üç ay geçmişti. O günün gerginliğinin kazındığı yüz hatları hâlâ gözlerinin önündeydi. Şimdi dingin ve dinlenmiş bir hâlde karşısında görünce mutlu olmuştu. Rauf eski dostunun iltifatına aynı şekilde karşılık verdi:

– Siz de çok iyisiniz, her zamanki gibi...

Ankara içten içe kaynıyor, yıkılan hükümetin yerine yenisi bir türlü kurulamıyordu. Gazetelerde her gün farklı havadisler çıkıyordu. En taze bilgiler ondaydı. Cevap aradıkları yığınla sorunun cevabını almak için sabırsızlanıyorlardı. Adnan Bey daha fazla kendini tutamadı:

– Neler oluyor?

Ali Fuat güldü, bir arkadaşının sabırsız bakışlarına baktı bir de etraflarını saran kalabalığa:

– Burada mı?

Refet hazırlığını çoktan yapmıştı:

– Muvafık görürseniz bize gidelim. Hem iki laflar hem de öğle yemeğini birlikte yeriz.

– Pekâlâ, memnuniyetle!

Hızlı adımlarla perondan dışarı çıkarlarken, Velit Bey'in birkaç metre öteden dikkatli bakışlarla kendilerini izlediğini fark etmediler.

Garın çıkış kapısında bekleyen iki otomobil on dakika sonra hareket etti. Birbirini takip ederek ilerledi ve kısa bir müddet sonra Kalamış'taki Kocabaş Arif Bey Köşkü'nün bahçesinden içeri girdi.

Yorgunluk kahveleri içilirken Ali Fuat İstanbul'u ne kadar özlediğini anlatıyor, on beş günlük izni süresince neler yapacağını sıralayıp bu şehirden ayrılmanın ne kadar zor olacağını söylüyordu. Adnan Bey sabırsızlığını yenemeyip atıldı:

– Bırak bu afaki sözleri Paşam! Anlat hele Ankara'da neler oluyor?

Ali Fuat, arkadaşlarının sabırlarını daha fazla zorlamanın imkânsız olduğunu anlamıştı. Ellerini iki yana açtı:

– Siz sorun, ben anlatayım.

Önündeki kâğıda birtakım karalamalar yapmakta olan Refet, lafa girdi:

– Biz hadiseleri şöyle biliyoruz: Fethi Bey, daha rahat başvekillik yapabilmek için aynı zamanda üzerinde bulunan Dâhiliye Vekilliğini bıraktı. Sen de Meclis Başkan Vekilliğini bıraktın. Böylece iki mühim koltuk boşalmış oldu. Gazi, Dâhiliye Vekilliğine Ferit Bey'i, Meclis Başkanvekilliğine Yusuf Kemal Bey'i seçtirmek istedi. Meclis bu isteğe uymadı. Sabit Bey'i Dâhiliye Vekili, Rauf Bey'i de gıyabında Meclis ikinci reisi olarak seçti. Gazi bunu hazmedemedi ve hükümeti istifa ettirdi. Doğru mu?

– Doğru. Fakat Gazi'nin namzetlerinin kabul edilmeyişiyle çıkan kriz, bence neticedir. Buhranın kaynağı nedir derseniz, bizzat hükümetin kendisidir derim. Çünkü daha ilk günden itibaren Fethi Bey'in muvakkat bir süreliğine bu göreve getirildiği kanaati oluşmuştu. Bu kanaat zamanla daha da pekişti ve İsmet Paşa ile aralarında mühim ihtilaflar olduğu şayiası yayıldı. Meclis grubu, hükümetin namzedini kabul etmeyince hükümet istifa etti. Grubun namzedi Rauf Bey olunca da Gazi krizi derinleştirdi.

– Neden?

Soruyu başıyla Rauf Bey'i işaret ederek cevapladı:

– Mecliste gizli ve muhalif bir grubun varlığına inanıyor. Bu grubun Rauf Bey'e dayandığını düşünüyor.

– Hükümetin bir türlü kurulamayışı bu yüzden mi?

– Evet. Mecliste her gün vekiller listesi yapılıyor, hiçbiri muvaffak olamıyor. Gazi yakın çevresine "Teklif edilen hiçbir görevi kabul etmeyin, kabineye girmeyin" demiş. Anlayacağınız, Gazi'ye rağmen yeni bir hükümet kurulması zor görünüyor.

– İsmet Paşa'ya kurdursun. Krizi neden uzatıyor?

– Haklısın. İsmet veya başkası... Hükümet bir şekilde kurulur. Fakat mesele hükümet kurmak meselesi değil.

– Ya nedir?

– Zannımca Gazi Paşa'nın daha köklü planları var.

Rauf Bey, arkadaşının anlattıklarını başını sallayarak tasdik etti:

– Gazi Paşa ile anlaşarak ayrılmıştık ama görüyorum ki yokluğumuzda birileri fena çalışmış... Vehim ve tezvirat iyice artmış.

Refet Bey onun bu kaygısına eşlik etti. Zira, Gazi'nin sıkı kontrolü altında oldukları bilinen *Yenigün* ve *Hâkimiyet-i Milliye* gazetelerinin son zamanlarındaki yayınlarını hatırlamıştı... İstanbul'da bulunduğu süre içinde Halife Abdülmecit'e fazlaca yakınlaştığını hatta bu yakınlığı bir yarış atı hediye etmeye kadar götürdüğünü yazan ve bunu, "Saltanatı elinden alınmış bir zatı ümide düşürecek gereksiz sadakat gösterileri" ifadeleriyle alttan alta hicveden haberler çıkıyordu.

Yüzünü buruşturdu:

– Aynı tezvirat benim için de yapılıyor. Baksanıza Ankara gazetelerine...

Adnan Bey onlara hak vermekle birlikte bu işin sonunun nereye varacağını çözmeye çalışıyordu:

– Aleyhinizdeki vehim ve tezviratı nasıl önleyeceksiniz? Önleyemediniz diyelim; ne yapacaksınız?

İşte can alıcı soru buydu. Ve bu sorunun cevabı zordu. Rauf, kısa bir bekleyişin ardından ortak bir kararı bildiriyormuş gibi arkadaşları ile göz göze geldi:

– Gazi'nin bu krizi nereye vardırmak istediğini bilmiyoruz. Şimdilik bekleyeceğiz. Gerisini zaman gösterecek.

Diğerleri başlarını sallayarak karşılık verdiler.

Şimdilik, "bekle ve gör" demeyi uygun bulmuşlardı. Bekleyecek ve göreceklerdi...

Kalamış'taki ahşap köşkün denize nazır odasında yapı-

lan bu hararetli konuşma öğle saatlerine kadar sürdü.

Ali Fuat yemekten sonra Kuzguncuk'taki annesine doğru yola çıktı.

Aynı vakitlerde Ankara'da beklenmedik şeyler oluyor, Gazi Paşa müthiş bir hamle yapıyordu...

***

Adnan Bey, arkadaşlarının yanından ayrılıp evine döndüğünde hava kararmıştı. Getireceği havadisleri meraktan çatlayacak bir sabırsızlıkla bekleyen Halide Edip onu kapıda karşıladı. Kocasının anlattıklarını büyük bir dikkatle dinledikten sonra gözlerini daldırıp dudaklarını büktü. Kendi kendine söylenir gibi mırıldandı:

– Boşuna uğraşmasınlar, onunla baş edemezler.

Adnan Bey, ne dediğini anlamamış, sorgu dolu nazarlarla yüzüne bakıyordu. Onun gözleri ise çoktan hatıralara dalmış, hayali bir yıl öncesine gitmişti.

Ağustos'un sonlarına doğru, Büyük Taarruz'un henüz sonuçlanmadığı günlerden biriydi. Her taraftan yoğun top sesleri geliyordu. Havada keskin bir barut kokusu vardı. Afyon yakınlarında küçük bir köyde kurduğu mütevazı karargâhında ziyaret etmişti Mustafa Kemal Paşa'yı... Tek katlı evin toprak damında portatif bir masanın üzerine serdiği harita üzerinde işaretlemeler yapıyor, yanında ayakta duran İsmet ve Fevzi Paşalara birtakım talimatlar veriyordu. Keyfi yerindeydi ve insana ferahlık veren neşeli bir hâli vardı. Ancak yorgun ve uykusuz olduğu her hâlinden belli oluyordu. Yorgunluk direncine destek olma ihtiyacı hissettiğinden kendini tutamamıştı:

– İzmir'i aldıktan sonra dinlenirsiniz Paşam. Çok yoruldunuz.

Uykusuzluktan kızarmış gözlerini devirerek bakmıştı.

– Dinlenmek mi demişti. Yunanlılardan sonra birbirimizle kavga edeceğiz, birbirimizi yiyeceğiz.

Beklemediği bir tepkiydi bu. Şaşırmıştı:

– Niçin? Yapılacak o kadar çok iş var ki...

– Ya bana karşı çıkmış olan adamlar?

Bunu söylerken gözlerinin nasıl tehlikeli bir şekilde parladığını bugünmüş gibi hatırlıyordu.

Sonra Yunus Nadi'nin çok gürültü koparan o meşhur yazısı yayınlanmıştı *Yenigün*'de. Gazi'den habersiz nefes almadığı bilinen gazeteci, "Yeni bir cidal devri" başlıklı yazısında pervasızca esip gürlemişti. Muhalefet için "beş-on kılıç artığı" deyimini kullanmış, Fransız ihtilalini hatırlatıp, "İsterseniz kesilmiş kafaların istatistiklerini vereyim" demişti. Sahibinin sesine bu cüreti veren, "Gerekirse bazı kafalar kesilecektir" diye meclisin ortasında meydan okuyan mavi gözlü ihtilalciden başkası olabilir miydi? O an için bütün bunların üzerinde durmamış, Mecliste canını sıkan bazı muhalif mebuslara karşı anlık bir tepki olarak değerlendirip gülüp geçmişti. Zaferden sonra en büyük mükâfatı hak ettiğini düşündüğünden büyük kavgalar olmayacağını, günün şartlarından doğan bazı kırgınlıkların da unutulacağını zannetmişti.

Yaşananları gördükçe o günkü zannında ne kadar yanıldığını şimdi daha iyi anlıyordu. Zafer ona Millî Mücadele yıllarında bile sahip olmadığı üstün bir otorite kazandırmış, galibiyetin tüm nimetlerini üzerine alıp, kendini milletin üstünde bir varlık hâline getirmişti.

– Anlamadım Halide, ne dedin?

Kocasının, bir hayalin ötesinden seslenir gibi gelen ısrarlı sorusuna başını iki yana sallayarak cevap verdi:

– Boşuna uğraşmasınlar diyorum Adnan! Onunla baş edemezler.

Sarışın Paşa, daha savaşın ortasındayken hesaplaşmanın planlamasını yapmışsa muhaliflerinin işi gerçekten zordu.

* * *

Gece yarısına doğru İstanbul top sesleriyle sarsıldı.

Selimiye Kışlasından kopan gümbürtünün ardı arkası kesilmedi.

Ufuklar yankılandı, pencereler, kapılar sallandı.

Telaşla yataklarından fırlayan insanlar korkuyla birbirlerinin yüzlerine baktılar. Kimi deprem olduğunu zannetti, kimi savaş çıktığına hükmetti.

Rauf Bey, Şişli'deki evinde henüz uyumuştu. Gümbürtüyü duyunca gidip pencereyi açtı. Hamidiye günlerinden kalma alışkanlıkla top seslerini sayarak dışarıyı seyretti. Sayı yüzü geçince pencereyi kapattı. Usulca yatağına girip yorganı üstüne çekerken dua eder gibi mırıldandı:

– Memlekete hayırlı olsun!

* * *

Aynı saatlerde bütün şehirler gibi Trabzon da top sesleriyle inliyordu.

Karargâhındaki odasında çalışan ve henüz uyumamış olan Ordu Müfettişi Karabekir Paşa, ilk atışın ardından bağırarak dışarı fırlamıştı.

– Nedir bu sesler?

Trabzon Mevki Kumandanı, hemen yanına koşup bilgi verdi:

– Top atışları paşam! Yüz bir pare!

Kısa bir şaşkınlık yaşayan Karabekir, azarlar gibi çıkıştı:

– Neden bana haber vermediniz?

Kumandan elinde tuttuğu telgrafı uzattı:

– Emir yeni geldi Paşam! Saat tam on iki diyor, vakti geçirmek istemedik!

Karabekir, kaparcasına eline aldığı telgraf kâğıdına hızla göz atarken düşünceli bir hâl almıştı. Yavaşça geri uzatırken kendi kendine söylenir gibiydi:

– Hayır ama... Biz bunu konuşmamıştık!

Millî Mücadele'nin temeline harç koyan büyük kumandanlardan biriydi. Ankara'dan uzaklaşmasına neden olan sebepleri çok iyi bilmesine rağmen yine de böylesine önemli bir kararın kendinden habersiz olarak alınmasına içerlemiş, telgrafla dahi olsa bir defacık bile fikrinin sorulmamasına üzülmüştü. Başını önüne eğerek düşünceli bir şekilde odasına geri döndü. Çalışma masasının üzerindeki günlüğünü önüne çekti. Bugünün tarihi için yazdıklarına göz attı:

"Gün boyu bir yere çıkmadım. Misafirler geldi. Müdafayı Hukuk Merkezi geldi. Vaziyetten herkes şikayetçi."

Bu satırların altına az önce duyduğu tarihî kararı bir cümle ile not etti:

"Ankara'da akşam cumhuriyet ilan edilmiş."

Duygularını tek satırlık cümleye olduğu gibi sindirmiş, icraatlarına kimseyi ortak etmeyen liderin en önemli devrimini sıradan bir duyum gibi aktarmıştı.

* * *

Ertesi gün yayınlanan bütün gazetelerin birinci sayfaları bu habere ayrılmıştı.

Gazete satıcısı çocuklar, caddelerde avaz avaz bağırarak koşturuyorlardı:

– Yazıyor yazıyor! cumhuriyet ilan edilmiş yazıyor!

– Mustafa Kemal'in reisicumhur olduğunu yazıyor!

Velid Ebuzziya, çalışma masasında otururken önüne serdiği gazetesinin başlığına düşünceli nazarlarla bakıyor, sağ elinin işaret parmağıyla masaya küçük darbeler vuruyordu. Gece boyunca uyumamıştı ve hâlâ şoktaydı. 287 kişilik mecliste 157 mebus kaşla göz arasında toplanmış ve cumhuriyeti ilan edivermişlerdi. Rejimi değiştiren böylesine önemli bir karar yangından mal kaçırır gibi alelacele alınabilir miydi? Daha dün Haydarpaşa Garı'ndaki buluşmayı gözleriyle görmüştü. Meclisin neredeyse yarısı gibi İstiklal Harbi'nin irikıyım pa-

şalarının da bu tarihî karardan bihaber olduklarına adı gibi emindi. Bu acelenin sebebi neydi? Onları özellikle mi uzaklaştırmışlardı yoksa yokluklarını fırsat mı bilmişlerdi? Bu adamlar, özellikle Rauf ne düşünüyordu? Başvekilliği bırakıp Ankara'dan kaçmasaydı bu karar yine de alınır mıydı?

Muhtemelen onlar da geceyi uykusuz geçirmiş, sabahın ilk ışıklarıyla beraber bir araya gelmişlerdi. Şimdi baş başa vermiş bundan sonra ne yapacaklarını konuşuyor olmalıydılar. Nerede olduklarını adı gibi biliyordu. Ani bir hareketle ayağa kalktı. Küçük el çantasını koltuğunun altına sıkıştırıp koşar adım binadan dışarı çıktı. Sirkeci İskelesi'nden vapura bindiğinde nefes nefese kalmıştı.

Kalamış'taki tarihî köşkün kapısına dayandığında bir sürprizle karşılaştı. *Vatan* gazetesi başmuharriri Ahmet Emin Bey de oradaydı. Sevindi. İkisi bir olunca kabul edilmeleri daha kolay olacaktı. Nitekim öyle oldu. Kapıdaki görevli süratle onları içeri aldı.

Velid Bey yanılmamıştı. Dört arkadaş kafa kafaya verip sigaraları yakmış, denize nazır geniş odayı efkârdan dumana boğmuşlardı.

Hissettikleri rahatsızlığın umumi efkâr tarafından bilinmesini istiyorlardı. Bu yüzden gazetecilerin görüşme talebinden memnun olduklarını dile getirdiler. Mülakatın Rauf Bey'le yapılması ve iki gazetede birden aynı gün yayınlanması konusunda anlaştılar. İlk soruyu Ahmet Emin sordu:

– İkinci reis seçilmenizi Gazi'nin hoş görmediği söyleniyor. Fethi Bey bunun için istifa ettirilmiş diyorlar...

– Gazi Paşa ile hukukumuz eskiye dayanır. Meşrutiyetten beri çok acı ve karanlık günler gördük. Birlikte kederli, sürurlu anlar yaşadık. Bunlardan bende kalan intiba, şahsım ve vazifem itibarıyla muhabbet ve hürmetten ibarettir. Şu hâlde Gazi Paşa hazretlerinin, ikinci reisliğe seçilmem meselesinde muhalefeti bence bahis mevzuu olamaz.

Velit Bey, cevabını kendisinin de merak ettiği soruyu yöneltti:

– Cumhuriyetin böyle ani bir şekilde ilanı karşısında ne düşünüyorsunuz?

– Ankara'dan ayrıldığım tarihe kadar cumhuriyet hususunda ciddi bir düşünce ve teşebbüsten haberdar değildim. Bilahare, cumhuriyet şeklinin bir günde kabul ve ilan edilmesi, halkta gayri mesul zevat tarafından tertip edilen bir şeklin, emrivaki hâlinde ortaya atıldığı fikir ve endişesini hasıl etti. Bu endişe pek tabi görülmelidir.

Bu süratin elbette haklı bir sebebi olmalıdır. Mesul rical, bu sebebin neler olduğu konusunda herhâlde milleti aydınlatacak, zihinleri tatmin edecektir. Umumi efkârın bunu bilmesi tabii hakkıdır.

Rauf Bey, kelimeleri özenle seçip, cümleleri dikkatli kuruyordu. Mesul ricalin başına buyruk kararlarla ne gibi neticelere sebep olabileceğini söylemek için sözü İttihat ve Terakki Fırkası yöneticilerine getirdi ve meclisten habersiz memleketi dünya harbine nasıl soktuklarını anlattı:

– Meclis haricinde gayri mesul addedilen Merkezi Umumiler tarafından alınan kararlar, çıkarılan geçici kanunlarla yapılan işler yüzünden ne acılar çektiğimizi hiçbirimiz unutmadık. Aynı ahvalin tekerrür etme ihtimali pek tabi olarak halkı endişeye sevk etmiştir. Binaenaleyh tekrar ediyorum ki; bu acelenin makul ve meşru bir sebebi olduğunu Meclis ve hükümet izah ve ispat etmek zorundadır.

– Kuvvetli hükümet nasıl olmalıdır?

– Benim anladığım kuvvetli hükümet, millî hâkimiyeti benimsemiş, maruz kalacağı zorlukları ancak ve ancak meclis-te milletin mebuslarıyla samimi ve açık hasbihâllerle konuşarak halletmek esaslarına sadık bir heyet demektir. Bazılarının kuvvetli hükümetten maksatlarının zorba ve yumrukla iş gören bir hükümet olduğunu hayretle işittim. Filvaki millet ma-

zide böyle hükümetler görmüş ise de artık bu gibi cüretlere ve tecrübelere zemin kalmaması icap eder. Burada görev mebuslara düşmektedir. Millet Meclisi vazifesini yüksek azim ve fedakârlıkla yaptıkça bu gibi endişelere de yer kalmaz.

Görüşmenin yapıldığı saatlerde ilk cumhuriyet hükümeti kurulmuş, tahmin edildiği gibi İsmet Paşa başvekil olarak atanmıştı. Son soru, kuvvetli bir hükümet kurduğunu söyleyen başvekile verilmiş bir cevap gibiydi.

Bu kadar açıklama kâfi görüldü. İki usta gazeteci soracaklarını sormuş, alacakları cevabı zaten almışlardı. Hızla köşkten ayrılıp gazetelerinin yolunu tuttular.

Babıali Yokuşu'nu tırmanırlarken gördükleri *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit'le uzaktan selamlaştılar. Ahmet Emin dirseğiyle dürterken kıs kıs gülüyordu:

– Koca İttihatçı anlamıştır nerden geldiğimizi?

– Anlamıştır elbet. Lakin Cavit'in, Nazım'ın, Kara Kemal'in düşüncelerini daha mühim bulduğundan önemsemez.

* * *

Mülakat, 1 Kasım Perşembe günü yayınlandı.

"Sabık Heyet-i Vekile Reisi Rauf Bey ile Mühim Bir Mülakat..." Başlık buydu. İki gazetenin de birinci sayfalarını tümüyle kaplayan haber, büyük yankı yaptı.

Özellikle Çankaya'da...

Reisicumhur, yeni başvekilini karşısına almış, parmağını bir namlu gibi uzatmıştı:

– Tedbirini al İsmet! Bu adamı fırkada istemiyorum.

İşaret ettiği sehpanın üzerinde iki gazete vardı: *Tevhid-i Efkâr* ve *Vatan*.

Rauf Bey, gazetelerin en tepesine özenle oturtulmuş fotoğraflarında tehdit eder gibi dimdik bakıyordu.

İsmet Paşa talimatı almıştı ama onun esas öfkesi *Tanin* başyazarı Hüseyin Cahit'e idi.

Lozan günlerinde de canından bezdiren yayınlar yapan İttihatçıların bu iflah olmaz şımarık çocuğu bugünkü yazısında da doğrudan şahsını hedef almış, kurşun gibi cümleler sektirmişti:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk kabinesi İsmet Paşa tarafından kuruldu. Fakat cumhuriyet denilen şey nasıl senelerden beri memleketi idare eden Meclis hükümetinden başka bir şey değilse; yeni denilen kabine de birkaç gün evvel kendisini zayıf ve kabiliyetsiz bularak yerini daha muktedirlere bırakmak üzere çekilen vekiller heyetinden farklı değildir. İsmet Paşa kabinesi, Fethi Bey kabinesinden daha çürüktür. Zaaf sebepleri de kendisinin içindedir. Bu kabine dışarıdan gelecek saldırılarla değil kendi içinden çıkacak gailelerle yıkılacaktır."

Çankaya'dan ayrılırken yumruklarını sıkmış, gözlerini iyice karartmıştı:

– Sorarım ben size!

* * *

Ankara ilk hamlesini çabuk yaptı.

Çankaya'daki bu görüşmeden birkaç gün sonra yeni dönemin gözde isimlerinden Cebelibereket Mebusu Topçu İhsan, Halk Fırkası Grup Reisine yazılı bir önerge verdi:

"İstanbul gazetelerinde vuku bulan bir beyanat ile cumhuriyetin ilan tarzına itiraz edilmiştir. Cumhuriyetimizi zaafa duçar eden mezkûr beyanatın sahibi Rauf Beyefendi, etrafında muhalif bir fırka teşekkül ettiği kanaati vermektedir. Halk Fırkasını ikiye bölünmüş gösteren bu muhalif fırkanın ayrılma sebebinin cumhuriyet gibi hayati bir umdeye müteveccih olması devlet teşkilatını münakaşaya maruz kılmaktadır. Keyfiyetin tezelden müzakereye sunularak fırkanın durumunun aydınlatılmasını teklif ederim."

Başvekil İsmet Paşa aynı zamanda Halk Fırkası Grup Reisiydi. Önerge, eline ulaşır ulaşmaz grubu toplantıya çağırdı.

Rauf Bey'e de bir telgraf çekilerek durumdan haberdar edildi ve belirlenen günde Ankara'ya gelmesi istendi.

O artık istenmeyen adamdı. Gelecek ve kurduğu her cümlenin hesabını verecekti.

* * *

Devletin merkezini Ankara'ya kaptıran İstanbul diken üstündeydi ve matbuatıyla topyekûn muhalefete geçmişti.

Tevhid-i Efkâr, Tanin, Vatan, İkdam... Ülkenin en çok satan, en meşhur gazetelerinde her gün şüphe ve endişe yüklü yazılar yazılıyor, haberler yayınlanıyordu. "Üç-beş tane şakşakçı, iki tane fırıldakçı, bir tane hilekâr Ankara'da toplanıp meclisi kandırmışlardı."

Mustafa Kemal, tartışmasız bir şekilde her şeyi kendinde toplamıştı. O artık hem başkomutandı hem fırka reisi hem de cumhur reisi... Cumhuriyet perdesi altında tek adam yönetimi kuruyor, askerî bir diktatörlüğe gidiyordu...

Öyle olmasa; hükümet krizi bahanesiyle meclis sıkboğaz edilir miydi? Rejim değişikliği gibi uzun müzakerelere muhtaç önemli bir konu birkaç saat içine sığdırılır mıydı?

Cumhuriyet denilen şey tek fırka, tek adam yönetimi miydi? Gazi, cumhur reisi olmuşken neden fırka reisliğini bırakmıyordu?

"Yaşasın cumhuriyet" başlığıyla çıkan yorumlarda bile cumhuriyetin ilan tarzının garip olduğu dile getiriliyor, ani değişikliğin "devlet idaresine ehil dimağlardan çıkacak bir muhakeme eseri olmadığı" söyleniyordu. "Bir idareye cumhuriyet demekle işler çözülmez, Latin Amerika diktatörlükleri de cumhuriyettir" deniliyordu.

Hatta iş karikatürlere bile dökülmüştü. Bizzat Gazi'ye yönelen tarizler vardı. "En büyük ruhlu adamlar bile, şahsi kuvvet sahibi olmanın cazibesine mukavemet edememişlerdir" ifadeleri kullanılıyordu.

Muhalefetin karşı olduğu şey cumhuriyet değil, otoriterleşme idi.

"Diktatörlükten korkuyoruz, diktatörlüğe doğru yürünmekte olmasından korkuyoruz" diyorlardı.

Bu yüzden Rauf'un, beyanlarına çarşaf gibi sayfalarını açmışlardı. İstiklal Harbi paşalarının sessiz direnişini bu yüzden önemsiyorlardı.

Karabekir, Trabzon'dan yola çıkmış İstanbul'a geliyordu. Amasya'daki ihtilal bildirisini yazan beşli ayrı taraflardaydı artık.

Dördü birleşecek yeni bir ihtilal bildirisi mi yazacaklardı?

Ya da Topçu İhsan'ın dediği gibi muhalif bir fırka kuruluyordu da, Rauf onun işaretini mi vermişti?

Dört gözle Karabekir'in gelişini bekliyorlardı.

* * *

Trabzon'dan yola çıkan Giresun Vapuru bir gün gecikmeyle 10 Kasım Cumartesi günü İstanbul Boğazı'ndan giriş yaptı. Seyri Sefain İdaresi, gecikmeyi özellikle planlamış, olabilecek izdihamı önlemek için gemi kaptanını yola çıkmadan uyarmıştı.

Ona rağmen denizin üstü balıkçı teknelerinden görülmüyor, sahiller insan kaynıyordu. Özellikle vapurun yanaşacağı Galata rıhtımında mahşeri bir kalabalık toplanmış, Şark Fatihini bir kez olsun yakından görebilmek için insanlar su olup akmıştı.

Karabekir, dört buçuk yıl aradan sonra işgal altında bıraktığı İstanbul'a bir kahraman olarak dönüyordu. Kaptan köşkünde bir heykel gibi dimdik ayakta duruyor, etrafını saran tekneleri ve şehrin minarelerle süslenmiş siluetini gözleri nemlenerek seyrediyordu.

Vapur kavak açıklarına yaklaştığında Rauf, Refet, Ali Fuat ve Adnan beyleri taşıyan iki istimbot karşılamaya geldiler. Küçük bir gazeteci ordusu da peşlerindeydi. Kollar coşkuyla sal-

lanıyor, eller havada savruluyordu. Yanına çıkıp hasretle kucaklaştılar.

Giresun Vapuru tam öğle ezanı okunurken Galata rıhtımına yanaştı. Şark Fatihi'nin görünmesiyle birlikte bir çığlıktır koptu. Bando en coşkulu marşlarla ortalığı inletti. Çığlıklar ıslıklara, vapur düdükleri tezahürat seslerine karıştı.

Rıhtımdan Beyazıt'taki eski Harbiye Nazırlığı binasına geçildi. Dualar, kurbanlar, coşkun gösteriler yol boyunca hiç eksilmedi.

Coşku seli Ermenistan fatihliğine, basının ilgisi muhalif kimliğineydi. Gazeteler o günkü nüshalarında Ermenistan Fatihi ile Hamidiye Kahramanı'nın renkli resimlerini basmışlardı. Rauf Bey'in Ankara'yı sarsan açıklamalarına benzer bir beyanat alabilmek için sürekli ağzını yokluyor, ard arda sorular soruyorlardı. Arkadaşları da çaresizlik içinde gözünün içine bakıyorlardı.

Zaten dışlanmışlık psikoloji içindeydi. Zaten moralsizdi. Haksızlığa uğradıklarını düşünüyor, sonradan bitme türedilerin devlete çöreklendiklerini görüp kahroluyordu. Daha fazla kendini tutamadı:

"Öteden beri şöyle düşünürüm: Şahsi ve zümrevi saltanatlar milletlerin daima felaketlerine sebep olmuştur. Cumhuriyet şeklini milletimiz için iyi bulurum. Cumhuriyet hakkında alelacele karar verildiğini gazetelerde okudum. Esaslı bir tetkikim yoktur. Teferruatına vâkıf değilim. Ancak harpten çıktığımız günden beri felaha doğru bir değişiklik görmedim."

Dikkatli ve mülayim görünmeye çalışsa da Ankara'ya muhalefet bayrağı sallamayı da ihmal etmemişti.

Ertesi gün Rauf Bey'le birlikte fotoğrafları gazeteleri süslüyor, beyanatı kocaman puntolarla veriliyordu.

* * *

İki gün sonra Rauf'la birlikte Halife Abdülmecit Efendi'nin huzurundaydılar. Dolmabahçe'nin denize bakan bir odasında akşam yemeğine oturmuş, Halifenin mırıldanmaya benzer bir ses tonuyla anlattığı babası Abdülaziz'in iyilik hikâyelerini dinliyorlardı.

Halife, bir suçlu gibi gözlerini yere dikmiş, sanki ayak parmakları arasına sıkıştırdığı bir metni okuyormuş hissi veriyordu. Arada bir doğrulup sağa sola çevirdiği anlamsız bakışlarında içten içe yaşadığı derin bir tedirginliğin izleri hemen hissediliyordu.

Biraz dikkatlice bakınca zihnindeki derin gelgitleri hissetmek mümkündü. Saltanatsız bir hilafet yaşamaya razı iken cumhuriyetin ilanı ile birlikte karşısına çıkıveren cumhurreisliği makamı ile durumlarının ne olacağını belli ki kestiremiyordu. Kim kime saygı duyacak, kim kime hürmet edecek, kim kime emir verecek belli değildi. Gerçi Mustafa Kemal cumhurreisi seçilince bir tebrik telgrafı çekmişti ama muhatabı gibi kendisi de biliyordu ki; kelimeler soğuk, cümleler sönüktü.

Ziyarette cumhuriyetin ilanı dâhil Ankara'daki gelişmelerden, matbuattan, ordudan hiç bahsedilmedi. Yalnız yemeğin sonlarına doğru Abdülmecit Efendi endişesini gizleyemeyen bir sesle şöyle dedi:

– Benim bu sarayda resim takımlarımla bir iki bohçam var, istemezlerse bunları da alır giderim.

Bu sözler, artık Ankara'ya muhalif oldukları sağır sultan tarafından bile duyulan iki arkadaşa anlamı derin umutsuz roller mi yüklüyordu yoksa sıranın kendine geldiğini hissedip tehdit edildiğini mi ima ediyordu? İkisi de bilemedi.

Ziyaret için basına bilgi verilmemişti ama ertesi gün tüm gazetelerin yine birinci sayfalarında ziyaretten notlar vardı.

* * *

Halifenin yanında konuşmasalar da; Ankara'ya kırgın dört arkadaş arasındaki tek müzakere konusu buydu. Bundan sonra ne yapacak, nasıl bir yol izleyeceklerdi?

İstanbul gazetelerinin tahrik edici haberleri hiç eksilmeden devam ediyor, Ankara dişlerini sıkmış, ürkütücü bir sessizlik içinde bekliyordu.

Bu sessizliğin hayra alamet olmadığı yönünde duyumlar geliyordu. Meclis koridorlarında, Halk Fırkası mahfillerinde, Çankaya kıvrımlarında garip fısıltılar dolaşıyor, gizli planlar, ciddi hazırlıklar yapıldığı söyleniyordu.

İlk önce Rauf'un defteri dürülecek, cumhuriyete meydan okumasının hesabı sorulacaktı.

Mebusluğu düşürülecek diyenler, fırkadan ihraç edileceğini söyleyenler, hatta İstiklal Mahkemesi'ne verileceğini iddia edenler vardı.

Bu hesaplaşma anında Rauf'un tavrı hepsinin kaderini yakından ilgilendiriyordu. Nasıl davranmalıydı? Alttan alıp ortamı mı yumuşatmalıydı, yoksa rest çekip ipleri mi koparmalıydı?

Sabahlara kadar süren değerlendirmeler, uzun istişareler yaptılar.

Sonunda karar verdiler. Meydanı şakşakçı türedilere bırakmayacak, cumhuriyet aleyhtarıymış gibi gösterilmelerine izin vermeyecek, cumhuriyetin istibdada gitmesini önleyeceklerdi. Aralarını bozmak isteyenlere inat Gazi'ye yakın duracak, alacağı kararlarda yanında olmaya çalışacak, birilerinin onunla aralarına örmeye çalıştıkları duvarı yıkmakla işe başlayacaklardı.

Karabekir'in günlükleri meşhurdu. Tarihe not düşmek adına yaşadıklarını günü gününe not eder, düşüncelerini uzun uzun kâğıda dökerdi. Yine öyle yaptı. Rauf'u uğurlamaya hazırlandıkları günün gecesinde not defterini önüne çekti ve aldıkları kararı kendi penceresinden satır satır kâğıda döktü:

"Mustafa Kemal Paşa, sağına Meclis Başkanı Fethi Bey'i, soluna Başvekil İsmet Paşa'yı almış, her üçünün de dillerine doladıkları bir yolculuğa çıkmışlardı. Program gereği Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa da orduyla arkalarından sessiz sedasız yürüyecekti. İstiklal Savaşı'nı onların yürüttüğü propagandası yapılıyordu. Feragat ve fedakârlıklarıyla bu davaya hizmet edenler unutturuluyor ve yerlerine yeni şahsiyetler öne çıkarılıyordu.

Bu tablo karşısında endişelenmedim desem yalan olur. Yoksa uzun savaş yıllarının elem ve ızdırapları, acı ve tatlı bin bir hatırasıyla yeşerttiğimiz millî birliğimiz ve istiklalimiz şimdi son başarıların sarhoşluğu ve ihtirasıyla gevşeyecek, çözülecek ve bozulacak mıydı?

İstiklal Savaşı'nın en başından zafere ulaşılıncaya kadar Mustafa Kemal Paşa'nın yanında olanlar neden hızla dışlanmıştı ve onların yerine birtakım adamlar nasıl bu denli kolaylıkla geçebilmişti? Arkadaşlarımla benim kafalarımızı karıştıran soru buydu.

Bu durum karşısında kararımı verdim: İstanbul ve Trakya'daki teftişlerimle meşgul olacaktım. Sonra da Ankara'ya giderek eski arkadaşlarımla Mustafa Kemal Paşa'yı uzlaştırıcı ve birleştirici bir ruhla bir araya getirmeye ve aralarındaki fikir ayrılıklarını gidermeye çalışacaktım.

Eğer cumhuriyet adı altında kurulmaya başlanan baskı yönetimini samimiyetimle önleyemezsem yeni bir yol tutturmam gerekirdi. Ama işin zor tarafı, o yolun hangisi olacağını belirlemekti. Çünkü istibdada lanet etmiş, her ne ad altında olursa olsun ondan nefret etmiş ve milletin bin bir fedakârlıkla yetiştirdiği şahsiyetleri boğup yerlerine sadık kölelerden sahte şahsiyetler yerleştiren o uğursuz kuvveti yaşatmamak için yüzlerce defa yemin etmiş bir insandım. Dolayısıyla bu yeminlerimin gereği olarak yeni istibdada alet olamazdım."

* * *

Rauf, 14 Kasım Çarşamba akşamı Haydarpaşa Garı'nda düzenlenen şatafatlı bir törenle Ankara'ya uğurlandı.

Bahriyeliler, tıbbiyeliler, denizcilik esnafı, amele cemiyetleri, meraklı vatandaşlar, gazeteciler tarihî tren garını tıklım tıklım doldurmuşlardı. Çifte kurbanlar kesilmiş, dualar, alkışlar, tezahüratlar birbirine karışmıştı. Karabekir, Ali Fuat, Refet ve Adnan Beyler kalabalığın en önünde duruyorlardı. Onların hemen yanında Halife Abdülmecit'in yaveri Şekip Hakkı Bey dikkati çekiyordu.

Bu görkemli tören Hamidiye Kahramanı eski başvekilin şahsi saygınlığının ve eski başkentteki itibarının apaçık göstergesiydi.

Lütfi Fikri, bunu ifade etmekten kendini alamadı. Elini boru gibi yapıp ağzına dayadıktan sonra Velit Ebuzziya'nın kulağına yaklaştırdı:

– Bu adam hakikaten çok seviliyormuş!

Velit Bey başını sallayarak cevapladı:

– Sadece kendi mi? Fikirleri de...

Rauf, konuşulanları işitmiş gibi vagonun basamaklarında durmuş ayak parmakları üzerinde yükselerek onlara doğru el sallıyordu. Uğurlamada bulunan herkes gibi mendillerini sallayarak karşılık verdiler.

Tren, keskin bir düdüğün ardından çelik rayların üzerinde tıkırtıyla ilerlemeye başladı.

* * *

Ankara'ya varır varmaz ilk işi Çankaya'ya uğramak oldu. Ne var ki zamanlama kötüydü. Birkaç gün önce ağır bir kalp krizi geçiren Gazi, yorgan döşek yatıyordu. Latife Hanım üzgün ve bitkin bir yüz ifadesiyle durumu izah etti:

– Paşa çok hasta Rauf Beyefendi!

Yine de geldiğini haber verdiler, hiç bekletilmeden kabul

edildi. Biraz sonra hasta yatağının başucundaydı. Ateşten yanan elleri avuçlarının içine aldı:

– Geçmiş olsun Paşam!

– Sağol Rauf'çuğum!

– Cumhuriyetimiz, ayrıca cumhurreisliğiniz hayırlı olsun.

– Teşekkür ederim.

Bu kadar... Bir kahve içimlik oturup kalkmak zorunda kaldı. Hâlbuki, buraya dostça dertleşip yanlış anlamaları düzeltmek için gelmişti. Cumhuriyetin ilanından haberdar edilmeyişine sitem edecek, aralarını açmaya çalışan küçük adamların tahripkâr çalışmalarından yakınacak, gazetelere yaptığı açıklamaların özünü anlatacaktı. Olmadı. Sonraki günlerde de ikinci bir görüşme imkânı bulamadı. Üstelik meclisteki eski arkadaşlarının köşe bucak kaçışlarını yüreği yanarak izledi. Kabaran öfkelerin fırtına öncesi sessizliği vardı.

* * *

22 Kasım Perşembe günü toplanan Halk Fırkası Grubu, dev bir arenayı andırıyordu.

Halk Fırkası Grubu demek bir eksiğiyle meclisin tamamı demekti. Mebuslar sabahın erken saatlerinden itibaren meclis sıralarında yerlerini almış, dinleyici locaları tıklım tıklım dolmuş, fotoğraf makinalarını özenle kuran gazeteciler kendilerine ayrılan bölümde hararetli bir tartışmaya girişmişlerdi.

Birazdan hesaplaşma başlayacak, üç haftalık cumhuriyet rejimi en erken ideolojik tartışmasını yaşayacaktı. Başvekil İsmet Paşa'nın, Lozan dönüşü kendisini karşılama tenezzülünde bulunmayan Rauf Bey'e karşı hınç dolu olduğu, gazete beyanlarını bahane ederek "cumhuriyet karşıtı" yaftasıyla adam akıllı hırpalayacağı, Fırkadan ihraç ettirmek için her yolu deneyeceği söyleniyordu. Bunun için günlerdir hazırlık yapmış, kendine yakın mebuslardan özel bir ekip kurmuştu. Cumhuriyeti eleştirmenin, Ankara'ya kafa tutmanın, Halife'ye mavi

boncuk dağıtmanın hesabını soracak, dünyanın kaç bucak olduğunu gösterecekti.

Meclisin uğultusu tavanları dövüyor, bu uğultu arasında ne dedikleri anlaşılamayan yüzlerce insan meraktan çatlarcasına toplantının başlayacağı anı bekliyordu.

Bu esnada kendini genç ve haşarı kurtların ininde dövüşmeye girecek yaşlı bir kurda benzeten Rauf da taktik peşindeydi. Mustafa Kemal'i meclisteki çalışma odasında ziyaret etti.

Sağlığı adam akıllı iyileşen Gazi, sanki toplantı salonundan taşan gürültünün hiç farkında değilmiş gibi olanca sükûnetiyle gülümsedi:

– Kahve söylemiştim, sen de içer misin?

– Teşekkür ederim Paşam!

Rauf, Gazi'nin sükûnetinden cesaret almıştı:

– Fırka grubu beni sorgulamak istiyor. Size karşı söz söylemeyeceğimi bilirsiniz. Görüşmelere müdahil olmamanızı rica edebilir miyim?

Gazi, kahvesinden irice bir yudum aldı. Hafifçe tebessüm ederken olumlu manada başını salladı. Rauf rahatlamıştı. Onun sahneden uzak bulunuşu, kendini göstermek isteyen müfrit kurtların hızını kesecekti. Hele bir de salona girmesini önleyebilirse psikolojik üstünlük tümüyle kendinde olacaktı. Derin bir nefesin ardından ikinci adımını attı:

– Görüşme salonuna da girmeyiniz!

Gazi, uzun uzun yüzüne baktı. Düşünür gibi yaparken kaşları hafifçe çatılmıştı. Bütün munisliği ile karşısında duran adamın Ankara'ya geldiği günden beri bütün temaslarını adım adım izlemişti. Bir haftadır kendine yakın bulduğu mebuslarla teke tek görüşmeler yapmış, "cumhuriyeti aceleye getiren sorumsuz kişilerin bunu açıklaması gerektiği" tezini işlemişti. Kim bilir belki de amacı ikna ettiği mebuslarla siyasi bir darbe yapmaktı. Peki, şu hâline ne demeliydi? Bizzat huzu-

runda konuşmasına ve iddialarda bulunmasına engel olan şey cidden kendisine duyduğu hürmet miydi? Buna inanmak zordu. Belli ki hasım olarak karşısına İsmet Paşa'yı almak istiyordu. Toplantıda bulunmazsa fırka üyeleri arasından kendisini destekleyenlerin çıkacağını umuyordu. Elinde tuttuğu kahve fincanını önündeki sehpaya bırakırken hafifçe geriye yaslandı:

– Olmaz! Ben bu fırkanın umumi reisiyim. Fırkanın izlediği siyaset üzerine görüşmeler olurken bigâne kalmam mümkün değil. Salona girerim ancak görüşmelere karışmam.

Rauf, ısrarcı olmadı. Ne de olsa onun onayı ve desteği olmadan bu toplantının düzenlenemeyeceğini biliyordu. Doğrudan müdahil olmasa da İsmet Paşa'yı yalnız da bırakmazdı. Çaresiz boyun eğdi:

– Nasıl isterseniz Paşam!

İstediğini tümüyle elde edememişti ama yine de taktik üstünlük elde ettiğini düşünüyordu. İzin isteyip usulca odadan çıktı.

Ne var ki İsmet Paşa'nın bu görüşmeden çabuk haberi oldu. Salona girmek üzereyken bir anda vaz geçip soluğu Gazi'nin odasında aldı:

– Müsaade ederseniz grup başkanlığını başka bir arkadaşa bırakmak istiyorum.

Mustafa Kemal Paşa, Rauf'la görüştüğü haberini uçurduğu andan itibaren bu teşebbüsü bekliyor, hatta istiyordu. İsmet Paşa, fırkanın Grup Başkanı olduğu için oturumları yönetecek ancak konuşma yapamayacaktı. Hem kendisinin hem de onun konuşamadığı bir oturumda Rauf, yeni yetme kurtları paçavraya çevirirdi.

– Siz de konuşacak mısınız?

– Evet. Anlaşılıyor ki, Rauf Bey beni muhatap almak istiyor. Müsaade edin ki siyasetimizi savunabileyim.

Gazi Paşa, memnun mesut gülümsedi:

– Hay hay! Sizi keyifle izliyor olacağım.

İsmet Paşa, hızlı bir selamın ardından koşar adım görüşme salonuna geçti.

Halk Fırkası Grubu merak ve heyecandan çatlamak üzereydi. Onun içeri girişiyle birlikte derin bir sessizlik oldu. Rauf, çoktan meclis sıralarındaki yerine oturmuş, eski arkadaşı yeni rakibini göz hapsine almış, heyecanlı koşuşturmasını ve yanındaki mebusların kulağına el hareketlerinin eşliğinde bir şeyler anlatışını karışık duygularla izliyordu. Mebuslar göz ucuyla onlara bakıyor, kaçamak bakışlar atıyorlardı.

Görüşmeler, önergenin okunmasıyla başladı.

Ardından İsmet Paşa kürsüye çıktı.

– Devletin idare şeklini tartışmaya açan bu önergeyi önemsiz sayamam. Bu yüzden benim de konuşmam icap edeceğinden riyaset makamını başka bir arkadaşa terk ediyorum dedi.

Divan başkanlığına seçilen Galip Bey, ilk sözü önerge sahibi Topçu İhsan'a bıraktı:

– İstanbul'da verilen beyanat fırkamızı ikiye bölme amacı taşımaktadır. İttihat ve Terakki'nin gayri mesul ricalinden bahsedildiğine göre gayri mesul rical kimlerdir, merkezi umumi nerededir ve kimlerden mürekkeptir? Cumhuriyetin aceleye getirilmesi ne demektir? Rauf Bey'in bunları açıklamasını istiyorum.

Rauf Bey, açıklamasını yapmak üzere kürsüye yürürken birden bire homurdanmalar başlamış, kesif bir uğultu salonu doldurmuştu. Kürsüye geldiğinde uzun uzun salondakilere bakarak uğultunun dinmesini bekledi. Sonra yanlış anlaşıldığını ve bundan dolayı üzüntü içinde olduğunu söyleyerek başladı konuşmasına. Ankara'ya gelir gelmez büyük reisi ziyaret ederek üzüntüsünü bildirdiğini ancak maruz kaldığı hastalığı nedeniyle derdini anlatamadığını, hükümetin hakem olmasını istediği hâlde bunun da gerçekleşmediğini söyledi.

İyi bir siyasetçiydi. İsmet Paşa'nın bu toplantıyı bir hesaplaşmaya çevirmek istediğini anladığından benzine ateş dök-

memeye dikkat ediyordu. Millî Mücadele'nin birlik ruhundan, Mustafa Kemal ile ortaklaşa yürüttükleri millî davadan örnekler verdi. Sonra da sözü şahsi kırgınlıklara ve cumhuriyete getirdi:

– Efendiler! Beşerde sevmek de vardır sevmemek de... Ben bazı kimseleri sevmeyebilirim. Bazı kimseler de beni sevmeyebilirler. Fakat bizim tenkit edeceğimiz bir nokta varsa o da eserdir. Bir millet ki cumhuriyet taraftarıdır. Bir ahali ki millî hâkimiyet kayıtsız ve şartsız millette oldukça cumhuriyetten başka bir şey istemiyor. Fakat bunu bütün varlığıyla isterken ya tatbik edemezsek diye endişeye düşerse bundan memnun mu olmak lazımdır, meyus mu olmak lazımdır?

Bu milletin hâkimiyetinin kayıtsız şartsız olması lazım geleceğine iman etmiş bir arkadaşınız olarak cumhuriyet şeklini kabul etmek de bir vatan ve namus borcudur. Şu anda kalbimden geçen tek dilek birlikte başladığımız bu mukaddes davanın yine birlikte mesut neticeye vardığını görerek Allah'a ruhumu teslim etmektir.

Grup, Rauf Bey'in uzlaşma mesajları içeren bu konuşması ile yatışacak gibi değildi. Üstelik Gazi Paşa, sessizce salona girip özel locasındaki yerini almıştı. Göze girmek, yeni dönemin en güçlü adamına karşı kendini beğendirmek için kıyasıya bir yarış başladı. Topçu İhsan kürsüye fırlayarak yapılan açıklamadan tatmin olmadığını söyledi. Kel Ali ucu Rauf'a dokunan sözler söyledi, dövüş sahnesini kızıştırmak için çığırtkanlık yaptı. Hamdullah Suphi, İstanbul matbuatı ile ilişkilerinden Halife Abdülmecit Efendi'yi ziyaretine kadar değişik konulara değinerek sert bir konuşma yaptı. "İnkılapların yolu üzerinde bazen masum, bazen günahkar insanların kanlarından hasıl olma geniş bir iz vardır" dedi.

Onun ardından Vasıf Bey söz alıp Rauf Bey'i tatmin edici bulmadığını söyledi.

– Dediniz ki, cumhuriyetin ilanına sebep olan şey, heyet-i

vekilenin teşkil edilememesidir... Siz bu meclisi sırf heyet-i vekileden kurtulmak için cumhuriyet ilan etmiş çocuklar grubu mu zannediyorsunuz? diye bağırdı.

Diğerleri devam etti. Antalya Mebusu Rasih, Umumi Kâtip Recep, Menteşe Mebusu Şükrü, Yunus Nadi, Ağaoğlu Ahmet, Ahmet Süreyya... Konuşma listesi uzadıkça uzadı. Kim daha çok eleştirdi, kim daha çok yüklendiyse salondan o kadar çok alkış aldı.

Sonunda İsmet Paşa çıktı kürsüye. Ateş fışkıran gözlerini ekibinin iyice hırpaladığı Rauf'a doğru dikmişti:

– Ben yakinen biliyorum ki, bundan dört ay evvel ayrılırken devlet reisi meselesini halletme kanaatinde ısrarlı idiniz. O hâlde söyleyin siz devlet riyasetini nasıl çözecektiniz? Kaç ihtimal vardı Rauf Bey?

Bu sözler, Rauf'un istifasını verdiği gün Çankaya'da söylediği "devlet reisliği makamını güçlendiriniz" sözünün yüzüne çarpılmasıydı. Hem Gazi tarafından hadisenin kendisine aktarıldığının bilinmesini istiyor hem de hilafet taraftarlığı eleştiriliyordu.

Nitekim konuştukça daha da sertleşen İsmet Paşa sonunda sözü Rauf Bey'in halifeyi ziyaretine getirdi:

– Halifeyi ziyaret etmek, Halifeyi tanımak, ona paye vermek ve hilafeti bir mesele hâline getirmek demektir. Tarihin herhangi bir devrinde bir halife zihninden bu memleketin mukadderatına karışmak arzusunu geçirirse, o kafayı behemahal koparacağız...

Meclis kararıyla getirilmiş olduğu makamında sessiz sedasız oturmaktan başka bir şey yapmayan Halife Abdülmecit üzerinden kurulan cümleler, sert olduğu kadar tehditkârdı. Rauf Bey, yüzünü görmemek için nasıl Ankara'dan Sivas'a nefret kusarak kaçmışsa, İsmet Paşa da şimdi öfkesini kusuyordu. Parmağını sallayarak son sözlerini söylerken yüzü sinirden morarmıştı:

– Beyanatlarınızda bizimle tam bir zıddiyet içinde gördüğümüz noktaları geri alarak, bu fırka içinde yürümek kararında mısınız? Yoksa fırkamız dışına çıkıp bizimle mücadele mi edeceksiniz?

Bütün bakışların üzerine çevrildiği Rauf Bey, son kez kürsüye çıktı. Koskoca fırka grubunda kendini destekler bir konuşma yapılmaması, her konuşanın, ateşli eleştiriler sonunda aldığı alkışlarla koltuğu kabarırken yan gözle Gazi'nin locasını süzmeyi ihmal etmemesi dikkatini çekmiş, hepsinin bir kaynaktan yönetildiğine iyiden iyiye kanaat getirmişti. Yine anlamıştı ki fırkadan istifa ettiğini, muhalif bir fırka kuracağını söyletmek için elbirliği içinde tahrik ediyorlardı. Bu oyuna gelmeyecek ama diz de çökmeyecekti. Kesin ve tok bir sesle kararını bildirirken yumruğuyla kürsüyü dövüyordu:

– Rauf ifadesini behemahal tekzip etmelidir diyorsunuz... Hayır, hakkımda ne yaparsanız yapınız asla sözümü geri almam. Ne yaparsanız yapınız yargı sizindir, karar sizindir ama vicdan benimdir. Şimdi buradan gidiyorum, kararınızı serbestçe veriniz.

Bu sözlerin ardından şaşkın bakışlar arasında kürsüden indi ve sert adımlarla salonu terk etti. Onun çıkmasıyla birlikte bir an için ortalığı derin bir sessizlik kapladı. Bir ara kime, niçin yapıldığı anlaşılamayan cılız alkışlar duyuldu. Sinirler gerilmiş, kim, ne diyeceğini bilemez hâle gelmişti. Ne yapacak, ne karar alacaklardı?

Sonunda Hamdullah Suphi'nin sesi duyuldu:

– Daha fazla üzerine gitmeyelim. Yanlış anlaşılmanın giderildiğine dair bir tebliğ yayınlayalım olsun bitsin...

Öyle yaptılar.

Tebliğ bir gün sonra yayınlandı. Görünürde tartışma bitmiş, sular durulmuş görünüyordu. Ancak dipteki kaynamanın esas şimdi başladığını iki taraf da çok iyi biliyordu.

Üçüncü bölüm

HÂKİMİYET-İ MİLLİYE, Yenigün gibi Ankara'da yayınlanan etkisiz bir-iki gazete dışında ülkenin en çok satan, en etkili gazeteleri Babıali'de çıkıyordu. Matbuat demek İstanbul demekti.

İşgale rağmen İstiklal Harbi boyunca büyük bir cesaretle Ankara Hükümeti'ni destekleyen bu gazeteler zaferden sonra muhalefete geçmiş, Mustafa Kemal'in, etrafına topladığı dar bir kadroyla baskıcı bir yönetim kurmaya hazırlandığını yazarak tenkide başlamışlardı. Cumhuriyetin bir oldubittiyle ilanı yetmiyormuş gibi şimdi de hilafetin hedef alındığını söylüyorlardı. Rauf Bey'in, Halk Fırkası Grubu'nda hesaba çekildiği uzun toplantıda bunun işaretleri verilmiş, Halifeyi ziyaret etmesi büyük bir suç olarak telakki edilmişti. Kaldı ki, cumhuriyeti kuran kadronun bu müesseseyi benimsemediğini cümle âlem biliyordu. Gazi'ye göre hilafet lüzumsuz bir fazlalıktan ibaretti. Bir sığıntı ve bir gölgeydi.

Halife Abdülmecit Efendi'nin bu baskılardan bunaldığı,

istifa edip Bursa'da inzivaya çekileceği söylentileri dolaşıyordu.

Tam bu günlerde *Tanin* gazetesinde İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'in bir mektubu yayınlandı. Mektup, Halife'ye hitaben yazılmış gibi gözükse de Ankara'ya da açıktan mesaj gönderiyordu:

"Bu makam size atalarınızdan kalmadır. Onu şahsi bir üzüntüye, tamamen yıkılıp yok olmasına sebebiyet vermeye hakkınız yoktur. Halifelik, atalarınızın yardım ve kararı ile Türklüğe kazandırılmış bir güç, bir manevi zenginliktir. Acaba dünyanın neresinde, tarihin hangi çağında görülmüştür ki, bir millet atalarından miras olan bu kadar önemli bir gücü, manevi zenginliği hiçbir zor olmadan, kendi isteğiyle elinden çıkarsın? Hayır, bu bir intihardır.

Hayret ve teessürle görülmelidir ki, bugün şu manevi hazineye taarruz etmek isteyenler, hariçten kimseler değil bizzat bizler kendi elimizle bu hazinenin elimizden çıkarılması teşebbüslerinde bulunuyoruz. Gönül istiyor ki, bu istifa sözü ebediyen gömülsün kalsın..."

Bir gün sonra Hüseyin Cahit, "Şimdi de hilafet meselesi" başlıklı yazısıyla bu mektuba destek verdi:

"Arkadan arkaya verilmiş bir karar karşısındayız. Millet Meclisinin bu kadar kayıt altında kaldığını, hariçte verilen kararların sadece tescil mevkiine indirildiğini görmek cidden elim oluyor.

Hilafet bizden giderse beş-on milyonluk Türkiye devletinin, İslam âlemi içinde hiçbir ehemmiyeti kalmaz. Avrupa siyaseti gözünde de en küçük ve kıymetsiz bir hükümet seviyesine düşeriz. Bunu anlamak için büyük bir dirayete lüzum yoktur. Milliyetperverlik bu mudur? Hakiki milliyet hissini kalbinde duyan her Türk, hilafet makamına dört elle sarılmak mecburiyetindedir."

Ankara, gazetelerin bu muhalefetinden bunalmıştı. İsmet

Paşa, meseleye bir çözüm bulması için Matbuat Umum Müdürü Zekeriya Bey'i huzuruna çağırttı.

– İstanbul basınının hücumlarını durdurmak için ne yapabiliriz?

Zekeriya Bey, savaş yılları boyunca Amerika'da kalmış, gazetelerde çalışmıştı. Aklına hemen oradaki uygulama geldi.

– Haftalık ya da aylık basın toplantısı düzenleyelim.

İsmet Paşa anlamamıştı:

– Ne faydası olacak?

– Amerika'da öyle yapıyorlar. Amerikan başkanı haftalık toplantılar yapıp, hükümet politikaları ve ülke meseleleri ile alakalı gazetecilere bilgiler veriyor. Neyi, niçin yaptıklarını açıklayıp, soruları cevaplandırıyor. Fakat bir şartla. Başkan, verdiği bilgi ya da cevabın gizli olduğunu ve yayınlanmaması gerektiğini açıkça söylerse, o bilgi ve haber hiçbir surette yayınlanmıyor. Bu yasağa uymayanlar bir daha toplantıya alınmıyorlar.

Fikir, İsmet Paşa'nın aklına yatmamıştı. Bir müddet düşündükten sonra burun kıvırdı:

– Buna rağmen hücuma devam ederlerse, gizlilik kararına uymazlarsa, ya da söylediklerimi yanlış verirlerse ne olacak? Yok olmaz. Bu yöntem bize uymaz. Sen başka bir çare bul.

Zekeriya Bey, teklifinin ciddiye alınmamasına bozulmuştu. Yanından ayrılırken kendi kendine söyleniyordu:

– Hata bende... Kime söylüyorum ki? Basın hürriyetine alışmamış bir asker, toplantıdan ne anlar?

Odasına dönüp o günkü gazeteleri incelemeye başladı. Gariplik bu ya; İstanbul gazetelerinin neredeyse tamamı ağız birliği etmişçesine sansürden bahsediyor, tenkitlere tahammül edemeyen hükümetin basına sansür hazırlığında olduğunu yazıyordu.

Görüşmenin kötü geçmesinin etkisinden de olsa gerek

masasının üzerinde yığılı gazeteleri öfkeyle odaya savurdu. Bir yandan da bağırıyordu:

– Nereden uyduruyorlar bu kadar tezviratı!

Bir müddet sonra sakinleşip masasına oturdu. Düşündü, düşündü... Sonunda çarenin yine Amerikan sisteminde olduğuna karar verdi. Hemencecik bir bildiri hazırladı. Hükümetin asla sansür yanlısı olmadığını, matbuat hürriyetini sınırlamak gibi bir düşüncenin bulunmadığını ifade eden uzun bir metin yazdı.

Yazdığı metni Anadolu Ajansı aracılığıyla gazetelere geçtikten sonra rahat bir soluk aldı. Kendince iyi bir iş yapmıştı. Basın yatışacak, tenkitler bitecek, İsmet Paşa da teklif ettiği fikri gönül rahatlığıyla tasdik edecekti.

Bu düşüncesinde ne kadar yanıldığını görmek için fazlaca beklemesine gerek kalmadı. Ertesi sabah apar topar Dâhiliye Vekâletine çağrıldı. Dâhiliye Vekili Ferit Bey, öfkeli ve kızgındı. Onu görür görmez barut gibi parladı:

– Ne yaptın sen Zekeriya?

– Ne yapmışım efendim?

– Hükümetin basına sansür koymayı düşünmediği hakkında bildiri yayınlamışsın.

Matbuat Umum Müdürü şaşkındı:

– Yanlış mı? Hükümetin böyle bir fikri mi var?

– Sana ne canım! Belki var...

– Ama...

– Aması falan yok... Sana ne canım hükümetin ne yapacağından?

– Efendim...

– Sus Zekeriya sus! Boyundan büyük işlere girip başını belaya sokma.

Dâhiliye Vekili eski arkadaşıydı. Ona rağmen bu kadar sinirlendiğine ve arkadaşlığına bakmayıp ağız dolusu azarladığına göre durum tahmininden daha vahim olmalıydı. Yüzü

mosmor kesilmiş, bağırırken elleri titremeye başlamıştı. Belli ki onu da fena hâlde hırpalamışlardı... Hiçbir şey söylemeden süklüm püklüm dışarı çıktı.

Meslektaşlarına sansür uygulanmasına nasıl göz yumacaktı? Sansür demek otoriterlik demekti. Hem bu görevde kalıp hem de sansüre seyirci kalmayı içine sindirebilecek miydi?

Neyse ki fazlaca düşünmesine gerek kalmadı.

İki gün sonra görevinden kovuldu...

* * *

5 Aralık günü bomba patladı.

Ağa Han ve Emir Ali adında bütün dünyanın yakından tanıdığı Hint asıllı iki Şii lider, Başvekil İsmet Paşa'ya bir mektup yazmışlardı. Mektupta, "Bütün Müslümanlar namına hilafet makamının takviye edilmesini" istiyorlardı.

Londra'dan postaya verilen mektup daha Ankara'ya ulaşmadan üç gazetede birden yayınlanınca kıyamet koptu.

Ankara öfke kusuyordu...

İngiltere'nin kucağında oturan ve İngiliz İmparatorluğu'na sadakatleri herkes tarafından bilinen bu adamlar, Birinci Cihan Harbi'nde Halifenin cihat fetvasına karşı çıktıkları hâlde şimdi ne yüzle halifenin hakkını savunuyor, ne hakla Türkiye'nin içişlerine karışıyorlardı?

Bu cüretkâr mektubun, Türkiye'de fesat çıkarmak isteyen ikiyüzlü İngiliz siyasetinin bir eseri olduğu aşikârdı.

Haberi yayınlayan *İkdam, Tanin* ve *Tevhid-i Efkâr* gazeteleri, bu pis siyasetin, bu habis fesadın içinde, hatta tam da merkezindeydiler.

Bunlar kesinlikle bir teşkilattı. İngiliz siyasetine alet olup, cumhuriyet aleyhtarlığı ve casusluk yapan gizli bir teşkilat...

Ani bir taarruzda bulunan bu teşkilat, silahlı bir saldırıya bile geçebilirdi. Görmezden gelinmesi, susulması, cezasız bırakılması mümkün değildi...

İsmet Paşa, ellerini ovuştururken sinsi bir şekilde gülümsüyordu.

Rauf Bey'le hesaplaşırken hilafet konusunda "kafalar koparılacaktır" diye konuşmasından iki ay sonra İngiliz merkezli bir mektubun yazılması ilginçti ve ona aradığı fırsatı vermişti. Muhalif yayınlarıyla canından bezdiren gazetelere haddini bildirecekti.

Konuyu hemen Meclis gündemine taşıdı.

* * *

8 Aralık günü Meclis gizli celse ile toplandı.

Toplantının gündemi Hıyanet-i Vataniye Kanununun uygulanması ve İstanbul'a bir İstiklal Mahkemesi Heyeti gönderilmesiydi.

İsmet Paşa, sıkılı yumruklarını boşluğa doğru sallarken gözlerinden ateş fışkırıyordu:

– Bu bir İngiliz oyunudur. Halifeye siyasi ve dünyevi bir vazife verilme, hatta Kürt meselesini bile kışkırtma amacı güdülmektedir. Bu oyuna kapılarak neşriyat yapan gazeteler, vatana ihanet suçu işlemişlerdir.

Rauf Bey, İstiklal Mahkemeleri'nin ihtilalci karakterini ve acımasızlığını biliyordu. İsmet Paşa'nın ardından söz alıp itiraz etti:

– Karar vermeden önce sükûnetle düşünmemiz lazım. Ortada bir suç varsa bizim de elimizde ceza kanunu var. Unutmayınız ki İstiklal Mahkemeleri'nin hariçteki ismi ihtilal mahkemeleridir. Kötü bir görüntü vermeyelim. Bırakalım bu konuyu hükümetin müdahalesine gerek kalmadan müddeiumumilik takip etsin.

İtiraz yetmedi. Bir kez daha inkılabın üstünlüğü, hukukun üstünlüğüne galip geldi. İstanbul'a tam yetkili bir İstiklal Mahkemesi gönderilmesi için verilen teklif, 6 çekimser ve 63 ret oyuna karşılık 89 oyla kabul edildi.

Başkanlığına Topçu İhsan'ın seçildiği mahkeme heyeti hiç beklemedi. Aynı gün, peş peşe tutuklama kararları çıkardı. *Tanin*'den Hüseyin Cahit, *Tevhid-i Efkâr*'dan Velid Ebuzziya, *İkdam*'dan Ahmet Cevdet gece karanlığı basmadan hapishaneyi boyladılar. Tabi, Halifeye "İstifa etme" diye mektup yazan Lütfi Fikri de unutulmamıştı.

***

9 Aralık günü İstanbul'a gitmek üzere Ankara Garı'nda toplanan İstiklal Mahkemesi üyelerini uğurlayanlar arasında İsmet Paşa dikkati çekiyordu.

Bir ara, Topçu İhsan'ın yanına yaklaşarak kulağına eğildi:

– Sen Mustafa Sagir'i sallandırmış adamsın... Göreyim seni, şunların haddini bildir. Özellikle Hüseyin Cahit denen adamın...

Lozan'dan beri Hüseyin Cahit'le arasında kan davası vardı.

Müzakereler devam ederken, gözüne çarpan hataları hiç çekinmeden ve herkesin yanında fütursuzca dile getiren Hüseyin Cahit, daha o günlerde mimlenmişti ve istenmeyen adam ilan edilmişti. İsmet Paşa, ikinci murahhas Rıza Nur'la bir olup onu dışlamışlar, diğer gazetecilere bilgi verirken onunla tüm ilişkiyi kesip âdeta aforoz etmişlerdi. Bu durum Hüseyin Cahit'i çileden çıkarmıştı.

O günlerde gazetesine yazdığı şu satırlar öfkesinin dinmeyeceğini gösteriyordu:

"Heyetimiz, Lozan Konferansı'na büyük ve şanlı bir zaferle başlamak istedi: *Tanin*'den intikam almak...

Akıllarınca *Tanin*'i korkutmak ve tuttuğu doğru yoldan vazgeçirmek istiyorlar. Kalplerinde necip emeller uğrunda samimi bir çarpıntı duymamış olanlar, ellerindeki resmi nüfuzu suiistimal ederek galebe çalacaklarını zannediyorlar.

Tanin, şimdiye kadar heyet hakkında bildiklerinin ancak pek küçük bir kısmını ortaya koydu. Tarihin henüz kapanma-

mış bir sahifesi hakkındaki elim hakikatleri yayınlama vazifesini sulhun akdinden sonraya bıraktı. Her şeyin elbette sırası gelecektir."

Hüseyin Cahit bu sözünde durmuş, anlaşma imzalanıncaya kadar tenkitlerini kesmişti. Ancak anlaşmadan sonra kalemi makinalı tüfeğe dönüşmüş, kurşun gibi kelimelerle İsmet Paşa'yı taramaya başlamıştı.

Lozan Konferansı büyük hatalarla doluydu. İsmet Paşa, askerlikten başka hiçbir şeye aklı ermeyen bir adamdı. Beceriksiz ve liyakatsizdi. Değil başvekillik yapmak hariciye vekilliğini bile eline yüzüne bulaştırmıştı. Mustafa Kemal'in, yanında taşıyacağı adam olarak ondan başkasını bulamayışı büyük bir talihsizlikti.

Lozan'daki beceriksizliğine ilişkin kaleme aldığı tenkitlerinden birinde şöyle diyordu:

"İngiltere Başvekili Lord Gürzon, Lordlar Kamarasında irat ettiği bir nutukta, Boğazlardan yalnız tüccar gemilerinin geçmesi hakkını elde edebilmeyi umduğu hâlde kolaylıkla harp gemilerinin geçişine de muvaffak olduğunu söylemişti. Lozan'daki elim muvaffakiyetsizliklerimizden birini teşkil eden bu noktaya temas ederken İsmet Paşa kendini şöyle savunmuş:

Lord Gürzon'un bu beyanatını işittim. Fakat aslı elime geçmedi.

Pek temenni ederim ki gazeteler bu cümleyi yanlış yazmış olsunlar. Yanlış değilse rica ederiz zabıtlardan çıkarsınlar. Bir hariciye vekilimizin ağzından böyle bir söz çıktığı tarihe geçmesin..."

Hüseyin Cahit'in acımasız tenkitleri bir an bile durmamış, bulduğu her fırsatta İsmet Paşa'ya vurmaya devam etmişti. Aralarındaki ilişkinin iki muhaliften öteye geçtiğini bilmeyen yoktu. Kindar bir adam olan İsmet Paşa'nın en büyük özelliği pusuya yatıp sabırla beklemekti. İşte şimdi fırsat

ayağına gelmişti. Bunu değerlendirmeyeceği düşünülemezdi.

Topçu İhsan, sırf bunu söylemek için istasyona kadar geldiğini çok iyi biliyordu. İsmet Paşa'nın intikam pırıltıları oynaşan gözlerine bakarken yutkunarak mırıldandı:

– Tamam, Paşa hazretleri! O densize gerekli cevabı vereceğiz.

* * *

Mahkeme Heyeti bir gün sonra İstanbul'a ulaştı.

Fındıklı'daki eski Meclis-i Mebusan binası mahkeme salonu hâline getirilmiş, ülkenin en namlı gazetecileri sanık sandalyesinde tespih tanesi gibi yan yana dizilmişlerdi.

Müddeiumumi, Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesine göre yargılanmalarını talep ediyordu.

İsnat edilen suç; vatana ihanet, devletin dâhili ve harici güvenliğini bozmak, hükümeti devirmeye teşebbüstü. Ve cezası ağırdı.

Hâlbuki yürürlükteki Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na göre hilafet kanuni bir kurumdu. Saltanatı kaldıran kararın ikinci maddesinde "Türkiye devleti, hilafetin istinatgâhıdır" yazıyordu. Ona rağmen hilafetin korunmasını isteyen bir mektup yayınladıkları için ipe gelmeleri isteniyordu.

Bu gazetecilerin hiçbiri vatan haini değillerdi ve olamazlardı. İstiklal Harbi süresince mesleklerinin icrası dışında bir vatansever olarak ne fedakârlıklar yaptıkları herkesin malumuydu. Nitekim on iki gün süren muhakeme esnasında sırf gazetecilik mesleğinin icaplarını yerine getirerek ellerine ulaşan mektubu neşrettiklerini söyleyen gazeteciler mahkeme heyetini ikna etmeyi başardılar. Özellikle Velid Ebuzziya ve Hüseyin Cahit'in insafsız bir itham karşısında bulunuşlarından duydukları elem, savunmalarının her cümlesine sinmiş, mahkeme heyetini de duygulandırmıştı.

Mahkemeye gazeteciler dışında İstanbul halkı da büyük ilgi göstermiş, dinleyici localarını hınca hınç dolduran kadın-erkek yüzlerce kişi savunmaları soluksuz izlemişlerdi. Sanık sandalyesinde oturan gazeteciler kendilerinden emin tavırları ve dik duruşlu hitabetleriyle neredeyse mahkeme heyetini muhakeme edecek hâle gelmişlerdi. Hüseyin Cahit, her oturum sonunda seyircilere doğru yaklaşıyor ve, "Bugünkü perde de indi" diye bağırıyordu.

Sonunda karar aşamasına gelindi. Müddeiumumi, yapılan neşriyatı suç görmekle birlikte; memlekete ettikleri hizmetler düşünülerek gazetecilerin beraatlarını istedi. Hüseyin Cahit oturduğu yerden hışımla ayağa fırlayarak bu talebe de itiraz etti:

– Hayır, Reis Beyefendi! Mahkemeniz bir fırkanın intikam aleti değilse bana merhamet gösteren bir şefkat mahkemesi de olmasın. Sizden müsamaha ve merhamet istemiyorum. Sadece adalet istiyorum. Beni bırakınız, çünkü masumum, çünkü vatan haini değilim. Huzurunuzdan beraat kararıyla çıkmak isteyişim, memleketimin şeref ve haysiyetini korumak içindir. Hakkımdaki suçlamadan beraat etmez de yaptığım hizmetlerden dolayı bırakılırsam bu kararı bana da, dünyaya da anlatamazsınız. Medeni dünyada hiçbir vicdan, vesika değerindeki bir mektubu, altına hiçbir mülahaza ilave etmeden gazetesinde neşretti diye bir gazetecinin vatan haini olacağını kabul etmez. Bunu işitenler, benim için, "Siyasi ihtirasa kurban gitmiş bir zavallı" diyeceklerdir. Sonra da, "Medeniyet ailesi içinde eşit haklarla yer almak isteyen hürriyetperver Türkiye Cumhuriyeti bu mudur?" Diye soracaklardır. İşte bu yüzden Reis Beyefendi... Mahkemenizden yalnızca adalet istiyorum. Hem kendim hem ülkemin namusu için...

Hızını almıştı. Bir an bile duraklamadan olanca hiddetiyle konuşmasına devam etti:

– 31 Mart hadisesinde üç dört yaşında bulunan çocuklarım

birden bire babalarının parçalandığını duydular. Hayata böyle bir heyecanla atıldılar. Her çocuk bayramlarda gezer ve gülerken benim çocuklarım babalarını ziyaret için hapishaneye geliyorlardı. Mütarekeden sonra her gün bizim için hazırlanan idam sehpalarının tafsilatını okuyarak titrediler. Hayatıma en yakın olanlar için daima bir ızdırap kaynağı oldum. Akşamları bazen eve geç döndüğüm zaman beni karşılayan gözlerde sessiz fakat aşikâr bir endişe okurdum. Acaba vurdular mı? Acaba ebediyen gelmeyecek mi? İşte on beş senedir benim ve ailemin hayatı böyle geçti.

Son zamanlarda onlar yazılarımı görerek yine endişe ile titredikleri vakit, "Korkmayın" diyordum. "O eski kâbuslu günler geride kaldı. Artık memlekette hürriyet var." Geçen gün beni bir cani gibi evimden sürükleyip çıkarırlarken kızım gözyaşları içinde soruyordu: "Baba" diyordu, "hani kanun vardı?"

Bilmiyorum onun genç ruhuna en çok tesir eden şey, babasının bir cani gibi götürülmesi miydi, yoksa Millî Mücadele kahramanlarına karşı beslediği derin hürmet ve muhabbete vurulan darbeden doğan hayal kırıklığı mıydı?

On beş senedir etrafımdakilerin gözyaşlarına rağmen, onların sükûn ve saadeti pahasına inatla çalışmaya devam etmek için elbette benim yüksek bir mefkûremin olması iktiza eder. Bu mefkûre vatanımın hayır ve selametinden başka ne olabilir?

Rahat ve tehlikesiz yaşamasını, her devre uyarak herkesin hoşuna gidecek şeyler yazmasını ben de bilmez miyim? Fakat olmuyor, yapamıyorum. Kalemi elime her aldığım vakit, "Hayır" diyorum, "ne hatır, ne dostluk, ne husumetlerden doğacak düşmanlık... Yalnız samimiyet, yalnız hakikat, yalnız memleketin menfaati..."

Bu memlekette cumhuriyetin mesnetleri birkaç yahut beş-on zatı muhterem değildir. Cumhuriyetin mesnetleri hak ve adalettir. Kanundur. Kimden gelirse gelsin zulümden, istibdattan nefret eden millettir.

İşte ben bu mesnetlerin takviyesi için hulûsu kalple çalışıyorum. Biliyorum ki gönül kırıyorum. Biliyorum ki husumet celp ediyorum. Fakat ne yapayım, bir gazeteci için düşündüğünü doğruca söylemek meslek borcudur.

Reis Beyefendi! Siz bugün o kürsüde bir fırka adamı olarak değil, kanun ve adaletin temsilcisi olarak oturuyorsunuz. Hükmünüzü verirken vicdanınızdan dünyevi ihtirasları, iğbirarları, kinleri silmiş olacağınızı ümit ederim.

Efkârı umumiyeye ve milletimin tarihine seslenerek diyorum ki; ben vatan haini değilim.

Hüseyin Cahit susar susmaz, salon derin bir sessizliğe gömüldü. Bir müddet sonra Mahkeme Reisi Topçu İhsan Bey'in titrek ama heyecanlı sesi duyuldu:

– Cahit Beyefendi! Lütfen rahat olunuz. Hiçbir tesir, hiçbir hırs, hiçbir noktayı nazar masumiyetinizi ilandan mahkememizi menedemez.

Bu, beklenmedik bir ifadeydi. Hele ki İsmet Paşa'ya rağmen... Ankara istasyonunda koluna girerek bir köşeye çekip "Cahit'i mutlaka asacaksın" sözleri hâlâ kulaklarında çınlıyorken...

Gazeteciler beraat etti. Fakat Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey, oy çokluğuyla beş yıl kürek cezasına mahkûm edildi. Mahkeme, hilafete taraftar oluşunu bulunduğu konum ve edindiği birikime yakıştıramamış, "irfanını esbab-ı müşeddide" saymıştı. Kültürlü olması ağırlaştırıcı sebep telakki edilmişti. Garip, gülünç, üzücüydü...

İstiklal Mahkemelerinin bunun gibi akla ziyan kararları ilk değildi. Bunu en iyi bilenlerden biri de Lütfi Fikri Bey'di. Kararı soğuk ve alaycı bir tebessümle karşıladı.

– Memleket sağ olsun! Demekle yetindi.

* * *

Üç gazeteci, mahkeme çıkışında Tophane rıhtımındaki bir çay

ocağında oturdular. Lütfi Fikri'nin mahkûmiyeti canlarını sıkmış, kurtulduklarına sevinememişlerdi. Yüzleri asıktı.

Hüseyin Cahit, çay tabağına dökülen suyu silkelerken derin bir of çekti:

– İlk neşredeceğim yazı, bu rezil kararı tenkit etmek olacak.

Velid Ebuzziya, ona destek verdi:

– Benim de... Hiç umudum yok ama meclise de yazmak lazım.

İkdam Başyazarı Ahmet Cevdet, başını sallayarak onlara eşlik etmekle yetindi. Onun aklı mahkeme salonunda kalmış, salıverilmelerine hâlâ akıl erdirememişti. Hele İsmet Paşa ile husumetlerinden sonra Cahit'in âdeta iltifata boğulması iyice garibine gitmişti. Bakışlarını ona çevirdi:

– Sence bizi neden bıraktılar?

Hüseyin Cahit, dudak bükerek cevapladı:

– Komitacı kuralı... Önce korkut, sonra gönlünü al. Yola gelmezse günah gider.

– Anlamadım.

– Haklılık, haksızlık bu mahkemelerin işi değil mirim! Sallandırmaya karar verselerdi emin ol hiç tereddüt etmezlerdi.

– Şimdilik gözdağı vermekle yetindiler diyorsun...

– Evet. Kural gereği ilk adımı attılar. İkincide Gazi'nin huzurunda çay partisine davet edilirsen hiç şaşırma.

– Sonra?

– İcraatlarına ortak olacaksın. Susmak yetmez, alkışlayacaksın.

Velit Ebuzziya, soğuyan çayından irice bir yudum alarak bir hamlede yuttuktan sonra lafa girdi:

– Cahit'e katılıyorum dedi. İyice belli oldu ki, mühim bir inkılabın arifesindeyiz.

Ahmet Cevdet sesini kısarken ıslığa benzer bir ses çıkardı:

– Hilafeti mi kaldıracaklar?

– Öyle görünüyor... Ne olduysa Lozan'da oldu. Söz mü verdiler ne?

Hüseyin Cahit, yuvarlak çerçeveli gözlüklerinin arkasından bakışlarını devirirken Velit Ebuzziya'nın dizine hafifçe vurdu:

– Haklı olabilirsin. Baksanıza İngiliz Meclisi hâlâ tasdik etmedi anlaşmayı. Bekledikleri bir şey olmalı.

Ahmet Cevdet konuşulanları zihninde toparlamaya çalışırken, Ağa Han'ın mektubunun neden diğerlerine değil de hilafetçi yayınlarıyla bilinen bu üç gazeteciye geldiğini de sorgulamaya durmuştu. Sorgulama uzadıkça içi daralıyor, iyiden iyiye keyfi kaçıyordu. Onca tecrübelerine rağmen gaflete düşüp oyuna mı gelmişlerdi?

Çaktırmadan arkadaşlarına bakarken, onların da gözlerini ayakuçlarına düşürüp kaygılı düşüncelere daldıklarını gördü.

Kim bilir, belki onlar da aynı şeyleri düşünüp, içten içe hayıflanıyorlardı.

* * *

Uzun harp yıllarının ardından şehirler haraptı. Halk yorgun ve fakirdi. Kurtarıcılar arasında ağır fikir ayrılıkları vardı. Devletin yeni oyun kurucuları Ankara'da büyük devrimler planlarken; halifenin, muhalif paşaların, İttihatçı kodamanların, matbuatın, bankanın, esnafın kümelendiği, bu yüzden de muazzam bir güç vehmeden İstanbul, görüntüsünün aksine şüphe ve endişe dolu bir bekleyiş içindeydi.

Ülke bu yüzden 1924 yılına ürkek ve tedirgin girdi.

Ankara'nın muteber gazetecilerinden Falih Rıfkı, yeni yıldan beklentilerini şöyle dile getiriyordu:

"1924 senesine peşimizde beş yüz bin muhacir, ayağımızın altında Anadolu'nun bütün harabeleri, kardeşler arasında kavga, biraz dağınık ve şaşkın giriyoruz. 1924 senesinden nasıl çıkacağız? Herkesin bir türlü emeli var. Herkes bu seneye ken-

di emelinin ismini vermek ister. Ben bu senenin rejim senesi olmasını istiyorum."

* * *

Hüseyin Cahit'in komitacı sezgileri haklı çıktı.

Mustafa Kemal, yeni yılın ilk günlerinde İstanbul'a bir haber göndererek İstiklal Mahkemesinde hizaya çektiği gazetecilere barış çubuğu uzattı.

Onları İzmir Göztepe'de kaldığı köşke akşam yemeğine çağırdı. Ancak aracı olarak kullandığı Mahkeme Reisi Topçu İhsan'a sıkıca tembih etmiş, görüşmenin gazeteciler tarafından istendiğinin bilinmesini istemişti.

Gazeteciler daveti kabul ettiler.

2 Şubat akşamı, *Tanin*'den Hüseyin Cahit, *Tevhid-i Efkâr*'dan Velid Ebuzziya, *İkdam*'dan Ahmet Cevdet, *Vatan*'dan Ahmet Emin, *Vakit*'ten Mehmet Asım, *Akşam*'dan Necmettin Sadık, *İleri*'den Celal Nuri ve *Tercüman*'dan Hüseyin Şükrü yola çıktılar. Altay Vapuruyla İstanbul'dan Bandırma'ya geçtiler, oradan kendileri için hazırlanan hususi bir vagonla İzmir'e varıp Naim Palas Oteli'ne yerleştiler.

5 Şubat akşamı Göztepe Köşkü'nden gönderilen üstü açık iki otomobil otelin önüne yanaştı. Gazeteciler çoktan hazırlanmış, en şık kıyafetleri ile giriş katta beklemeye durmuşlardı. Reisicumhur Kâtibi Tevfik Bey, öndeki araçtan inip gazetecilerin yanına vardı.

– Velid Ebuzziya Bey burada mı?

Velid Bey ona doğru bir adım attı:

– Evet, buradayım.

– Siz gelmiyorsunuz! Diğer arkadaşlar hazırsa; buyrun gidelim.

İçeride buz gibi bir hava dolandı. Velid Bey bozulmuştu, kaşları çatıldı:

– Neden?

– Gazetenize bir haber yazmış, Gazi Paşa tarafından davet edildiğinizi söylemişsiniz.

– Yalan mı yazmışım? Gazi davet etmedi mi?

– Hayır! Talep sizlerden geldi. Gazeteciler görüşmek istedi, Gazi Hazretleri kabul ettiler. Aksi varit değildir.

Velid Bey istihza ile güldü:

– Benim böyle bir talebim yok beyefendi! Davet edildim zannı ile geldim, bilseydim gelmezdim.

Necmettin Sadık, aynı zamanda Gazeteciler Cemiyeti Reisi idi. Meslektaşına destek çıkma dürtüsüyle müdahale etti:

– Haber, fena bir tesadüf eseridir. Velid Bey'in haberi olmadan neşredilmiş olmalı.

Tevfik Bey, Velid Bey'e doğru alaycı bir bakış attı:

– Bunu bir mektupla yazabilir misiniz? "Yazılan fıkradan haberim yok, ben İzmir'e Gazi Hazretlerini ziyarete geldim" gibi bir şey... Mektubu arz eder, izin için tavassutta bulunabilirim.

Velit Ebuzziya sinirlenmişti. Ayağını öfkeyle yere vurdu:

– Ne münasebet efendim! Kanaatim neyse onu yazdım. Gazi'yi ziyaret etmek arzusunda da değilim.

Bu sözlerin ardından sırtını dönüp uzaklaştı. Orada bulunan gazetecilerin tümü onun ne kadar inatçı olduğunu çok iyi biliyorlardı. Biraz daha ısrar edilir, konuşma biraz daha uzarsa istenmeyen hadiseler yaşanabilirdi. Tevfik Bey'in işaretini beklemeden kapıya doğru yöneldiler.

Az sonra otomobiller birbiri ardınca hareket etti.

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in kurtuluşu günlerinde karargâh olarak kullandığı, Latife Hanım'la tanışıp evlendiği, Uşşakizadelere ait tarihî köşkte gazetecileri çok nazik karşıladı. Hepsiyle tek tek tokalaşıp hatırlarını sordu. Heyetten iki kişi Hüseyin Cahit ve Necmeddin Sadık Beyler onu Umumi Harp yıllarında bir kez görmüşlerdi. Ahmet Cevdet ise ilk defa karşılaşıyordu.

Doğruca sofraya oturdular. Gazeteciler nasıl karşılanacaklarını bilmedikleri için ne soracakları hususunda bir hazırlık yapmamış, kendilerini sohbetin akışına bırakmışlardı. Öyle de ilerledi. Ekonomiden, maarife, adli işlerden kadın haklarına, idare zihniyetinden hilafet meselesine her konuda uzun uzun konuşuldu. Gazi, son derece anlayışlı ve demokrat bir devlet adamı portresi çiziyor, yapılan eleştirileri büyük bir olgunlukla karşılayıp uzun ve inandırıcı cevaplar veriyordu. Gazeteciler etkilenmişlerdi. Gazi, onlarda bıraktığı olumlu tesirin farkındaydı. Hilafet ve Latin harfleri konusunda inceden bir nabız yokladıktan sonra bu buluşmanın amacını özetledi:

– Memleketin köhne idare cihazı, zaman denilen büyük değeri hiçe sayıyor. O makine ıslah ve tamir kabul etmez hâldedir. Şurasına burasına birkaç çivi çakmak suretiyle işe yarar hâle gelemez. Bu makinayı kökünden yıkacağız. Yeni ve modern bir makinayı yeniden temelinden kuracağız.

Türk basını milletin hakiki seda ve iradesinin belirtisi olan cumhuriyet etrafında çelikten bir kale vücuda getirecektir. Bir fikir kalesi, zihniyet kalesi... Sizlerden bunu talep, cumhuriyetin hakkıdır.

Hüseyin Cahit, Gazi'nin verdiği fotoğrafa inanmış mıydı, yoksa sezgilerinde haklı çıkmanın gururunu mu yaşıyordu bilinmez... Ama çok keyifliydi. Oturduğu yerden ayağa kalktı, yüzünü Gazi'ye döndü:

– Hürriyet, zor ve şiddetle kurulur fakat korunması ancak karşılıklı müsamaha ile olur. Bunu zat-ı alinizde görmekten bahtiyarım.

Sonra kadehini onun için kaldırdı. Sıhhat ve afiyetlerinin devamını diledi...

* * *

Gazi, gazetecilerle görüşmesinden birkaç gün sonra kayın-

pederi Uşakîzade Muammer Bey'in Göztepe'deki köşkünde önemli bir grubu daha ağırladı.

İsmet Paşa nezaretinde İzmir'e getirilen Darülfünun Emini İsmail Hakkı, Edebiyat Fakültesi Dekanı Fuat, Hukuk Fakültesi Dekanı Hasan Tahsin Aynîzade, Tıp Fakültesi Dekanı Dr. Vaset ve Fen Fakültesi Müderrisi Şükrü Beylerden oluşan ilim heyetini meşhur sofrasında misafir etti.

İstiklal Harbi yıllarında ve ertesinde kendisine mesafeli duran Darülfünun çevresiyle sıcak münasebetler kurmak, hem de nabızlarını yoklamak istiyordu.

İlmî bir müzakere havasına büründürdüğü sohbette, "Terbiye millî mi olmalı, dini mi?" konusunu tartışmaya açtı. Her birine söz hakkı verdi. Uzun uzun onları dinledi, sorular sordu, notlar aldı. Yapmayı düşündüklerinden devrimlerden bahsetti. Cumhuriyeti efkâr-ı umumiyede müzakereye fırsat vermeden ilan ettiği için tenkide maruz kaldığını söyledi.

– "Evvela emri vâkileri ihdas edip, bilahare efkârı tenvir etmek..." Devrimler için tarihin kuralı budur Paşam! Tenkitlere aldırmayın.

İsmail Hakkı Bey'in destek veren sözleri tam istediği kıvamdaydı.

– Teşekkür ederim beyefendi.

Darülfünun Emini, teşekkürü alınca daha bir coştu:

– Yobazlık ağacının dalları budandı Paşam, ancak yapılanlar yeterli değil.

– Ne yapılmasını salık verirsiniz?

– Devrim kuralı Paşam! Hepten kesilmesi lazım! Kökten.

Gazi Paşa, İsmet Paşa'ya doğru bakıp göz kırparken keyiflenip kıkır kıkır güldü. Hilafete yönelik tenkitlerinin sofradaki muhatapları tarafından kabullenildiğini görmek ne kadar güzeldi...

– Haklısınız hocam! Dedi. Geç kalmışız.

* * *

Matbuat ve darülfünundan sonra temas etmesi gereken üçüncü bir güç daha vardı: Ordu.

Göztepe'den ayrılmadan onu da yaptı.

Ege kıyılarında yapılacak askerî bir tatbikat için ordu komutanlarını İzmir'e çağırdı.

Tatbikatın amacı İtalyan Lider Mussolini, Yunanlılarla işbirliği ederek kıyılarımıza bir saldırıda bulunursa Türk ordusunun savunmadaki başarısını ölçmekti.

Gazi'nin amacı ise, yapacağı en keskin devrim öncesi askerin desteğini arkasına almaktı.

Tatbikat devam ederken Başvekil İsmet Paşa, Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa, yardımcısı Asım Paşa başta olmak üzere bütün ordu ve kolordu komutanlarını huzuruna çağırıp uzun bir görüşme yaptı.

Karabekir ve Ali Fuat Paşalar hariç...

İzmir'de oldukları hâlde iki önemli isim özellikle çağrılmamıştı.

İngiltere ise gözlerini dört açmış, pür dikkat gelişmeleri izliyordu. İstanbul'daki temsilcileri, ne yapıp etmiş, içeriye sızmayı başarmıştı. Merak uyandıran toplantıyı şifreli bir telgrafla Londra'ya geçti:

"Mustafa Kemal Paşa, ordunun desteğinden emin olmak istiyor. Halifeyi daha zayıf düşürmeyi ve mesela onu İstanbul'dan çıkarmayı düşünüyor olabilir."

15-20 Şubat tarihlerinde yapılan askerî tatbikat başarıyla sona erdi. Komutanlar huzur içinde birliklerinin başına döndüler. Gazi Paşa da istediğini fazlasıyla elde etmiş olmanın hazzıyla kayınpederinin köşkünden ayrılıp Ankara'nın yolunu tuttu.

* * *

3 Mart 1924 Pazartesi...

Kıştan kurtulmaya çalışan Ankara hâlâ beyazlar içindeydi. Birkaç gündür yüzünü gösterip kaybolan kış güneşinin hükmü karları eritmeye yetmiyor, dağ havasının ayazı insanın içine işliyordu.

Meclisin tek bağımsız mebusu Zeki Bey, mebus arkadaşlarıyla birlikte kaldığı evden o sabah erken çıktı. Uykusuz bir gece geçirmiş, gün ışıyana kadar yatağının içinde dönüp durmuştu. Zor bir gün olacağına adı gibi emindi. Halk Fırkası Grubunun dün alelacele toplandığını ve Hilafeti kaldırıp halifeyi sürme kararı aldığını duymuştu. Oldukça hararetli geçen grup toplantısında yirmiye yakın mebus kürsüye çıkmış, birkaç kişinin cılız ve çekingen itirazı, öfke ve nefret çığlıkları arasında kaybolup gitmişti.

Alınan karar, bugün meclis gündemine getirilecek, hiç şüphesiz de elbirliğiyle kanunlaşacaktı. Ne yapmalıydı? Orada bulunup var gücüyle itiraz mı etmeliydi, yoksa bir arabaya atlayıp şu şehirden kaçmalı, karların kapattığı bozkır yollarında kaybolup gitmeli miydi?

Elleri cebinde, gözleri yerde, içinden çıkamadığı bir ikilemin tam ortasında dakikalarca yürüdü. Dolambaçlı ve dar sokaklardan geçerek Karaoğlan Caddesi'ne çıktı. Sırtını Ankara Kalesi'ne verip Meclis binasına doğru uzanan yokuştan aşağı inmeye başladı. Salep ve börekleriyle meşhur Muhacir Celil'in muhallebici dükkânının kapısı açılınca gayriihtiyari durdu. İçeriden taşan sıcak hava ama en çok da tanıdık sesler dikkatini çekmişti. Tereddüt etmeden içeri girdi.

Dip taraftaki masalardan birinde Rüştü Paşa ile İsmail Canbolat kafa kafaya vermiş derin bir sohbete dalmışlardı. Onu ilk fark eden Canbolat oldu.

– Hayırlı sabahlar Zeki Bey!

– Hayırlı sabahlar arkadaşlar!

Rüştü Paşa boş sandalyelerden birini yanlarına çekip yer gösterdi:

– Buyurmaz mısın?

– Teşekkür ederim paşam!

Soğuktan korunmak için boynuna doğru kaldırdığı paltosunun yakasını düzeltti, kalpağını çıkarıp kenara koydu. Masanın ortasında duran büyücek bir tabakta birkaç dilim börek kalmıştı. Canbolat karnını işaret ederken güldü:

– Yarım tepsi gönderdim, bana mısın demedi.

Zeki Bey gülüşüne tebessüm ederek karşılık verdi. Rüştü Paşa elini kaldırıp seslendi:

– Celil Usta, börek getir!

Arkasından hemen ekledi:

– Üç de çay!

İçerisi kalabalıktı. Ona rağmen tek başına dükkânın içinde fırıl fırıl dönen; börek kesen, hesap alan, masaları toplayan, müşterileri uğurlayan, bunları yaparken de mutlu olduğu her hâlinden belli olan seyrek saçlı, çelimsiz bir adam, kısa zamanda yanlarında bitiverdi:

– Yettim Paşam!

Üzerinden dumanlar yükselen börek tabağını ve çayları masaya bırakıp tezgâhına koştu.

Zeki Bey, ilk lokmayı çiğneyip üstüne bir yudum çay aldıktan sonra Canbolat'a döndü:

– Dün grupta mıydınız?

– Evet.

– Hilafeti ilga kararı almışsınız...

Rüştü Paşa, onun cevap vermesini beklemeden, araya girdi:

– Neden bu kadar şaşırdınız? Beklenen bir karardı.

– Şaşırmadım da, üzüldüm Paşam! Böylesine önemli bir müesseseyi memleketin hayrına kullanmak varken...

– Memleket iki başlılıklar kurtuluyor, fena mı?

– Yapmayın Paşam! Müslümanların istinat direği yıkılıyor. Emin olun, İngilizler ve Papa bu sonuca ulaşmak için milyonlar verirdi.

– Dünkü grupta, Musa Kazım ve Abdullah Azmi Efendiler de böyle söylediler. "İngilizlerin ekmeğine yağ sürüyoruz" dediler. "Bu adamlar gider Şerif Hüseyin'i halife yaparlarsa ne yapacağız?" dediler.

– El hak doğru söylemişler.

– Yok, Zeki Bey, yok! Hükümetin kararına direnmek beyhude olur. Allah korusun iç savaş çıkar.

İsmail Canbolat, İttihatçı kanadın Meclisteki en önemli temsilcilerinden biriydi. Hilafetin kaldırılmasının İslam dünyasındaki etkilerinden ziyade tüm kuvvetin tek adamda toplanması onu daha çok ilgilendiriyor, her geçen gün daha fazla rahatsız ediyordu. Zeki Bey ile Rüştü Paşa'nın konuşmalarını sessizce dinlerken en son İstanbul'a gidişini, arkadaşlarıyla Cavit'in bürosunda bir araya gelişlerini hatırlamıştı. Seçimlerde Mustafa Kemal'e destek vermekle hata mı ettiklerini tartışmışlardı. Kara Kemal'in endişeli yüz hatları hâlâ gözlerinin önündeydi.

Düşüncelerini araladı. Kendisine destek olması için gözlerinin içine bakan Zeki Bey'e acı bir tebessümle karşılık verdikten sonra omuzlarını silkti:

– Karar verildi Zeki Bey! Gayrı dönüşü yok. Yalnız hanedan kadınlarına ilişilmesi kanıma dokundu. Türk milletinin şiarıyla mütenasip bir karar olmadı...

– Anlamadım, kadınların ne ilgisi var.

– Kanun böyle... Hilafet mülga. Halife ve tüm hanedan mensupları... Kadınlar, çocuklar hepsi sınır dışı ediliyor.

– Olmaz öyle şey!

Ağzındaki lokma boğazına dizilmiş, gözleri dehşetle yerinden fırlamıştı. Muhallebici dükkânında bulunanların şaşkın bakışlarına aldırmadan yumruğunu masaya indirdi:

– Olmaz!

Sonra hışımla yerinden kalktı. Arkadaşlarına küçümser bir nazar atıp kalpağını avuçladığı gibi dışarı fırladı. Buzlu zemi-

ne aldırmadan kendini yokuştan aşağıya vurdu. Kararını vermişti. Meclise girecek, bu acımasız karara meydan okuyacaktı. Kim bilir, belki başkaları da çıkar bir felakete elbirliğiyle göğüs gererlerdi.

* * *

Meclis o gün 13.40'da toplandı.

Nefesler tutulmuş, salon hınca hınç dolmuştu.

Mustafa Kemal, toplantıya verdiği önemi göstermek için locasından inmiş, mebuslar arasındaki sıralardan birine oturmuştu.

Gündemde üç kanun değişikliği vardı: Şeriyye Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye Vekâletinin kaldırılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve nihayet Hilafetin ilgası...

İlk iki kanun, üzerinde tartışma olmadan çabucak geçti.

Sıra aylardır üzerinde fırtınalar kopan Hilafetin durumuna gelmiş, bütün gözler başkanlık kürsüsüne çevrilmişti.

Kanun Teklifi, Urfa Mebusu Şeyh Saffet Efendi ve 53 arkadaşının imzasıyla Meclise sunuldu. Bu iş için Şeyh Saffet Efendi özellikle seçilmiş, hilafetin kaldırılması gibi hassas bir konuda bir şeyhin adı bilinçli olarak öne çıkarılmıştı.

Teklif hakkındaki ilk söz, Lazistan Mebusu Ekrem Bey'e verildi. Yeni dönemin en müfrit adamlarından biriydi ve Harbiye'de tarih hocalığı da yapıyordu. Hilafetin ehemmiyetsiz bir kurum olduğunu söyleyerek başladı konuşmasına. Bir işe yaramadığının Cihan Harbi'nde bariz olarak görüldüğünü söyledi. Sonra padişahlara duyduğu nefreti dile getirdi. Abdülhamit'ten, "Hamit denilen o cani adam" diye bahsetti.

– Türk milletinin bu kadar geri kalmasına sebep, bu padişahlardır. Baştan aşağı cinayetlerdir... Milleti kahredici bir mutlakıyet idaresi altında boğarak yalnız kendi menfaatlerini düşünmüş ve onun terakkisi için hiçbir şey yapmamışlardır.

Mazisi cinayetlerle dolu olan bu ailenin vatandan kovulmalarında geç bile kalınmıştır.

Onun ardından Kadirbeyoğlu Zeki Bey kürsüye fırladı. Sinirli olduğu her hâlinden belliydi. Gözleriyle salonun ortasındaki sıralardan birinde oturan Mustafa Kemal'i buldu ve doğrudan ona doğru bağırdı:

– Ben mutedil bir liberal, aynı zamanda müthiş bir İttihad-ı İslam taraftarıyım. Hilafetin devamı bize, kaldırılması ecnebilerin işine yarar!

Koca salonda önce buz gibi bir sessizlik oldu, ardından müthiş bir uğultu yükseldi. Sıra kapaklarına vurmalar, yuhalamalar, ıslıklar birbirine karıştı. Zeki Bey, ellerini havaya kaldırarak uğultuyu susturmaya çalıştı:

-Sakin olun beyler! Burası milletin kürsüsüdür. Buraya çıkan herkes hür fikirlerini, hür kanaatlerini söyleme hakkına sahiptir.

Salon biraz yatışır gibi olunca devam etti:

– Benden evvel konuşan zatın hiçbir sözüne katılmıyorum. Milletimize altı yüz sene liderlik yapan bu hanedanın perişan bir hâlde memleket haricine sürülmesine itiraz ediyorum. Bu tecavüzü Türk milletinin şanına, şefkatine ve asaletine yakıştıramam. Kadın, çocuk, yaşlı bu kadar mağdur insanın parasız pulsuz ecnebi diyarlarda çekecekleri sefalet, İslamiyetin ve Türk milletinin şerefini yükseltmez.

Şu salonda oturup da, kanında o hanedanın verdiği ekmekten parçalar bulunan çok sayıda zevat var. Vezirlik, paşalık rütbeleriyle taltif gören rical ve zadegân var! Onlardan biri çıkıp da, "Bunları affedelim, sürüp süründürmeyelim" demiyor. Nerde kabadayılık, nerde hamiyetperverlik? Hey gidi dünya hey! İkbal dostuyuz biz, ikbal!

Uğultular, homurdanmalar, sıra kapaklarına vurmalar yeniden yükseldi. Zeki Bey, sesini daha da yükseltti:

– Şurada, hükümet merkezinde, Ankara'nın bir köşesinde;

iki bina yaparak, her birini bir göz odasına yerleştirip cumhuriyetin nezareti altında tutamaz mıyız? Erkek çocuklarını mekteplerimizde tahsil ettirip devlet memurluklarında istihdam edemez miyiz?

Unutmayınız ki, bu hanedan ortaya çıkarken kendilerinden daha büyük ve güçlü hükümdarlar, hanedanlar vardı. Karahanoğulları, İsfendiyaroğulları, Dulkadiroğulları... Osmanlı Padişahları bunların yurtlarını zaptettikleri hâlde kapı dışarı atmadılar. Sürüp, süründürmediler... Beylerini, evlatlarını hem taltif, hem istihdam ettiler. Biz de bunu yapabiliriz.

Konuşma devam ettikçe kimi mebusların sessizliğe gömüldükleri görülmüş, hükümetin rahatsızlığı iyiden iyiye artmıştı. Mustafa Kemal Paşa etrafındakilere bakıp eliyle bazı işaretler yapmaya başladı. İşareti alan Elaziz Mebusu Hüseyin Bey bağırdı:

– Yeter artık, senin konuşmaya hakkın yok!

– Bu meclisin 1 Kasım 1922 tarihli bir kararı vardır.

– Yuh! İn aşağı!

– O kararda diyoruz ki, "Hilafet, Hanedan-ı Ali Osman'a ait olup, Büyük Millet Meclisi tarafından bu hanedanın ilmen ve ahlaken en olgun ve en layık evladı seçilir.

Islıklar, bağırmalar, hakaretler, masaları döven şiddetli yumruk sesleri...

– Yüce heyetinizin vermiş olduğu bu kararı kaldırmış olan ayrıca bir kanun layihası var mıdır?

Protestolar, çığlıklar, kırılırcasına çarpılan sıra kapakları...

– Bendeniz ağzımla konuşuyorum. Siz de lisanınızla müdafaa edin!

Meclis, arı kovanını andırıyor, uğultudan tavanın tozları silkeleniyordu.

İstanbul Mebusu Ali Rıza Bey, masanın oturağına çıkıp avazı çıktığı kadar bağırdı:

– Sen Damat Ferit'in adamısın! İn aşağıya!

Zeki Bey, aynı bağırışla karşılık verdi:

– Senin gibi levazım hırsızı değilim!

– Jurnalci, saray casusu!

– İspat etmezsen şerefsizsin! Ama ben senin hırsız olduğunu ispat ederim!

Cebelibereket Mebusu Topçu İhsan, hücuma katıldı:

– Jurnalcisin! Damat Ferit'e jurnal vermiş adi bir adamsın!

Kozan Mebusu Ali Saip eşlik etti:

– Saraya damat yapalım seni!

Kütahya Mebusu Ragıp kendini göstermekte gecikmedi:

– Saray casusu, jurnalci, Vahdettin yardakçısı!

Onu diğerleri izledi. Hakaretler, küfürler, kürsüye yürümek isteyen tehdit gösterileri birbirine karıştı. Zeki Bey, ne dese, ne kadar bağırsa kâr etmez oldu. Sonunda Meclis Reisi Fethi Bey ayağa kalktı ve önündeki çanı art arda çalarak müdahale etti:

– Susun arkadaşlar! Zeki Bey, bu meclisin Halk Fırkasına mensup olmayan yegâne azasıdır. Bu kadar asabiyette bulunmak doğru değildir. Olmayacak şeyler oluyor. Yapmayın, bırakın konuşsun.

Gürültüler durulup, sessizlik sağlanır gibi olunca Zeki Bey hışımla parmağını ileriye uzattı. Meclisin ortasına, Mustafa Kemal Paşa'nın tam üzerine...

– Paşa, Paşa! Sürekli işaret ederek üstüme adam salıyorsun. Sustur şu adamlarını! Ben, ne hanedan adamıyım, ne padişah paşası! Mektepten çıkarken sadakat yemini eden sensin! Ordudan tart olunduğun hâlde Erzurum Kongresi'ne Padişah kordonu takarak gelen sensin! Buraya bile altın imtiyaz madalyasını göğsüne takarak gelmişsin. Padişahın adamı olmaktan kızaracak bir yüz varsa, o yüz benim yüzüm değildir, senin yüzündür!

Mecliste sanki top patlamış, fırtına öncesi kapanan bulutlar gibi sıraları dolduran mebuslar yönlerini Gazi'ye çevirmiş-

lerdi. Her an bir işaret verilebilir, her an bir şimşek çakabilir, her an bir boran patlayabilirdi.

İfadesiz yüz hatlarıyla bir heykel gibi yerinde oturan Gazi Paşa, kısık gözlerini dimdik kürsüye dikmiş öylece bakıyordu. Bir müddet öylece durdu, sonra ani bir hareketle yerinden kalkıp sert adımlarla salonu terk etti. Bazı mebuslar, vekiller, yaverleri peşinden koştular.

Meclis Başkanı Fethi Bey, ne yapacağına karar veremeden bir müddet öylece durdu. Zeki Bey'in konuşmasına devam etmesi istenmeyen neticeler doğurabilirdi. Şaşkınlıktan doğan boşluğu değerlendirerek oturuma "bir sigara içimi" ara verdi.

* * *

Zeki Bey, heyecandan titreyen elleriyle bir köşeye çekilmiş, meclisin teneffüs odasında sigara içiyordu. Bir hademe yanına sokuldu:

– Başvekil İsmet Paşa odasında sizi bekliyor.

Sigarasından aldığı nefesi, pencere camına doğru ağız dolusu boşalttıktan sonra hademeye dönüp başını salladı:

– Peki. Şu mereti içip geliyorum.

Hademe yanından ayrıldı. Zeki Bey sigarasını bitirdikten sonra sakin adımlarla başvekâlet odasına yöneldi.

Kapıyı çalıp açtığı zaman bir sürprizle karşılaştı. Zira karşısında İsmet Paşa değil Deli Halit Paşa duruyor, kollarını arkaya atmış bir vaziyette odanın tam ortasından hissiz bir heykel gibi yüzüne bakıyordu:

– İsmet Paşa beni istemiş, kendisi nerededir?

Halit Paşa istifini hiç bozmadı:

– Yanlış söylemişler. Sizinle Başvekil değil ben görüşmek istedim. İçeri buyurun lütfen!

Zeki Bey, kısa bir tereddüdün ardından içeri girdi. Girer girmez de kapı hızla kapandı. Arkaya saklanmış üç kişi aniden ortaya fırladılar. İçlerinden biri ani bir hareketle kapıyı arka-

dan kilitledi. Hemen tanıdı onları. Rize Mebusu Rauf, İstanbul Mebusu Ali Rıza ve Topçu İhsan... Kin dolu bakışlarla etrafını sarmaya başlamışlardı. Kısa bir şaşkınlığın ardından çabuk toparlandı. Kendini kenara fırlatıp, sırtını duvara yaslarken iki elini birden beline attı.

Tabanca namlularından biri üzerine çevrilen Deli Halit Paşa, ellerini yukarı kaldırırken bağırıyordu:

– Ne yapıyorsun Zeki?

– Görmüyor musun Paşa? Kendimi müdafa ediyorum.

– Dellenme! İndir şunları da konuşalım.

– Paşa ben kör değilim! Ortada yalnız sen görünüyordun. Bunlar saklanmışlardı. Sana da, arkaya saklanıp, kapıyı kilitleyen bu adamlara da güvenmiyorum.

– Bizi yanlış anladın.

– Hayır! Hâl ve hareketinizde hüsnü niyet görmüyorum.

Parmaklar tetikte, namluları üzerlerinde gezdirdi:

– Şimdi buyurun, ne konuşmak istiyorsanız söyleyin!

Ali Rıza, öfkeyle bağırdı:

– Sen bana hırsız dedin! Hesabını vereceksin.

– Dedim ne olacak? Bana ne şekilde saldırırsan cevabını o şekilde alacağını bilemedin mi?

Deli Halit Paşa, silahlı olabileceğini tahmin edemediğine yanıyor, çaresiz alttan alıyordu:

– Kürsüye çıkan herkese sataşma olur. Her zaman da olmuştur. Sen bu arkadaşlara ne diye hakaret ediyorsun? Hangi hakla hırsız diyorsun?

– Paşa, Paşa! Mecliste taarruza uğrayan benim. Ne yapacaktım? Bana jurnalci diyenlere sessiz mi kalacaktım? Yalnız şuna müteessirim ki; yeni tanıdığın bu adamlar için beni çabucak satıverdin. İngilizlerden kaçarken evimde saklandığın günleri ne çabuk unuttun? Seni aylarca hanemde gizledim. Ölüm pahasına misafir ettim, seni satmadım. Teşekkürün böyle mi olacaktı? İsmet Paşa namına beni çağırtıp bunların

tuzağına çekiyorsun. Pusularına ortak oluyorsun! Yazıklar olsun sana!

– Saçmalama Zeki! Ne pususu, ne tuzağı?

– Zararı yok Paşa! Azdan az gider, çoktan çok. Buyurun bakalım!

Bu esnada Ali Rıza, öne doğru bir adım atmış, bir yandan da tabancasını çekmek için elini beline uzatmıştı. Zeki Bey fark edip bağırdı:

– Kaldır elini yukarı, yoksa vururum!

Deli Halit Paşa müdahale etti:

– Depreşme. Kan akıtmadan bitirelim bu işi.

Ali Rıza inatçıydı. Eli belinde ona döndü:

– Hemen bizden özür dilesin. Buradan çıktıktan sonra da söylediği lâkırdıları zabıttan çıkartacağına söz versin. O vakit serbest bırakalım.

Rizeli Rauf, isteneni yeterli görmemişti:

– Gazi'ye de ağır hakaret etti. Bunun hesabını isterim.

– Ne hakareti? Mustafa Kemal için söylediklerimin neresi hakarettir? Ordudan atıldığı hâlde Erzurum Kongresi'ne selamlık üniforması ile girdiği yalan mı? Doğru. Ben kabul etmedim diye çıktı. Karabekir de, Rauf da, oradaki herkes de buna şahittir. Bugün dahi göğsüne takarak geldiği altın imtiyaz madalyasını Padişahın elinden almadı mı? Yâverân-ı Hazret-i Şehriyârî'den, yani bendegândan değil miydi? Askeri mektepten çıktığı vakit, Padişaha sadakat yemini etmedi mi? Hepiniz askersiniz, bu yemini etmediniz mi? Bunlarda yalan ve hakaret nerededir?

İçeride onun işaretiyle hareket ettiğinizi gördüm. O söyledi diye bana hücuma kalktınız. Elbette cevabınızı alacaktınız ve aldınız. Şimdi, beni iyi dinleyin! Ben bileğimin hakkıyla, hemşerilerimin takdiriyle seçilip geldim. Kimseye hesap vermeye de mecbur değilim. Zabıttan bir kelime değil, bir harf bile çıkmayacak.

Sonra Halit Paşa'ya dönüp tabancanın namlusunu ona doğru salladı:

– Emir ver kapıyı açsınlar! Yoksa önce havaya ateş edeceğim. Sonrasında da günah benden gider, ne olacaksa olur!

Halit Paşa, bir an için arkadaşlarıyla göz göze geldi. Ne yapacaklarına tam karar vereceklerdi ki, kilitli kapı dışardan yumruk darbeleriyle sarsıldı:

– Açın kapıyı! Kırdırmayın bana açın!

Rüştü Paşa'nın sesiydi bu. Biran durakladılar. Deli Halit Paşa'nın işaretiyle Rizeli Fuat mecburen kapıyı açtı. Manzara ilginçti. Dört kişinin etrafını sardığı bir adam sırtını duvara dayamış, iki elinde iki tabancayla savunma vaziyetinde öylece duruyordu.

Rüştü Paşa derin bir nefes aldı. Meclisteki hararetli tartışmanın ardından Gazi Paşa'nın öfkeyle Meclisi terk ettiğini, otomobiline atladığı gibi Çankaya'nın yolunu tuttuğunu görmüş, o gittikten sonra yakın adamlarının bir köşeye çekilip silahlı, tabancalı bir şeyler konuştuklarını duymuş, duyar duymaz da oradan kaçırmak için Zeki Bey'i aramaya çıkmıştı. Büyük salonun her tarafına, odalara, encümen odasına bakmış, deli gibi dolanıp durmuştu. En nihayet bir hademenin söylemesiyle başvekâlete koşturmuştu. Şimdi görüyordu ki tam da zamanında yetişmişti.

Zeki Bey onu görünce bas bas bağırdı:

– Sakın gelme Paşa! Hepsi silahlı bunların!

Rüştü Paşa, ikaza aldırmadan içeri daldı ve doğrudan Deli Halit Paşa'nın üzerine yürüdü:

– Ben seni mert ve kahraman bir asker bilirdim! Meğer pusu kurmakta mahirmişsin. Yazıklar olsun sana!

Halit Paşa, gülmeye davrandı:

– Ne pususu birader? Zeki Bey'le laflıyorduk.

– Kapı kilitli, belde silahlar, Zeki'nin elinde tabancalar... Oh ne âlâ laflama...

Gitti, Zeki Bey'in önüne bir siper gibi dikilip öylece durdu.

– Laflama bitmiştir. Şimdi çıkın dışarı!

Nefret parlayan gözlerle bir müddet bakındıktan sonra hiçbir şey olmamış gibi sessizce koridora çıktılar. Mola bitmiş, mebuslar çoktan sıralardaki yerlerini almışlardı.

***

Zoraki teneffüs arasından sonra görüşmeler yeniden başladı. Konya Mebusu Şeyh Saffet Efendi, Kur'an'dan ayetler okuyarak, İslam tarihinden örnekler vererek hilafetin kaldırılmasını savundu.

Kastamonu Mebusu Halit Bey, hilafeti savunan ikinci isimdi. Saffet Efendinin ardından kürsüye çıkıp, Cihan Harbinde halifenin yayınladığı cihat fetvasının ne gibi müspet neticeler doğurduğunu anlattı. İslam dünyasından gelen yardımlardan bahsetti. Arapların isyanında İttihatçı politikaların etkili olduğunu söyledi.

– Hilafetin kaldırılmasını şer'ân değil siyaseten büyük bir mahzur telakki ediyorum, dedi.

Konuşması, Zeki Bey'in aksine son derece sakin ve tane taneydi. Büyük Taarruz'da Yunan Orduları Komutanı Trikopis'i esir edip, kılıcını teslim alan bu efsane adamın sözleri mecliste büyük bir sükûnetle dinlendi. Hakaret, gürültü, ıslık, yuhalama olmadı. Ancak tek bir alkış da yapılmadı.

Son noktayı İsmet Paşa koydu. Hilafetin kaldırılmasının elzem olduğunu belirtip, Musul siyaseti üzerinde müspet etkiler yapacağına inandığını söyledi.

Ardından oylamaya geçildi. "Hilafetin İlgasına ve Hanedan-ı Osmanî'nin Türkiye Cumhuriyeti Memâliki Haricine Çıkartılmasına Dair Kanun" ezici bir çoğunlukla kabul edildi.

Saatler 18.45'i gösteriyordu.

Tüm ipleri eline geçiren Gazi Paşa, bir engeli daha aşmış, hedefine ulaşmada kocaman bir adım atmıştı.

Kararı bir ay önce İstiklal Mahkemesi'nde yargılanıp ölümden dönen İstanbul gazeteleri yorumsuz verdiler. İttihatçılar tepkisiz karşıladılar. Rauf Bey hastalığını bahane ederek Meclise gitmemiş, görüşmelere katılmamıştı. Edremit-Balıkesir civarında teftişte olan Karabekir, bir kez daha yıkıldı. Hilafet, onun müfettişlik bölgesinde olmasına rağmen bir telgrafla dahi haberdar edilmeyişine kahretti.

* * *

Aynı gün, Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nden bir heyet Ankara'dan yola çıkmış, Hindistan'a gidiyordu.

Antalya Mebusu Rasih Hoca başkanlığındaki heyet, perişan Anadolu şehirlerini imar etmek, harabeye dönen köyleri yeniden kurmak için para toplayacaktı.

Ne de olsa Anadolu toprakları yeryüzünün bağımsız tek Müslüman ülkesiydi. Ve Hint Müslümanları harp yıllarında cömert yardımlarda bulunmuşlardı.

Aynı cömertliği bir kez daha neden göstermesinlerdi?

* * *

Raif Hoca başkanlığındaki Hilal-i Ahmerciler yirmi gün sonra geri döndüler.

Tabi elleri boş olarak...

İlk günler çok muhabbet görmüş, ciddi yardımlar toplamışlardı. Bu durum kısa sürmüş, İngilizler, Hilafetin kaldırıldığı haberini hızlı bir şekilde yaymaya başlayınca Hint Müslümanları kedere boğulmuş, onları hakarete boğup kovmaktan beter etmişlerdi.

Raif Hoca, Ankara sokaklarında dert yanıyordu:

– Çaremiz kalmadı, kaçıp geldik.

* * *

10 Nisan 1924 akşamı yabancı ajanslardan gelen haberleri

dikkatle inceleyen Velid Ebuzziya'nın gözleri bir habere takılınca fal taşı gibi açıldı.

İngiliz parlamentosu Lozan Antlaşması'nı nihayet kabul etmişti.

Dudakları istihzayla kıvrılırken, İstiklal Mahkemesi çıkışı arkadaşlarıyla yaptıkları sohbet aklına geldi. İçinin titrediğini, yüreğinin daraldığını hissetti.

Dördüncü bölüm

KARNİK SEBUHYAN, Gümüşgerdanyan, Yenon Değirmenciyan, Cezveciyan, Narliyan...

1924 yılının bahar aylarında, İstanbul gazetelerinde alışılmadık haberler çıkıyor, "Zengin Ermenilerin memlekete dönüşü meselesi" başlığı altında birtakım yayınlar yapılıyordu.

Mütareke yıllarında yurtdışına kaçan Ermeni ve Rum'ların malları "metruk mal" sayılmış ve hükümetçe el konulmuştu. Bu tasarruf, Lozan görüşmelerinde de savunulmuş, yabancı pasaportu kullanarak kendi kendilerini Türk vatandaşlığından çıkaran bu kişilerin tabii bir tasfiyeye uğradıkları dile getirilmişti. Bu vatan hainleri memlekete gelemezler, malları üzerinde hiçbir hak iddia edemezlerdi.

Hâl böyleyken isimleri herkes tarafından bilinen bazı Ermeni ve Rum işadamları, yurda dönmenin ve mallarını geri almanın yollarını her nasılsa bulmuşlardı. İstanbul'da ve Anadolu'nun muhtelif köşelerinde pervasızca cirit atıyor, açıktan pazarlıklar ve satışlar yapıyorlardı.

Bu nasıl olurdu? Türk pasaportuyla giden azınlık mensuplarının bile dönmelerine izin verilmezken, yabancı pasaportu kullanan zenginlere kapıları kim, ne karşılığında açmıştı?

"Vatan haini diye hakkında türlü isnatlar yapılan Kozmeto, bir hafta önce İstanbul'a geldi. Mallarının terkedilmiş mal muamelesi görmesini her nasılsa önledi. Bunları satıp büyük paralar kazandı.

Olup bitenler pek geç öğrenildi. Geri gelenler de ortalıkta adı geçen birkaç Ermeni'den ibaret değildir. Böyle düşünenlerin saflıklarına hayret ederim. İnsan kaçakçılığının ölçüsü pek geniştir. İstisnasız surette Rum ve Ermeni zenginleri memlekete girmenin yolunu buldular. Bütün bu işlerin içinde büyük paralar döndüğü bellidir."

Velid Ebuzziya, imzasız bir okuyucu mektubu olarak yayınlanan haberi okuduktan sonra, gazeteyi bıkkın bir tavırla masaya fırlattı:

– Bahşiş, suiistimal, rüşvet...

Hüseyin Cahit, bir ayağını dayadığı sandalyeyi manasız bir şekilde iteledikten sonra dudaklarını istihza ile kıvırdı:

– Haklısın mirim! Bu toprakların amansız hastalığı...

İstanbul basınının en etkili isimlerinden ikisi, Sirkeci Tren İstasyonu'nu çaprazdan gören hanların birinin altındaki çay ocağına oturmuş, o günün gazetelerine bakarken hararetli bir sohbete tutuşmuşlardı:

– Kapalı kanun kapılarından girilemeyen yerlere, menfaat sahipleri arka kapılardan sokuluyor. Kim bilir kaç çuval para karşılığı...

– Bu hâlimize en çok da yabancılar gülüyor. Dün akşam bir Fransız hariciyeci ile karşılaştım. Laf buraya gelince kıkırdamaya başladı. Dünyanın en uzak yerlerindeki insanlar bile Türkiye'den bahsedilirken "bahşiş, bahşiş" deyip cüzdanlarını yokluyorlar dedi. Doğrusu pek ağırıma gitti.

Velid Ebuzziya, başını geriye atıp dalgın ve düşünce ile yor-

gun gözlerini tavana dikti. Kendi kendine söylenir gibi alelusul bir itirazla mırıldandı:

– Nasıl geldik biz bu hâle? Seferlerde, askerlerimiz yedikleri üzüm salkımlarının karşılığı bağlara altın bağlarlardı. Nasıl düştük bu sefil vaziyete?

Hüseyin Cahit, Ankara'daki yeni düzene karşı muhalefet safında birleştiği tecrübeli gazetecinin eline parmaklarıyla vurdu:

– Fazla hayıflanmayın mirim! Dedim ya; bu bir hastalık. Dün de vardı bugün de var. Hastalık istidatlarını bir türlü bünyemizden söküp atamıyoruz.

Velid Ebuzziya, düşünceli bakışlarını önüne indirirken başını salladı:

– Öyle. Fenalık ve yolsuzluk yapanlar her dönem mevcut olabilir.

Sonra gözlerini kısıp derin, kahır dolu bir nefesle boşaldı:

– Fakat bunlar ortaya çıkarılınca derhâl bir temizlik mücadelesi başlaması gerekmez mi? Bunun için sorgulamalar, soruşturmalar yapılmaz mı? Benim üzüntüm burada. Kaç gündür gazeteler yolsuzluk haberlerinden geçilmiyor. Kimsenin umurunda değil. Ne tahkikat komisyonundan haber var ne de yetkili birinin iki çift lafı duyuluyor.

– Ankara durumdan memnun gözüküyor. Ne de olsa Millî Mücadele komutanlarının tasfiyesi daha önemli. O da tamamlandı sayılır. Hastalık bahanesiyle Rauf yurtdışına gitti. Karabekir'le Ali Fuat kıta teftişlerinde, Refet desen etkisiz eleman... Devrimci kadro diye ön saflarda yer bulan bir takım minik adamlar şimdi kendilerini dev aynalarında görüyor, Gazi'nin çevresinde cirit oynuyorlar. Gazi de belli bunların varlığından şikâyetçi değil. Neden dersen? Kendine hesap soracak ortaklar yerine her şeyini ona borçlu küçük adamlar, onun da işine gelir.

– Doğru. O küçücük adamlar bir kişiyi mutlu ederek dev-

letin sahibi havalarına girdiler. Bir yandan da yiyorlar. Sonradan görme oldukları için doymak hissini de bilmiyorlar. Devleti kazanç ve menfaat şirketine dönüştürdüler. Bunlardan kimi arsa spekülatörlüğü yapıyor, kimi taahhüt işleri, kimi idare meclisi azalığı, kimi de komisyonculuk... E belli ki bazıları da zengin Ermenilerden rüşvet alıp işlerini çözüyor.

Vakit ilerledikçe çay ocağının müşterileri de artmaya başlamıştı. Hüseyin Cahit, etrafındaki masaları göz ucuyla süzdükten sonra bir sırrı paylaşıyormuş gibi arkadaşına doğru iyice yaklaştı.

– Bu şebekenin başında Dâhiliye Vekili Ferit Bey varmış.

Fısıltıya benzer cümleye o da aynı tonla karşılık verdi:

– Duydum. Kılıç Ali ile Yunus Nadi de cabası...

– Biri kodaman, biri cellat, biri kalemşor... Bunlara kim ne yapabilir ki? Sonra; yolsuzluğun üç-beş Ermeni zenginin alınanlarla sınırlı olmadığını cümle âlem biliyor. Bugüne kadar hangisi hakkında ne yapıldı ki bununla ilgili yapılsın?

Velit Bey, sesi ve elleri titrek, heyecanını tümüyle kaybetmiş bir hâlde iç çekti:

– Haklısın...

Bu esnada yan masadan bir ses yükseldi:

– Beyim, siz gazeteci değil misiniz?

İkisi birlikte ve aynı anda başlarını o tarafa çevirdiler. Küçük bir çocukla, orta yaşlarda, irikıyım bir adam karşılıklı oturmuş, meraklı bakışlarını üzerlerine dikip cevap bekliyorlardı. Çıkık elmacık kemikli yüz hatları, kavisli kaşları ve bilye gibi parlayan iri siyah gözleriyle birbirlerine çok benziyorlardı.

– Evet. Bir şey mi söyleyecektiniz?

– Dâhiliye Vekili Ferit denen adam var ya... Tüm melanet ondadır. Dolambaçlı yollardan anlamaz bu herifler, doğrudan yazın. Yazın ki ettiğini bulsun.

Velit Bey gülmeye çalışarak sordu:

– Siz kimsiniz?

Adam omuzlarını silkti:

– Hiç... Sıradan bir hamal işte... Memleketin hâlini konuşmak için okumuş mu olmak lazım?

– Estağfurullah. Böyle, birden bire lafa girince...

– Konuşurum ben. Tramvaylar kömürsüzlükten bugün de işlemedi. Sırtımda semer, yanımda şu sabi ile Karagümrük'ten yürüyerek geldim. Aha memleketin hâli böyleyken utanmıyorlar mı rüşvet yemeye?

– Haklısınız da; elimizde vesika olmadan nasıl yazalım?

– Sorun soruşturun. Ermeni zenginlerini şu koca Sirkeci'de görmeyen kalmış mı?

Çay ocağına bir sessizlik çökmüş, belli ki bütün bakışlar onlara yönelmişti. Kurt İttihatçı Hüseyin Cahit, sağanak altında kalmış gibi nefesini tutmuş, konuşmanın alenileşmesinden rahatsız olmuştu. Konuyu değiştirmek için eliyle karşısındaki çocuğu işaret etti:

– Sana çok benziyor. Oğlun mu?

– Evet. Yeşildirek'de bir han var. Bugün orda işe başlayacak.

– Daha küçük değil mi? Ne iş yapacak?

– Getir götür işleri. Mektepler kapanıyor, boş mu dursun?

Velit Ebuzziya, oturduğu yerden hafifçe doğruldu. Pencereden Sirkeci Garı'ndaki saat kulelerine gözlerini kısarak baktı. Neredeyse bir saattir oturuyorlardı. Kalkmak için fırsat kollamaya başladı. Yan masadaki hamal ise kalkacaklarını anlamış gibi hiç ara vermeden makinalı tüfek gibi konuşmaya devam ediyordu.

Adam o kadar mantıklı ve o kadar düzgün bir Türkçe ile konuşuyordu ki; yanındaki semer ve üzerindeki pejmürde kıyafet olmasa, imkânı yok hamal olduğuna kimseyi ikna edemezdi.

– İttihatçılar zamanındaki hırsızlıkları hatırlar mısınız? Hepsinden topu topu üç-beş adam mesuldü. Diğerleri gaflet içinde bunlara siper oldular. Koca fırkanın lekelenmesine,

çökmesine sebep ne harbe girmektir, ne de harpte mağlup olmaktır. Asıl sebep doğrudan doğruya hırsızlıkların önlenmesinde gösterilen miskinlik ve cesaretsizliktir. Bu memlekette aynı tecrübeyi niye tekrar edelim ki? Yolsuzluklar karşısında müsamahayı kimse hazmetmez. Böyle bir hatanın cezası verilir, hem de çabuk verilir.

Arkadan heyecanlı bir ses yükseldi:

– Bravo baba, konuş!

Onu bir diğeri takip etti:

– Yazılsın tabi, Gazi Paşa'mızın da haberi olsun.

Bir başkası devam etti:

– Haberi olsun ki; elinde sopa, kovalasın bu haramzadeleri.

– Kahrolsun hırsızlar! Batsın haramzadeler!

– Pis muhterisler!

– Yuh olsun onlara!

Çay ocağında hiç beklenmedik bir anda ve birden bire coşkun bir hava esmiş, ayaklananlar olmuş, ıslıklar, alkışlar yükselmeye başlamıştı. Bir işaret eden bulunsa bir anda sokağa dökülmeleri işten bile değildi. Üstelik kapının önünden geçerken gürültüyü duyup merakla başlarını uzatanlar, içeri girenler vardı. Hüseyin Cahit gibi Velit Ebuzziya da küçük çay ocağının kabaran havasından rahatsız oldu. Hafiyelerin ortalıkta cirit attığını, muhalif insanların gölge gibi izlendiğini ikisi de çok iyi biliyordu. Bir anda göz göze geldiler ve aynı anda hızla doğruldular.

Hamal olduğunu söyleyen adamın iri gövdesiyle önlerine geçip neredeyse gitmelerini engelleme çabaları arasında kendilerini caddeye zor attılar.

Babıali yokuşuna doğru soluk soluğa tırmanırlarken Velit Bey kesik öksürükler arasında söyleniyordu:

– Bu bir oyun değilse Ferit'in işi zor, hem de çok zor!

Hüseyin Cahit beddua eder gibi yüzünü ekşitti:

– Bırak şunları mirim! Ne hâlleri varsa görsünler.

* * *

İstanbul gazeteleri bu hadisenin peşini bırakmadı. Israrlı yayınlar günlerce sürdü. Baktılar ki yayınların duracağı yok; Ankara, ağır aksak harekete geçti. Konunun incelenmesi için üç mülkiye müfettişi görevlendirildi. İstanbul Valisi ve Emniyet Umum Müdürü, Dâhiliye Vekilinin sorumluluğunu ihtiva eden açıklamalar yaptılar. Sebuhyan, Değirmenciyan ve Gümüşgerdanyan yakalanarak sınır dışı edildiler. Halk Fırkası konuyu kendi grubunda müzakereye mecbur kaldı. Kısa bir görüşmenin ardından birkaç cümlelik açıklama ile dosya kapatılmak istendi. Gizli bir elin himayesini fark edemeyen bir mebus, meclis soruşturması açılmasına ilişkin teklif verdiyse de; reddedildi. Ferit Bey, büyük bir pişkinlikle gün aşırı açıklamalar yaptı ve tahkikatın ciddiyetle devam ettiğini söyledi.

Hükümetin yolsuzluk haberleriyle iyice bunaldığı bu günlerde Ankara'ya yakın gazetecilerden Celal Nuri, İleri gazetesinde tartışmaların yönünü değiştirmek isteyen yazılar kaleme aldı. Bu yazılarda, "Yeni nesiller Gazi'nin hizmetlerini unuttular ve nankörlük ediyorlar!" diyordu.

İstanbul gazeteleri anında cevap verdiler:

"Hoşnutsuzluk, Gazi'ye ve Gazi'nin hizmetlerine değil, hükümet mekanizmasınadır. Bir takım yolsuzlukların karanlıkta bırakılması, himaye ve piston sisteminin işlemesi, muhitin bunun tesiri altında kalmasınadır. Halk minnet hislerini muhafaza etmekle beraber gönlü istiyor ki her şeyin dürüst, temiz ve saygıya layık bir manzarası olsun."

Ferit Bey, gazetecilerin dilinden kurtulamayacağını anlayınca ortaya çıkmak zorunda kaldı ve pişkince bir açıklama yaptı:

– Üç Ermeni zenginin İstanbul'a gelmelerine ait emri ben verdim. Her şey usulüne uygundur!

Her şey usulüne uygundu da neden bunca zaman inkâr etmişti ve bu adamlar neden apar topar yakalanıp yurtdışına çıkarılmışlardı? Bu soruya cevap veremedi.

Bir müddet sessizlik oldu. Hadiselerin tam da yatışmaya yüz tuttuğu günlerde İstanbul gazetelerinde Ferit Bey'le ilgili müthiş bir haber ve belge daha yayınlandı. İstiklal Harbi beşlisinin Amasya Tamimi'ni yayınladığı, Erzurum'da kongre hazırlıklarının yapıldığı o ölüm-kalım günlerine ait bir telgraf metni, yolsuzluk suçlamalarıyla bunalan Dâhiliye Vekilini âdeta nefessiz bıraktı.

Habere göre, Millî Mücadele'nin öncülerinden biri olan Refet Paşa, 3. Kolordu Komutanı olarak Mustafa Kemal'le birlikte Samsun'a çıkmış, Amasya Tamimi'nden sonra Samsun'a mutasarrıf olarak atanmıştı. İngilizler, Batum'dan getirdikleri bazı birlikleri Samsun'a çıkarmak istiyorlardı. Refet Paşa, bölgenin işgaline karşı direnmiş, karaya çıkacak birliklere anında mukavemet edileceğini hem İstanbul hükümetine hem de İngilizlere bildirmişti. Refet Paşa'nın bu tutumu İngilizleri rahatsız etmişti. Damat Ferit Hükümetine bir nota vererek Mustafa Kemal gibi onun da derhâl İstanbul'a çağrılmasını istemişlerdi.

Ferit Bey, o günlerde Damat Ferit Hükümetinde Nafia Nazırı idi. İngilizlerin notası üzerine 7 Temmuz 1919'da Refet Paşa'ya şöyle bir telgraf çekmişti:

"Şimdi haber aldık, İngiliz askerlerinin Samsun'a ihracı üzerine müdafaa tertibatı almışsınız. Bu emri, ihtimal Mustafa Kemal Paşa'dan telakki ettiniz. Evvela İngilizler, oraya asker sevkinin işgal arzusundan değil, Mustafa Kemal'in asayişi ihlal suretinde vuku bulan hareketinden tevellüt ettiğini beyan ediyorlar. Kaldı ki İngilizlere karşı mukavemetten ne çıkar? Oralarda asayişi bozan bir hareket olursa hemen işgal edeceklerini söylüyorlar. Bunu da diğer haris devletlerin işgali takip edecektir. Binaenaleyh size tebliğ ediyorum, İngiliz ihracına ve ilerlemesine karşı katiyen mukabelede bulunmayınız. Fayda yok, zarar muhakkaktır.

Mustafa Kemal meselesine gelince; bu mesele de müzmin

bir hâl aldı. İngilizler geriye çağrılmasını istediler. Biz de kendisini geri çağırdık. Gelmedi, gelmiyor. Pek fena ediyor. Çünkü İngilizler her şeyi bıraktılar, bu hususta ısrar ediyorlar. Memlekete hizmet etmek ise kendisinden başka orduda kumandanımız yok değil. Bahusus ki İngilizler, avdetinde kendisine bir şey yapmayacaklarını resmen vaat ettiler. Kendisi neden korkuyor? Gelmeyecek olursa İngilizler asker gönderip getirmeye kalkacaklar ve girilen yerden çıkılmayacak. Mustafa Kemal vatanını seviyorsa onun faydası için hemen dönmelidir. Siz de yukarıda dediğim veçhile İngilizlere karşı asla karşı harekette bulunmayınız. Dirayet ve inayetinize güveniyoruz..."

Samsun'a yapılacak muhtemel İngiliz çıkarmasına müdahale edilmeyip, sessiz kalınmasını isteyen basiretsiz, korkak ve işbirlikçi nazır Ferit Bey...

Bugünün Dâhiliye Vekili...

Yolsuzluk suçlamalarıyla köşeye sıkışan ve neredeyse suçu sabit olduğu hâlde hükümet tarafından itinayla korunan adam...

Haber bomba gibi patladı.

İstanbul gazeteleri günlerce bu konuyu işlediler.

Uzun süre sessizliğe gömülen Ferit Bey, sonunda söz konusu telgrafı kabullenmek zorunda kaldı. Ancak, telgrafın o günkü şartlar altında bir parola olduğunu iddia ederek, bunun böyle olduğunu söylemesi için Refet Paşa'dan ricada bulundu.

Gazetecilerin akın akın kapısına koştuğu Refet Paşa, açtı ağzını, yumdu gözünü. Ferit Bey'in parola kaçamaklarıyla yalan söylediğini, o günlerde tüm gücüyle İngilizlerin Samsun'u işgaline imkân vermeye çalıştığını ve millî hareketi kötülediğini uzun uzadıya anlattı.

Refet Paşa, aylar süren suskunluğunu bozmuş ve Ankara'nın gözde adamını bir yumrukta yere sermekten çekinmemişti. Bu darbenin ardından Ferit Bey bir daha toparlanamadı ve çareyi istifa etmekte buldu.

Ondan boşalan Dâhiliye Vekilliğine, Ankara'nın yeni dönem devrim kahramanlarından Recep Bey getirildi.

Recep Bey, göreve atandıktan sonra ilk ziyaretlerinden birini muhalif gazetelerin merkezi olan İstanbul'a yaptı.

Gazetecilerin Ferit Bey meselesi ve Ermeni zenginlerinden alınan rüşvet paraları ile ilgili sorularını duymazlıktan gelip ilgisiz bir açıklama yaptı:

– Biz, nasıl millet ve memleketi kurtarmak için ihtilal etmiş isek, şimdi de inkılapları kurtarmak ve memlekete mal edebilmek için ihtilal etmesini ve bu ruhu daima göğüslerimizde taşımasını bilen insanlarız.

Başka da bir şey söylemedi. Koca Vekil, sırf bu cümleyi söylemek için İstanbul'a gelmiş gibi tek kelime daha etmeden çekip gitti.

Mesaj oldukça açıktı. Ankara'nın eleştiriye tahammülü yoktu. Her tenkit inkılap karşıtlığı olarak algılanıyor, her tür muhalefet cumhuriyet düşmanlığı ile eşdeğer tutuluyordu.

Nitekim bu açıklamanın hemen ardından telgrafı gazetelere sızdırarak, Ferit Bey üzerinden Ankara Hükümetini zor durumda bıraktığına inanılan Refet Paşa'ya karşı akıl almaz bir saldırı başladı.

Ankara gazeteleri, acımasızca vuruyor, bunu yaparken de hiçbir kural ve ölçü tanımıyorlardı. O ve onun gibiler, Millî Mücadele'deki payları gereksiz yere abartılmış şahsi menfaat şebekeleriydi. Gazi'nin yapmaya çalıştığı inkılapların karşısındaydılar. Muhalefet mikrobu taşıyorlardı ve asla meclis çatısı altında bulunmayı hak etmiyorlardı. İktidardan uzak kalmayı hazmedemeyen bu adamların bitmek tükenmek bilmeyen hırsları neyin nesiydi? Ve bunlara artık bir dur denmesi gerekmiyor muydu?

Refet Paşa, gözlerini kaybetmesine sebep olabilecek şiddetli bir kaza geçirmişti ve evinde yatağa bağlı olarak hareketsiz bir vaziyette yatıyordu. Bu hâline rağmen kendisine yöne-

len saldırılara daha fazla tahammül edemedi ve gazetecileri çağırıp sitemkâr bir beyanat verdi:

– Mustafa Kemal Paşa ile arkadaşlarının aralarını daha çok açmak ve bu hengâmede kendilerini lüzumlu birer şahsiyet olarak göstermek fikrinde olanların saldırıları altındayım. Ferit Bey'i yıkmak isteyenler de tutmak isteyenler de benim ve Rauf Bey'in ismini ortaya atıyorlar. Bu adamların her vakit kullandığı ve memleket için zararlı olan bu silah kırılmalıdır.

"Refet Paşa'nın bitmez tükenmez hırsı" deniliyor. Hayır, ben iktidara daima arkadaşlarımın ısrarı ve arzuları üzerine gelmişimdir ve sonra hepsinden arzumla çekilmişimdir.

Eğer iktidar mevkiine çıkmak için tek yol olan mebusluktan çekilecek olursam, bu adamlar ne söyleyecekler? İşte ben bugün onu yapıyorum.

Sonra izzet-i nefsime giran gelmeyecek şekilde yapacak son bir işim daha olacaktır. O da, kendim müstesna olmak üzere Mustafa Kemal Paşa ile onun arkadaşlarından bugün işbaşında olmayanları işbaşına getirmeye çalışmaktır. Gazi'nin arzuları ile bu emelimin tahakkuk edeceğinden eminim.

Refet Paşa, sonradan gelip Gazi'nin etrafını saran fırsatçılar takımını işaret ediyor, eski Kuvayı Milliyecilerden oluşan idealist bir yönetim kadrosu kurmak için mebusluktan çekildiğini söylüyordu.

Safiyane bir beyanattı. İhtilalin müktesep hakları tanımayan insafsız kanununa karşı, eski bir savaşçının masum bir şikâyetinden ibaretti. Ama o kadardı. Hadiselerin akışıyla arkaya atılmış bir özlemden, boşluğa salınmış bir haykırıştan başka bir şey değildi. Hasretini ifade ettiği Amasya günleri geride kalmış, o günlerin üstünden nice güneşler doğmuş, nice güneşler batmıştı. Karanlık odada kurulan dostluk köprüsünün altından nice sular, nice seller akmıştı.

Bu gerçeği hatırlamak için çok beklemedi. Ankara'dan bir mebus ortaya çıktı ve onun Çin'dekine benzer askerî bir cun-

ta istediğini, bir hükümet darbesi için çalıştığını söyledikten sonra bütün hoyratlığıyla şöyle dedi:

– Paşa Hazretleri, sizler kendi aranızda bile ittihat, ittifak ve tesanüt temin etmekten mahrumsunuz. Bu yüzden bütün endişelerimizi, korkularımızı sizler teşkil ediyorsunuz!

Ardından Hâkimiyet-i Milliye son noktayı koydu:

"Gazi ve İsmet Paşalar, eski arkadaşlarından hiçbirinin yardımına ihtiyaç duymamaktadır. Bazı entrikacıların etkisiyle araları açılmış olabilir. Ama asıl neden Refet ve arkadaşlarının inkılaplara taraftar olmamalarıdır."

Refet, hasta yatağında kahroldu. Zira herkes gibi o da biliyordu ki, Çankaya'dan habersiz ne yeni yetme bir mebus ahkâm kesebilir ne de Hâkimiyet-i Milliye bu satırları yazabilirdi.

Bunlar, Gazi'nin sözleriydi.

* * *

9 Eylül Salı...

İzmir'de sıcak, nemli bir gün... Hava yapış yapış...

Gecenin ilerleyen vakitleri...

Karşıyaka'daki ahşap evin geniş salonunda üç arkadaş kafa kafaya vermiş yanık yanık söyleşip, dertleşiyorlardı. Yaşlı bir kadın arada bir içeri giriyor, rahatsız etmekten korkarcasına usulca yanlarına sokuluyor, bir isteklerinin olup olmadığını sorduktan sonra yine aynı sessizlikte geri çıkıyordu.

Üçü de yorgun görünüyorlardı. Yüzlerinde derin çizgiler, gözlerinde fersiz ışıklar vardı.

Şehrin düşman işgalinden kurtuluşunun ikinci yılı için düzenlenen törenler güneşin bunaltıcı sıcağı altında gün boyu sürmüş, üçünü de hâlsiz bırakmıştı.

Ama yüzlerine kazınan yorgunluk değil endişe çizgileriydi. Kurtardıkları vatanda istenmeyen adamlar hâline gelmek üçüne de ağır geliyor, savaş yıllarında bile böylesine bedbin

olduklarını hatırlamıyorlardı. Siyaset denilen şey, ne kadar da bulaşık, ne kadar da yıpratıcıydı.

Hüseyin Rauf, konuşurken tiksinir gibi yüzünü buruşturmuştu:

– Peşimizde onlarca hafiye... Sadece hafiyeler olsa iyi... Arkadan dolanma, jurnalcilik aldı yürüdü. Mektuplar açılıp okunmadan sahiplerine verilmiyor, ülkenin hayrına söz söyleyen mebuslara karşı düşmanca davranılıyor, haysiyetlerine, onurlarına sataşılıyor.

Hür düşünce, serbest tenkit olmayan bir meclise millî irade denebilir mi? Söyleyin lütfen arkadaşlar seçimler bunun için mi yapıldı? Cumhuriyet denilen idare bu mudur?

Karabekir, tasdik eder tarzda başını salladı:

– Söylediklerinize katılıyorum. Zaten suallerinizin cevapları vicdanıma sığmadığı için Meclisi kaçar gibi terk ettim. Peşimde hafiyelerin dolaştığı, mektuplarımın açıldığı kuşkusu bende de çoğaldı.

Ali Fuat da aynı düşüncedeydi:

– Benim mektuplarım da açılıyor. Bunu yediğim ekmek gibi biliyorum. Rahatsız etmek, iş yaptırmamak için her yolu deniyorlar. Müfettişlik mıntıkamda mütehassıslarım çalışamaz hâle getirildi. Kimi, nereye göndermek istesem Millî Müdafaa Vekilliği "harcırah faslında para kalmadı" deyip engel oluyor. En acısı da emrimdeki komutanlara beni takip ettirip jurnalcilik yaptırıyorlar.

Rauf önündeki bardaktan bir yudum su aldıktan sonra arkadaşlarına baktı:

– Mecliste durum vahim... Görüyorum ki sizde de öyle... Meclisten ayrılmanıza rağmen takip ve tarassut hız kesmeden devam ediyor.

Ali Fuat karşılık verdi:

– Öyle anlaşılıyor ki artarak devam edecek.

– Nereye kadar?

Karabekir dayanamayıp atıldı:

– Etrafındaki küçük adamlar gibi hiç sorgulamadan boyun eğip, ona ram oluncaya kadar. Astlarımızı aleyhimize tahrik etmesi ve her fırsatta bizi küçük düşürmeye çalışması, İstiklal Savaşı'ndaki hizmetlerimizi sürekli küçültmesi, bize saldıranlara ikbal ve mevki vermesi çok acı. Ama gerçek... Dumlupınar'daki zafer törenlerinde neler yaşandığını biraz önce anlattım. Koca zaferi tek kişiye yüklemek için herkes amansız bir yarış içine girmişti. O da kibir dağının tepesine oturmuş küçük dağları ben yarattım türküleri söylüyordu. "Her şeyi ben yaptım ve ben yapacağım, İstiklal Harbi'nde yaptıklarım ne ise yine aynı kıymette işler yapabilirim." Bunu reddettiğimiz, tek adam diktatörlüğüne direndiğimiz sürece daha ağır baskılara hazır olalım.

Ali Fuat teyit etmek için araya girdi:

– Refet Bey'e neler yaptıklarını, iyi niyetle söylediği iki cümleyi nerelere götürdüklerini hepimiz gördük. Ne darbeciliğini bıraktılar ne cumhuriyet düşmanlığını...

– Geldiğimiz şu hâl, ne kadar da hazin değil mi? Kahroluyorum... Biz bunun için mi yola çıktık? Onca badireye, sıkıntıya bunun için mi katlandık? Düşmanla bunun için mi savaştık?

Rauf Bey, sitem dolu bu sözlerin ardından sustu. Nemlenen gözlerini önüne eğdi. Yumruklarını sıktı, dudaklarını ısırdı. Gecenin nemli sıcağına derin bir nefes bıraktıktan sonra uzun zamandır üçünün de zihin kıvrımlarında yuvarlanıp duran soruyu nihayet cümleye döktü:

– Ne yapacağız?

– Hiç birimiz tek başımıza bir şey yapamayız.

Ali Fuat'ın kanaatini Karabekir tamamladı:

– Kuşku, takip ve taciz altında ordu müfettişliğinde çalışamam. Bütün arkadaşlar Meclis çatısı altında toplanırsak bu kötülüğün önüne geçebiliriz.

Rauf, beklediği cevabı almıştı. Ellerini aynı anda birden iki arkadaşının omuzlarına koydu:

– Haklısınız. Meclis açılıncaya kadar bekleyelim, sonra ne yapacaksak orada yapalım.

Sonra unuttuğu bir şeyi yeniden hatırlamış gibi kaşlarını kaldırdı:

– Bu arada Refet Bey konusunu hatırladığımız iyi oldu. Mebusluktan istifada acele etti. Allah'tan Meclis tatilde... Bir an önce buluşup istifadan vazgeçirmemiz lazım.

İkisi birden başlarını sallayıp, tasdik ettiler.

Rauf Bey'in yaşlı annesinin evindeki bu sohbet tamamlandığında vakit gece yarısını çoktan geçmişti. Evin karşısındaki kuytu köşede kıpırdanıp duran gölgeler ise sıkıntıdan patlamak üzeriydi. Karabekir ve Ali Fuat Paşaların dışarı çıktıklarını görünce bulundukları kuytuya iyice sindiler. Biraz uzaklaştıklarında aynı sinsilikle yeniden peşlerine takıldılar.

* * *

İzmir buluşmasından iki hafta sonra...

Günlerden Çarşamba...

İstanbul sırılsıklamdı...

Gün ortasında başlayan inatçı güz yağmuru durmak nedir bilmeden yağmaya devam ediyor, uzun ve kurak geçen yazın ardından bağrını semaya açan koca şehir hiç şikâyetsiz keyifle ıslanıyordu. Karanlıkla beraber insanlar evlerine çekilmiş, caddeler tenhalaşmış, sokaklar iyice ıssızlaşmıştı.

Birinci Ordu Müfettişi Karabekir Paşa, Şişli'de Osmanbey bostanlığına sırtına dayamış irice bir apartmanın kapısından içeri girdiğinde paçaları ıpıslaktı. İyice oturmamış parke taşlarının azizliğine uğramış, üzerlerine her bastığında göle girmiş hissine kapılmıştı. Şemsiyesini kapatıp üzerini silkeledi. Mendiliyle yüzündeki ıslaklığı silerek merdivenlere yöneldi. İkinci kattaki dairenin önüne geldiğinde kapıdaki şemsiyeler dikka-

tini çekti. Merdiven boşluğundaki duvara dayalı irice üç bez şemsiyeden sızan sular bir çeşme sızıntısı gibi kabara kabara kendine bir yol çizmiş ve merdiven basamaklarından aşağıya doğru akmaya başlamıştı. Şemsiyelerdeki suların henüz süzülmemiş olduğunu görünce toplantıya çok da geç kalmadığını düşünüp rahatladı. Şemsiyesini diğerlerinin hemen yanına yaslayıp kapıyı çaldı.

Ev sahibi Hüseyin Rauf Bey gülerek karşıladı. Kısa bir selamlaşmanın ardından birlikte salona geçtiler. İçeride Ali Fuat'ın dışında iki kişi daha vardı: Eski İzmir Valisi Rahmi ve İsmail Canbolat... Rahmi, Ali Fuat'ın akrabasıydı ama ondan da önemlisi İttihatçı şeflerin önemli isimlerinden biriydi, aynen Canbolat gibi...

Karabekir, onları görünce sevinmiş ama daha çok da şaşırmıştı. Gerçi Ankara ile muhalif saflara düştüklerini cümle âlem biliyordu ama karara varmak amacıyla bir araya geldikleri bu çok önemli arkadaş toplantısına İttihatçıların da dâhil olacağını hiç düşünmemişti.

Neyse ki şaşkınlığı fazla sürmedi. Ankara'ya karşı muhalefet bayrağı açacaklarsa İttihatçılardan daha güçlü müttefik bulamazlardı. Üstelik Canbolat, herkes tarafından sevilen ve memlekete yaptığı hizmetleri asla inkâr edilemeyecek bir adamdı. Yuvarlak yüzüne sıcak bir tebessüm yerleştirip hararetle ellerini sıktıktan sonra kanepelerden birine oturdu.

Yağmurun cama vuran tıpırtıları eşliğinde çaylar içildi, sağlık sorunlarından gazete yayınlarından konuşuldu. Ali Fuat, İzmir buluşmasının ardından ağır bir sıtmaya tutulmuş, daha yenice kendini toparlamıştı. Rahmi Avrupa'dan yeni dönmüştü. Dışarıdan memleketin nasıl göründüğüne, orada yaptığı temaslara ilişkin bir şeyler anlattı.

Canbolat, apartmanın etrafında cirit atan hafiyelerin sabırsızlığını hissetmiş gibi; arka arkaya boşalan üçüncü bardağın ardından konuya girdi:

– Bu akşam, Refet Paşa'nın da aramızda olmasını beklerdim.

Cevabı Rauf Bey verdi:

– Henüz iyileşmedi. Malum ağır bir kaza geçirdi.

Bahane, kurt teşkilatçıyı tatmin etmemişti.

– Ferit Bey'le girdiği münakaşanın ardından çok yıpratıldı. Tabloyu görmeden vaziyet almaktan çekinmesini normal karşılarım.

Rauf Bey onu duymazlıktan geldi:

– İki gün önce görüştüm kendisiyle. İstifasını geri almaya ikna oldu. Meclisin hakkıyla çalışması hâlinde Gazi'nin kendisine çeki düzen vereceği konusunda bizimle hemfikir...

Karabekir, toplanma gayelerinin tahakkuku için peşrev faslının daha fazla uzatılmasını istemiyordu. Cebinden çıkardığı notları elinde sallayarak lafa daldı:

– Memlekette büyük bir hoşnutsuzluk olduğunu hepimiz görüyoruz. Sadece mecliste değil, orduda, basında, münevverler arasında bir şeyler yapılması için genel bir beklenti var. Teftişe gittiğim bölgelerde de halk içinde büyük bir memnuniyetsizler kitlesinin olduğunu müşahede ediyorum. Özellikle hükümetin din ve ahlak dışı icraatları, yöneticilerin sırça köşklere çekilip halkın duygu ve imanlarıyla taban tabana zıt bir âleme kapanmaları, bitmez bilmez yolsuzluk söylentileri vatan evlatlarını umutsuzluğa ve yeni bir beklentiye sevk etmiştir. Bize düşen daha fazla ertelemeden bu beklentiye cevap vermektir.

Onu dikkatle dinleyen Rahmi Bey oturduğu yerden hafifçe doğruldu:

– Müşahedeleriniz çok önemli Paşam. Hükümete karşı büyük bir hoşnutsuzluk olduğunu ben de görüyorum. Ama unutmayın ki hepsinin üstünde Gazi Paşa faktörü var. Su yüzüne çıkan tüm hoşnutsuzluklara karşılık yurdun kurtarıcısı olarak Gazi'nin itibarı o denli yüksek ki, ona rağmen yapılacak bir muhalefet hiçbir netice vermez.

Rauf, yakın arkadaşı Rahmi Bey'in sözlerine hak vermekle beraber Gazi'nin de kendi durumunu kabullenmesi ve rejimin gereğini yapması, bunun için de gerekirse zorlanması gerektiğini düşünüyordu:

– Biz, tek adam yönetimi için değil millet egemenliğini sağlamak için Padişahı kovduk Rahmi Beyciğim. Milletin Gazi Paşa'ya tevdi ettiği görev, makamında tarafsız bir hakem vaziyetidir. Hükümetin icraatlarına muhalif olan mebuslar elbette olacaktır ve elbette onların da hükümet kurma hakları olmalıdır. Biz bu hususta direnirsek, Gazi'nin hakemlik sahasına çekilmekten imtina etmeyeceğini düşünüyorum.

Rahmi Bey, cebinde taşıdığı bir gazeteyi çıkarıp önündeki sehpaya yaydı:

– Malumunuz Gazi Paşa yurt seyahatinde bulunuyor. Geçen hafta Trabzon'da yaptığı konuşmayı siz de gazetelerden okumuşsunuzdur. Ne diyor orada:

Önündeki gazeteden altı çizili satırları okumaya başladı:

– "Bir reisicumhurun fırka reisliği ile alakasını ikide bir tekrar edenler bilsinler ki, benim için bir taraflılık vardır: Cumhuriyet taraflılığı, inkılap taraflılığı. Halk Fırkasının mefkûresi de budur. Onun için fırkamızın umumi reisliği vazifemi de muhafaza ediyorum."

Odada uzun, yapışkan, rahatsız edici bir sessizlik oldu. Sessizliği şiddetini iyice artıran yağmurun çatıları döverken çıkardığı ses bozuyordu. Rahmi Bey, bakışlarını arkadaşlarının yüzünde gezdirip okuduğu sözlerin etkisini ölçtükten sonra devam etti:

– Adam meydan okuyor arkadaşlar! Ne tarafsızlığı, ne hakemliğinden bahsediyorsunuz?

Karabekir, kendini tutamayarak patlar gibi çıkıştı:

– Biz memleket düşmanı mıyız Rahmi Bey?

– Haşa!

– Cumhuriyet karşıtı mıyız?

– Haşa!

– Elbette cumhuriyetçiyiz. Cumhuriyetçi olduğumuz için de millet iradesini, meclisin hakkını savunuyoruz. Gazi Paşa meydan okudu diye geri mi çekilelim? Susalım mı? Gururumuzu, haysiyetimizi yok mu sayalım? Gözleri bize bakan vatan evlatlarının çağrısına sırtımızı mı dönelim?

– Haşa Paşam! Haşa!

– İstanbul'a geldikten sonra vahim bir olay beni çok üzdü. İzmir'den İstanbul'daki kardeşime ve geçenlerde vefat eden Şevket Turgut Bey'in eşine birer mektup yazmıştım. Öğrendim ki hiçbiri yerine ulaşmamış. Bu ne acı bir durumdur? Demek ki mektuplarımızı açıp okumakla yetinmeyip şimdi de imha etmeye başlamışlar. Ben bu ülkenin kurtuluşunda komutanlık etmiş bir askerim. Bu şartlar altında susmamı, küsmemi, bir köşeye çekilip çiftçilik yapmamı kimse benden beklemesin.

Ali Fuat, ayağa kalkar gibi bir hamle yaparak kararlı bir sesle arkadaşına destek verdi:

– Bu şartlar altında orduda kalamayız. Derhâl istifa edelim.

Karabekir aynı hızla devam etti.

– Bize kalan tek yol bu. Meclise dönmek... Hem milletimize, hem dünyaya Millet Meclisinin sesini duyurmak. Böylece cumhuriyetin ne kadar sağlam temeller üzerinde kurulduğunu da ispat etmiş oluruz.

Rauf Bey arkadaşlarının kararından memnundu:

– Haklısınız. Kıtada kalırken siyasetle uğraşmak hem sizi, hem de ordumuzu yıpratır. Allah muhafaza büyük sıkıntılara sebep olur. Biz mücadelemizi mecliste yapalım.

İsmail Canbolat, bu kararlı sözleri duyunca keyiflenmişti:

– Halk Fırkasının dışında ayrı bir fırka kurmak lazım...

– Hem de tez elden!

– Gidişattan rahatsız olan çok sayıda arkadaşımız var. Kısa zamanda netice alırız.

– İnşallah!

Yağmur şiddetini artırmış, art arda çakan şimşeklerin ardından İstanbul gök gürültüleriyle sarsılmaya başlamıştı. Genç cumhuriyetin ilk muhalefet fırkası, gecenin ilerleyen saatlerinde iyice belirginleşmişti. İstiklal Harbi'nin öncü komutanları, demir asa, demir çarık yeniden mücadeleye çıkıyorlardı. Hem de Amasya'daki karanlık odada kader birliği ettikleri liderlerine karşı. Bu seferki amaç, o liderin şahsi hırslarını dizginlemek, cumhuriyetin bir şahıs veya zümrenin idaresine alet olmasına mani olmaktı. Eski tüfekleri yanlarına alarak... Teşkilatçılıkları ve siyaset tecrübeleri asla tartışılamayacak en örgütlü yapı olan İttihatçılar, bu yolculukta en büyük ortaklarıydı...

Rauf Bey'in evinin çevresinde türlü kılıklara bürünerek cirit atan hafiyeler, göreceklerini fazlasıyla görmüşlerdi.

Edindikleri istihbaratı Ankara'ya ulaştırmak için inanılmaz bir yarışa girdiler.

* * *

İstanbul'daki işlerini bitiren Karabekir, 11 Ekim'de Ankara'ya dönünce soluğu doğruca Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi Paşa'nın yanında aldı. Bu esnada karargâhta heyecanlı bir koşuşturma yaşanıyordu. Doğuda Nasturi isyanı patlat vermiş, isyancıları takip eden askerlerimiz sınırı aşıp güneye doğru inmişlerdi. Musul sorunu henüz çözülmediği için İngilizler işkillenmişlerdi. Harekâtın bir an önce durdurulması için art arda ültimatomlar veriyor, savaş tehditleri savuruyorlardı.

Gelişmelerden o esnada haberdar olan Karabekir bozulmuştu. Suratını asıp kaşlarını çattı:

– Harekâtı neden bize bildirmediniz?

Fevzi Paşa, bir an için ne diyeceğine karar veremedi. Geçiştirmek istercesine elini boşlukta salladı:

– Aman Paşam! Basit bir iç mesele!

Karabekir, daha beter bozulmuştu. Sitem dolu bir sesle çıkıştı:

– Siz ne diyorsunuz Paşam! İngilizleri harbin eşiğine getiren bir harekâtı ordu müfettişinizden mi gizliyorsunuz? Apaçık bir güvensizlik bu!

Fevzi Paşa verecek cevap bulmakta zorlanıyordu. Gülmeye çalıştı:

– Yapma Karabekir! Size güvenmesek terfi vermezdik.

Garip bir cevaptı. Ettiği sitemle, yıllar önce Kars'ın alınması üzerine kazanılan bir rütbenin ne alakası vardı.

– Paşam, siz hangi terfiden bahsediyorsunuz? İstiklal Harbi'nde hakkıyla kazanılmış bir rütbe, güven işareti sayılacaksa, sizlerin Batı cephesinde ikişer üçer derece birden aldığınız terfiler ne olacak?

Ortam gerilmiş, odada buz gibi bir hava esmişti. Fevzi Paşa, ellerini yumruk yaparak masaya yasladı. Gözlerinin içine dimdik bakarken soğuk bir sesle başa döndü:

– Musul'a girme meselesi ciddidir. Gazi Paşa öyle istiyor. Zaten geziden dönmesine beş-altı gün kaldı. Millet Meclisini toplayacak, kesin kararı o zaman verecek.

Karabekir, derisine diken batmış gibi irkildi:

– O istiyor diye savaşa mı gireceğiz?

– ...

– Yapmayın Paşam! Musul, Lozan'da çözülememişken üstelik hilafet de kaldırılmışken, doğuda girişilecek bir savaş felaket olur.

Fevzi Paşa yine cevap vermedi. Karabekir de konuyu daha fazla uzatmanın anlamsız olduğunu düşünüp sustu. Yalnız sitemindeki haklılığı görmüş, savaşın eşiğine gelindiği bir ortamda bile oyun dışında tutulma gayretlerine bir kez daha şahit olmuştu.

Karargâhtan ayrılırken İstanbul'da aldıkları kararın ne kadar isabetli olduğunu ve ertelenemez bir noktaya geldiğini düşünüyordu.

Yalnız bir işi daha vardı.

Son kez O'nunla konuşacaktı.

* * *

Dumlupınar'da yapılan törenden sonra, Bursa ve Karadeniz kıyıları ile Erzurum dolaylarında devam eden ve bir buçuk ay süren gezisi tamamlanmış, Gazi Paşa Ankara'ya dönmüştü.

Hükümet kararıyla dükkânlar kapatılmış, bütün Ankara karşılamaya çıkarılmıştı. Hükümet üyeleri ise otomobilleriyle yola dökülmüş, şehir dışında istikbale koşmuşlardı.

Karşılama heyetine Karabekir de katıldı. Ayrancı sırtlarında yüz yüze geldiler. Sert bir asker selamının ardından elini uzattı. Gazi, yaptıkları gizli toplantılardan haberdar olduğunu hissettiren müstehzi bir gülüşle uzatılan eli sıktı. Rauf ve Adnan beylerin orada bulunmayışlarını zihnine çoktan yazmıştı. Yarım ağız bir ifadeyle geldiği için teşekkür etti. Karabekir'in aklı ise Musul'a yapılacak askerî harekâtta idi.

– Size arz ettiğim raporları biliyorsunuz Paşam! Yeni bir savaşı kaldıramayız.

İlk görüşmede söylenecek söz müydü bu? Gazi, yüzünü ekşitirken daha fazla konuşmasına izin vermedi.

– Meclisi topluyoruz Karabekir! Söz milletindir.

Sonra mağrur bir edayla sırtını döndü. Hızlı adımlarla yürüyüp otomobiline bindi. İsmet Paşa'yı da yanına almıştı. Araç küçük bir işaretiyle hemen hareket etti. Konvoy ortalığı toza boğarak peşine takıldı.

Karabekir geride kalmış, konvoyun sonlarına yetişmeye çalışırken söyleniyordu:

– Söz milletindir, öyle mi? Peki kabul...

Artık harekete geçebilirdi.

* * *

26 Ekim günü, Cebeci sırtlarındaki müfettişlik karargâhından çıkan bir otomobil ziraat mektebinden bozma Erkân-ı Har-

biye Reisliğine doğru yollandığında sabahın erken saatleriydi.

Sinirleri bozan çukurlara ve tükürür gibi yağan yağmura rağmen hızla yol alan araç hedefine çabuk vardı. Karabekir Paşa, kararlı ve sert adımlarla binaya girdikten sonra doğruca Erkân-ı Harbiye Reisi'nin odasına yöneldi. Huzura alındığında cebinden çıkardığı kâğıdı tek bir kelime bile etmeden Fevzi Paşa'nın önüne koydu.

Paşa, yazılanlara bir çırpıda göz atarken, oturduğu koltuğu tümüyle dolduran iri gövdesini rahatsız bir şekilde kımıldattı. Sonra kaşlarını çatarak tane tane okudu:

– "Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine,

Bir senelik Ordu Müfettişliğim zamanında, gerek teftişlerim sonunda verdiğim raporların ve gerekse ordumuzun yükselmesi ve güçlenmesi için sunduğum tasarıların dikkate alınmadığını görmekle üzüntü ve endişem çok büyüktür. Üzerime düşen görevimi, mebus olarak daha bir vicdan rahatlığı ile yapacağıma inandığım için, ordu müfettişliğinden istifa ettiğimi arz ederim efendim. Millî Müdafaa Vekâletine de arz olunmuştur."

Kalemle çizilmiş gibi düzgün ve iri bıyıklarını çekiştirerek bağırdı:

– Bu nedir Karabekir?

– İstifa dilekçem Paşam...

– Görüyorum!

Fevzi Paşa, bunu söyledikten sonra mektubu sinirli bir el hareketiyle ona doğru ittirdi. Sonra aceleyle yerinden kalkıp masanın ön tarafına geçti. Karabekir'in tam karşısına dikildi:

– Ne yapmak istiyorsun?

– Meclise dönüyorum Paşam!

– Niçin?

– Ordu müfettişi olarak yapamadığım işi belki mebus olarak yapabilirim.

– Neymiş o iş?

– Keyfi yönetime direnmek... Savaş kararı bile tek kişinin iradesiyle alınacak hâle gelmişken ne yapmamı bekliyorsunuz?

– Kıtadan çıkıp Meclise kavgaya gitmekle güya fedakârlık mı yapıyorsun?

– Şerefimi ve hayatımı koruyorum Paşam! Oldum olası keyfi yönetimden nefret ettiğimi bilirsiniz.

– Yapma Paşa! Zaten memleket gergin ve huzursuz... Bir müşkülat da siz çıkarmayın.

– Esas müşkülat içinde bulunduğumuz hâldir Paşam! Mustafa Kemal Paşa'yı başımıza geçirdiğimiz vakit, savaş kazanıldıktan sonra hiçbir işe karışmayacağına dair bize de, Meclis kürsüsünden millete de söz vermişti. Oysa bugün bir padişahın yapamadıklarını yapıyor. Her şeye ben karar vereyim, ağzımdan çıkan her şey kanun olsun diyor. Kendisini o mevkie çıkaran arkadaşlarını insafsız propagandalarla kötülüyor.

Fevzi Paşa çatık kaşları ve ne düşündüğünü belli etmeyen ifadesiz çehresiyle dinliyor, Karabekir nefes almadan konuşuyordu:

– Bu milletin selameti için genç yaşımdan beri uğraşıyorum. Onlarca savaşa girmiş, yüzlerce yemin ettirmişim. Canım pahasına Mustafa Kemal Paşa'yı korumuş, arkadaşlarımın tesanütü için her türlü fedakârlığı yapmışım. Hâl böyleyken; geldiğimiz hâle bakar mısınız? Sonradan ortaya çıkanlara rütbe ve makamlar dağıtılırken bu millete tüm varlığıyla hizmet edenler inkâr ediliyoruz. Güya, hem mebus hem ordu müfettişiyiz; görevimizle alâkalı işleri bile gazetelerden öğreniyoruz. Siz de bütün bunları görüyor, bizi hiçe sayıyor ve var kuvvetinizle bu oyuna alet oluyorsunuz.

Fevzi Paşa son cümleyi duymazlıktan geldi. Üzülmüş gibi yapıp boşluğa derin bir nefes saldıktan sonra sandalyesini ona doğru çekip yüzünü eğdi:

– Şu Musul işi bitsin ben de istifa edeceğim.

Ardından bir tehlikeye karşı uyarmak istercesine sesine bir yumuşaklık verdi:

– Dikkat et! Bir iftira atarlar, mahvolur gidersin!

– Kim atacak? Gazi mi?

Birden bire değişip babacan bir tavra bürünen ordunun en tepesindeki bu adama bakarken şaşırmak bile içinden gelmiyordu. Donuk bir şekilde güldü:

– Siz bunu beş yıl önce Sivas'ta da söylemiştiniz. Merak etmeyin Paşa hazretleri, benim kimseden korkum yok. Dostluğu ile şerefimi öldürmektense düşmanlığını kazanmayı tercih ederim.

– Öyle bile olsa, beni yalnız bırakman doğru değil. Size güvenerek mümkün olduğu kadar direniyorum.

Karabekir, konuşmayı daha fazla uzatmanın anlamsız olduğunu düşündü. İki hafta önce, savaş yıllarında aldığı terfii bile kendi lütfuymuş gibi sunan, Gazi'nin ağzının içine baktığını söylemekten imtina etmeyen koca Mareşal'e daha ne diyebilirdi? Hem, dese ne faydası olacaktı? Kırıcı olmaktan, belki bir daha konuşma imkânı bulamayacak hâle gelmekten başka...

– Ben kararımı verdim Paşam, istifam kesindir.

Uzatılan eli sıktı, sert bir asker selamının ardından tek bir kelime bile söylenmesine müsaade etmeden odayı terk etti.

Fevzi Paşa, arkasından baka kalmıştı. Şaşırdığı ve böyle bir harekete karşı hazırlıksız yakalandığı her hâlinden belliydi. Bir yıldır gizliden gizliye yaşanan gerilimin bir gün patlak vereceğini biliyordu ama bu patlamanın bu şekilde hem de kendisini de itham altında bırakarak yapılacağını hiç düşünmemişti.

Uzanıp masanın üstünde duran dilekçeyi eline aldı ve bir kez daha okudu. Sonra kâğıdın altına renkli bir kalemle şu notu düştü:

"İstifaya uygun görmediğimi bildirdim. Fikrinde ısrar etti. Yarın yasama görevine başlayacağını bildirdi."

Kâğıdı dörde katlayıp bir zarfın içine koydu. Emir erini çağırarak acilen Çankaya'ya götürmesini emretti. Nasılsa satrancın bu ilk hamlesi doğrudan oraya karşı yapılmıştı. Karşı hamle için varsın Çankaya düşünsündü.

* * *

Mebusluktan istifa eden Refet Paşa, Rauf Bey'in ısrarıyla bu isteğinden vazgeçmiş, Meclis Başkanı Fethi Beyle görüşerek istifasını geri almıştı.

Gazeteler bu haberin yankılarıyla meşgulken; İstiklal Harbi'nin efsane komutanlarından Kazım Karabekir Paşa'nın ordudan ayrılarak politikaya döndüğü haberi deprem etkisi yarattı.

Meclis kulisleri dalgalandı, gazete idarehanelerinde hummalı bir koşuşturma başladı.

Heyecan doruktaydı.

Her kafadan bir ses çıkıyor, haberler, yorumlar birbirini izliyordu.

Kimi, onu diğerleri takip edecek diyordu, kimi, paşaların mecliste muhalif bir grup kuracağını söylüyordu, kimi de muhalif fırkanın çoktan kurulduğunu, isminin ve programının bile hazır olduğunu yazıyordu.

Rauf, Karabekir, İsmail Canbolat, Doktor Adnan, Refet yeni fırkanın kurucularıydı. Mecliste en az yüz mebus onlara katılmak için tetikte duruyordu.

İttihatçılar Kara Kemal Bey'in nezaretinde toplantılar yapmış, muhalif fırkaya destek kararı almışlardı.

İsmet Paşa hükümetten çekilecek diyenler, Gazi'nin Meclisi dağıtıp yeniden seçimlere gideceğini söyleyenler bile vardı.

Her biri iddialı başlıklar atıyor, Ankara'daki çok gizli ve çok önemli kaynağından bilgi aktardığını yazıyordu.

Bu toz duman içinde İngilizler İttihatçıların kıpırdanma çabalarını önemli görmüş, yeni kurulacağı söylenen fırkayla ilişkilerini öğrenmek istemişti.

İngiliz Büyükelçisi, konuyla ilgili geniş bilgi sahibi olduğunu düşündüğü Hüseyin Cahit'le uzun bir görüşme yaptı.

Hüseyin Cahit, muhalif fırkanın hazır olduğunu, meclisin açılından sonra faaliyete geçeceğini söyledi. Bu fırkanın ittihat ve Terakki'yi canlandırmaya yönelik bir teşebbüs olmadığı gibi gerici bir fırka da olmayacağını özellikle vurguladı.

Velit Ebuzziya, Ahmet Emin gibi gazeteciler ise bu tehlikeli yakınlaşmanın ima edilmesinden bile korkuyor, Ankara'nın öfkesinden çekiniyorlardı.

Memleket gerçekten karışık günler yaşıyordu.

* * *

Karabekir Paşa'nın istifasının ertesi sabahı...

Gazetelerin bu haberle yıkıldığı gün...

Rauf Bey, yanında Doktor Adnan'la birlikte Vatan gazetesinin başmuharriri Ahmet Emin Bey'i Şişli Miku Apartmanındaki evinde ziyaret etti.

Gazetenin başyazarı Ahmet Emin Bey onları ayakta karşıladı.

Rauf Bey doğrudan konuya girdi:

– Kabul edersiniz ki demokrasi tek fırka ile yürütülemez. Tek fırkalı demokrasi olsa olsa maskeli bir diktatörlük olur. Bunu bildiğimiz için İstiklal Harbi'nin bin bir tehlike ve buhranı içinde bile çok fırkalı gidişi tercih ettik. Sonra, Büyük Millet Meclisindeki İkinci Grubu hatırlayın lütfen... Onların amansız tenkit ve muhalefeti ne kadar hayırlı işlere vesile oldu. Bu tenkitlere, muvazene ve muhalefete bugünlerde fazlasıyla ihtiyaç var.

Ahmet Emin Bey, haberin ayağına geldiğini ve tarihî bir ana tanıklık ettiğini anlamış, heyecanlanmıştı:

– Yeni bir fırka mı kuruyorsunuz?

– Evet.

– Bu teşebbüste başka kimler var?

– Karabekir Paşa, Refet Paşa, Ali Fuat Paşa, Cevat Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Halide Hanım, Kadirbeyoğlu Zeki Bey, Selahaddin Adil Paşa ve daha birçok isim yapmış, tecrübeli arkadaş...

Umum-u efkâr, neredeyse bir yıldır bu konuyla çalkalanıyordu ve söylenen isimlerin hiçbiri sürpriz değildi. Tecrübeli gazeteci, onları evine kadar getiren asıl sebebi merak ediyor, ama doğrudan bunu sormayı da nezaketsizlik sayıyordu. Neyse ki, merakını gidermek için çok beklemedi:

– Sana gelmekten maksadımız, hem bu güzel haberi vermek hem de işbirliği teklif etmektir.

– İşbirliği derken...

– Bize katılmanı istiyoruz. *Vatan* gazetesi de fırkamızın yayın organı olsun. Ne dersiniz?

Ahmet Emin, kısa bir duraklamanın ardından;

– İtimadınıza teşekkür ederim dedi. Ancak üç sebepten dolayı kabul edemem.

– Ya! Neymiş o sebepler?

– Birincisi şahsımla ilgili... Ben gazeteciyim. Gazeteci demek, politikanın her türlü oynak cereyanları dışında kalan, eğriye eğri, doğruya doğru demek imkânını sımsıkı elinde tutan kişi demektir. Gazeteci politikaya girerse mesleği sona erer. Bense ancak ve ancak gazeteci olarak yaşamak ve ölmek istiyorum.

– İkinci sebep nedir?

– Mustafa Kemal Paşa'nın durumu...

– Ne varmış onun durumunda?

– Memleketimizde rahat ve verimli bir demokrasi hayatı ancak Gazi Paşa'nın tarafsız bir devlet başkanı ve hakem rolünü kabul etmesiyle mümkün olabilir. Hâlbuki o bunu kabul etmiyor. "Ben tarafsız olamam" diyor. Halk Fırkasından yana olduğunu her fırsatta dile getiriyor. Memleket derlenip toparlanıncaya kadar fırka çarpışmalarını tehlikeli gördüğünü

söylüyor. Hâl böyleyken ona rağmen bir şeyler yapılabilir mi? Mesela; sizin iktidar olmanıza müsaade eder mi?

Bu konu gidişattan rahatsız olanların muhalefete geçmekten imtina etmelerine sebep olan en önemli açmazdı. Kendi aralarında da yüzlerce kez tartışmış, her seferinde net bir cevap bulamamışlardı. Ama ne yapacaklardı? Bütün ülkeyi tek bir adamın şahsi düşüncesine bırakmayı ne kadar sürdüreceklerdi? Zaten bütün mesele ve yola çıkış gayeleri de bu değil miydi? Yönetimi tek adam istibdadından kurtarmak... Kim bilir belki de Gazi bu korkulardan besleniyordu. Muhalefetsizlik onu böylesine fütursuz "ben bilirim"ci biri yapmıştı. İyi niyetli ve ciddi bir direniş karşısında pekâlâ geri adım atabilir, yasanın ona verdiği yetkiler çerçevesinde kendi sınırlarına çekilebilir, hakem rolünü kabul edebilirdi. Aksi takdirde ne olabilirdi? Milyonlarca insanın sevgi ve hürmet gösterdiği, İstiklal Harbi'nin belkemiği olan bunca insana ne yapabilirdi? Toptan kılıçtan mı geçirecekti ya da hepsini giyotine mi gönderecekti?

– Devam edin lütfen üçüncü sebep nedir?

– İttihatçılar... Hâlâ memleketin tapusunun kendilerine ait olduğunu düşünüyorlar. Ve duyuyoruz ki onlarla pek sıkı-fıkı hâldesiniz.

– Ne münasebet! Memlekete hizmet etmiş bunca değerli insan, zamanında mensup oldukları bir fırkadan dolayı ömür boyu vebalı muamelesi mi görecekler? Hem söyler misiniz şu an Ankara'da bulunanlardan hangisi bu fırkanın kapısından girmedi?

– Öyle değil efendim! Onların yönetimden pay istediğini, Kara Kemal Bey'in çalışmalarının Ankara'yı rahatsız ettiğini hepimiz biliyoruz. Korkum odur ki, İttihatçıların her tarafa kök salmış muazzam teşkilatı sizi çabucak kuşatır, meçhul bir istikamete sürükleyebilir.

Doktor Adnan Bey hiç müdahalesiz sessizce dinliyor, yer

yer tasdik eder tarzda başını sallayıp duruyordu. Rauf Bey çıkışır gibi itiraz etti:

– Görüyorum ki bizleri pek hafife alıyorsunuz!

– Estağfurullah!

– Hayır, sözlerinizden bu mana çıkıyor. Bizim hiç fikrimiz, tecrübemiz, dirayetimiz yokmuş gibi... Şu söylediklerinizi hiç düşünmemişiz, hiç konuşmamışız gibi...

– Beni yanlış anladınız Rauf Bey, ben sadece fikrimi söy...

– Fikrinizi söylediniz biz de dinledik. Ama siz de şunu dinleyin: Biz, İttihatçıların ve bu arada Kara Kemal Bey'in politikadaki tecrübelerinden faydalansak bile dümeni kendi elimizden asla bırakmayız. Biz, birbirine dayanan arkadaşlar, bir kaya gibi azim ve tesanüt içinde memlekete hizmet etmek istiyoruz. Bu hizmetimizin İstiklal Harbi'ndeki kadar mühim ve elzem olduğunu düşünüyoruz. Göreceksiniz; Gazi Paşa'ya rağmen değil, onunla birlikte yapacağız bu hizmeti.

Ahmet Emin Bey, daha fazla itiraz etmenin kabalık olacağına kanaat getirip sustu. Meşrutiyetin ilk yıllarında ve harp yıllarında onlara karşı mücadele etmiş, Malta esaretinde iki yıl birlikte bulunmuştu. İttihatçıların gücünü hele Kara Kemal Bey'in kolunun nerelere kadar uzandığını biliyor, Mustafa Kemal'in bu güçle işbirliği içinde karşısına çıkmalarını affetmeyeceğini düşünüyordu. Kim bilir belki de ve inşallah yanılıyordu. Sadece mırıldanmakla yetindi:

– Rakı şişede durduğu gibi durmuyor... Ne diyeyim, umarım siz haklı çıkarsınız...

Ziyaret, kısa bir çay faslının ardından sona erdi. Rauf ve Adnan Beyler kendilerine şartsız destek olacak başka bir gazetecinin kapısını çalmak üzere ayrıldılar.

Ahmet Emin, onları uğurladıktan sonra koşar adım evden çıktı ve soluğu Velit Ebuzziya'nın yanında aldı. Aralarındaki görüşmeyi aktarıp fikrini sordu:

– Doğru yapmışsın, dedi Velit Bey. Benim de tavrım aynı

olurdu. Politikacılar bizim gazeteci olduğumuzu ve iki meslek arasındaki farkı bir türlü kabullenmek istemiyorlar. Ama Gazi Paşa ve İttihatçılar konusundaki görüşlerine katılmıyorum. Gazi'nin keyfini beklersek; memlekete ne serbestlik gelir ne demokrasi. Memlekette O'nu durdurabilecek tek güç de bu adamlar... İnşallah itidalli hareket ederler. İkilik ve düşmanlık olmasın da...

* * *

Karabekir'in istifasından dört gün sonra...

30 Ekim Perşembe...

İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa'yı taşıyan tren Ankara Garı'na girdiğinde sabahın erken saatleriydi. Onu Rauf Bey karşıladı. Birlikte kahvaltı yaptılar, ardından Millî Müdafaa Vekâletine gittiler. Ali Fuat beraberinde getirdiği müfettişlik sahasıyla ilgili bazı bilgi ve raporları Vekilliğe teslim ettikten sonra birlikte hareket etmeye karar verdikleri politika arkadaşlarıyla bir köşeye çekilip kısa bir hasbihal ettiler.

Ali Fuat yorgun ve uykusuzdu. Kıyafetini değiştirmek ve kısa bir süre dinlenmek için yanlarından ayrıldı. Ankara'da bulunduğu yıllarda oturduğu Hacı Bayram civarındaki evin kapısını çaldı. Şimdi orada Saffet Bey oturuyordu. Saffet, her ne kadar Halk Fırkası'nın umumi sekreteri de olsa eski arkadaşıydı. Moskova'da bulunduğu yıllarda maiyetinde çalıştırmış, koruyup kollamıştı. Politik bir-iki sebepten dolayı küsecek, mazideki günlerini unutacak ve onu reddedecek değildi ya...

Saffet Bey, bu iyi niyetli arkadaşını sıcak karşıladı. Hatırını sorup, odasını hazırladı. Ama her şeye rağmen işkillenmiş, son günlerde yoğunlaşan gazete haberlerini de düşününce gözlerinde biriken tereddüt bulutlarını tümüyle silememişti.

– Konya'da havalar nasıl Paşam?

– Soğuk. Bu sene kış sert geçecek gibi.

– Ankara'da çok kalacak mısınız?

– Belli değil. Öğleden sonra Fevzi Paşa ile görüşmem var. Hatta Gazi Paşa ile de mutlaka görüşmek istiyorum. Neticeyi o görüşmeler belirleyecek.

– Geldiğinizden Gazi hazretlerinin malumatı var mı?

– Yok. Lakin şu hâller pek canımı sıkıyor. Rauf ve Karabekir gibi eski dostlara karşı bu kadar hasmâne davranılması hoş değil. Gazi'nin bu husumete son verebileceğine inanıyorum. Çocukluk arkadaşımdır bilirsin... Rica edersem belki kırmaz. Memleket de gereksiz bir ikilikten kurtulur.

Saffet Bey'in göz bebeklerinde madeni bir ışıltı parıldadı. Şu an duydukları müthiş şeylerdi. Ali Fuat Paşa kalkıp da yanına gelmese bu bilgileri edinmesi mümkün değildi. Demek ipler henüz kopmamış, Ali Fuat'ın barış ümitleri henüz solmamıştı. İstifa edip fırka kuracağı söylenen şu adam, hâlâ eski arkadaşlarını barıştırmanın peşindeydi.

Gözlerindeki sivri pırıltının ve edindiği bilgiyi bir yerlere yetiştirme hevesinin anlaşılacağından korkarak bakışlarını başta tarafa çevirdi. Bir yandan da sevinmiş görünüyordu:

– Mutlu ettiniz beni Paşam! Umarım amacınıza ulaşırsınız.

– İnşallah! İnan Saffet, tek ümidim bu.

Saffet Bey, işlerinin aciliyetini bahane ederek hızla evden ayrıldı. Nefes nefese Başvekâlete koştu.

İsmet Paşa, Saffet Bey'in anlattıklarını dikkatle dinlemiş, haberi öncelikle kendisine getirdiği için de teşekkür etmişti. Bir eli çenesinde odanın içinde dolanıp duruyordu.

– Önce Fevzi Paşa'ya mı gidecekmiş?

– Öyle dedi.

– Erkân-ı Harbiye'ye öfkeli olarak gidecek, Karabekir gibi o da Fevzi Paşa'ya celallenecektir. Mareşal zaten bunalmış durumda. Ters iki cümle söylese ip kopar. Tamam, Saffet! Sen gidebilirsin, ben gerisini hallederim.

– Peki Paşam!

Odadan çıkmaya hazırlanan Saffet Bey'i durdurdu:

– Misafirinizden kimseye bahsetmeyin.

– Asla Paşam!

– Zaten bir çırpıda Gazi'ye ulaşması zor... Yine de Çankaya'daki arkadaşlara tembih etmek lazım.

– Gidip söyleyeyim mi?

– Yok, yok. Dedim ya, gerisini ben hallederim.

***

Öğleden sonra üç sularıydı.

Ali Fuat, biraz uyuyup dinlendikten sonra hazırlanıp Erkân-ı Harbiye Reisi'nin huzuruna çıktı. Bir saate yakın uzun bir görüşme yaptılar. Konuşmaları daha çok teknik nitelikteydi ve ülke savunmasına yönelikti. Ordular üzerlerine alacakları türlü görevlere göre nasıl yığınak yapacaklar, yığınak bölgeleri nasıl örtülecek, buralardan nasıl karşı harekete geçeceklerdi?

Ali Fuat, kendi müfettişlik bölgesindeki planlar üzerinde ayrıntılı çalışmalar yapıp konuya iyice hâkim olduğundan aktardığı bilgiler doyurucu ve güven vericiydi. Mareşal keyiflenmişti. Teşekkür etti. Ordunun üç ayrı müfettişlik bölgesine ayrılmasının ne kadar isabetli bir karar olduğunu söyledi, ardından kahvesinden höpürtüyle iri bir yudum aldı.

Ali Fuat, gözleriyle onu takip ederken bir yandan önündeki haritayı katlıyor, bir yandan da kendisi için çok önemli olan konuları açma zamanının geldiğini düşünüyordu:

– Çalışmalardan hoşnut kaldığınıza sevindim Paşam! Takdirkâr sözlerinize teşekkür ederim. Fakat hükümet ve Müdafai Milliye Vekâleti sizin gibi düşünmüyor.

– Anlamadım. Ne demek bu?

– Sürekli kuşku ve gözetim altındayım. Mektuplarım açılıyor, muhaberatım sürekli kontrol ediliyor.

Ali Fuat daha devam edecekti ama fırsat bulamadı. Mareşal yılana basmış gibi ayağa fırlamış, öfkeyle bağırmaya başlamıştı:

– Sen ne dediğinin farkında mısın Paşa? Türkiye Cumhuriyetinin temellerinden birisi olarak, hükümet senden nasıl şüphe duyar? Buna kim cesaret edebilir?

Gösterilen tepkiyi abartılı bulan Ali Fuat, son derece sakindi. Devam etti:

– Maalesef doğru Paşam... Kesin kanaate varmasam sizinle paylaşmazdım.

– Anlatın lütfen!

– Anlatacak bir şey yok Paşam. İvedi olarak bu işe el atıp üzerimdeki şüpheyi kaldırmanızı istiyorum. Aksi hâlde ordudan ayrılacağım.

– İstifa mı edeceksiniz?

– Evet. Mebusluk görevine döneceğim. Kimlerin bizden ne hakla şüphelendiklerini Meclis'te bulup çıkaracağım. Cumhuriyetin daha ilk yılında aramıza fitne sokmak isteyenler de şüphesiz aynı kişiler...

Ali Fuat bunları söylerken gözleriyle Mareşal'i göz hapsine almış, sözlerinin onun üzerindeki tesirini ölçmeye çalışıyordu.

Biraz önce ayağa fırlayan ve bir savaş tanrısı gibi kükreyerek konuşan Fevzi Paşa, bir anda ürkmüş, gevşemiş ve usulca koltuğuna oturmuştu.

– Şaşırdım doğrusu... Çok üzücü şeyler anlatıyorsunuz.

– Üzülmeniz yeterli gelmez Paşam! Siz benim amirim durumundasınız. Lütfen bu hadsizliği yapanları bulup çıkarın.

Mareşal düşünceli ve sıkıntılı bir ruh hâline yuvarlanmıştı. Biraz önce aslan kesilen adam sanki o değildi. Süngüsü iyice düşmüştü. Güvensizlik sesine de yansıdı:

– Bahsettiğiniz karışık bir konu. Ben şimdi kimi karşıma alabilirim? Kim bana bu yapılan şeyleri kendisinin yaptığını söyler? Sonra niye yapsın? Doğrusu, fena hâlde yanılmış olduğunuzu düşünüyorum.

Ali Fuat iyice bozulmuş, öfkelenmeye başlamıştı:

– Ben çocuk muyum Paşam?

– Haşa! Fakat insanlık hâli... Yanılmış olamaz mısınız?

– Paşam, emin olmasam gelip katınızda konuşmazdım. Mesele çok mühimdir. Hiç kimse bir ordu müfettişini takip ve gözetim altında tutamaz. Eğer bu melun kişileri bulup cezasını vermeyecekseniz; bırakın kendim yapayım.

Fevzi Paşa düşünceye daldı. Düşünürken omuzları iyice düştü. Küçüldü, küçüldü, koltuğun içinde kaybolup gitti. Sonra, varla yok arasında bir ses tonuyla mırıldandı:

– Hakkınız Paşa, öyle yapın.

Ali Fuat Paşa, hiç beklemediği bu teslimiyet karşısında şaşırmıştı:

– Şu hâlde, istifamı uygun görüyorsunuz?

– Evet.

– İstifamı kayda geçmeden önce Reisicumhur'la veya Başvekille görüşmeyecek misiniz?

– Ne faydası olacak? Onlar kayda geçilmesin diyecekler, siz direteceksiniz...

– O hâlde istifa ediyorum.

– Peki.

Ali Fuat, gözlerini önüne eğmiş bir vaziyette Mareşal'i uzun uzun izledikten sonra dudaklarının kenarına kondurduğu soğuk bir gülümsemeyle sırtını geriye yasladı. Odanın sessizliğini duvardaki çalar saatin tik takları bozuyordu. Bir müddet sonra hızla yerinden doğrulup kapıya yöneldi. Çıkarken geriye bile bakmadı:

– Şimdi istifamı yazar, takdim ederim.

Yan taraftaki Emir Subayının odasına girdi. Kâğıt, kalem istedi. Tek satırlık bir istifa cümlesi yazıp altını imzaladı:

"Mebusluk vazifesine başlayacağımdan İkinci Ordu Müfettişliğinden affımı arz ve istirham ederim. Ankara Mebusu Ali Fuat..."

Sonra yeniden Mareşal'in yanına döndü. İstifa dilekçesini bizzat eline tutuşturup koşar adım merdivenlere yöneldi.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye karargâhından çıkarken gözleri dolu doluydu ve iyice belirginleşen yüz çizgileri derin bir acıyla kıvrılmıştı.

* * *

Yorgun, uykusuz ve moralsiz, Hacı Bayram'daki eve döndü. Saffet Bey, meraktan kıvranır bir vaziyette onu bekliyordu.

– Bitti dedi, yorgun bir sesle. İstifa ettim.

– Gazi Paşa ile konuşmadan mı?

– Evet.

– Onunla güreşmeyecek misin?

– İstifa mektubum çoktan eline ulaşmıştır. Arzu ederse görüşürüm. Değilse...

Saffet Bey, alacağını almıştı. Geriye, geceleyin nerede olacağı, kimlerle buluşacağını bilmek kalıyordu. Ve İsmet Paşa "Mutlaka öğren" demişti. "Gece nerede kalacak bilmemiz lazım."

– Bu akşam ne yapacaksınız?

Ali Fuat, arkadaşının bir davette bulunacağını düşünmüştü. Bıkkın bir tavırla omuzlarını kaldırdı:

– Hiç keyfim yok. Yemekten sonra erkenden uyuyacağım.

* * *

Çankaya Köşkü'ndeki havuzlu salon yine kalabalıktı. Başta İsmet Paşa olmak üzere tüm hükümet üyeleri, Halk Fırkasının ileri gelenleri ve Ankara gazetecileri koca odayı doldurmuşlardı. Küçük gruplar hâlinde dağılmışlar, aralarında fısıltıyla konuşuyorlardı. Sofra hazırlanmak üzereydi. Görevliler büyük bir gayretle koşuşturuyor, son düzenlemeleri yapıyorlardı.

Herkesin gözü Gazi Paşa'nın üzerindeydi. Ancak bu akşam pek keyifsiz bir hâli vardı. Ara sıra salondan birilerine laf atsa, küçük latifeler yapsa da konuşulanları dinlemiyor, kısa gülüşlerinin arkası gelmiyordu. Kimi yorgunluğuna, kimi ara sıra

nükseden hastalığına yorsa da hiç kimse net bir hükümde bulunamıyordu. Ama görünen bir şey vardı ki, Gazi Paşa'nın bedeni orada ama zihni çok daha başka yerlerdeydi. Gözlerini sık sık saatine kaydırıyor, oradan salonun kapısına çeviriyor, arada bir yaverini çağırıp kulağına bir şeyler fısıldıyor, yaver koşarak dışarı çıkıyor, sonra geri dönüp birtakım haberlerle geri geliyor, aynı fısıltıyla bilgileri aktarıyor ama Gazi'nin yüzü bir türlü gülmüyordu.

Bir ara kaşlarını iyice çatıp bağırdığı duyuldu:

– Bu nasıl iştir çocuk? Bir adam, avuç içi kadar şehirde bulunmaz mı?

Herkes birbirinin yüzüne baktı ama hiç kimse bir şey anlamadı. Aranan kimdi? Niye bulunamıyordu? Neden bu kadar önemliydi?

Sadece Saffet Bey yüzünün hafifçe kızardığını hissetti. Ali Fuat'ı bulmak için onun evine bakmak kimin aklına gelecekti? Usulca İsmet Paşa'ya bakarken göz göze geldiler. İsmet Paşa gülümsemekle yetindi.

Gazi Paşa, koşturarak çıkan yaverin ardından bakarken hâlâ kendi kendine söylenmeye devam ediyordu.

Bir saat kadar önce Ali Fuat Paşa'nın ordudan istifa ettiğini öğrenmiş, bu habere fena hâlde canı sıkılmış, hatta tedirgin olmuştu. Eski okul arkadaşı Ali Fuat'ı iyi tanır, onun inatçı ve mücadeleci kişiliğinden çekinirdi. Muhalefet safına geçtiğini öğrendiğinden beri diğerleri gibi onu da adım adım izletiyordu. Demek Rauf ve Karabekir'le yaptığı gizli buluşmalar, İttihatçılarla temaslar boşuna değildi.

Bu birlikteliği bozmalı, en azından Ali Fuat'ı mutlaka yanına almalıydı. Sabah saatlerinde Ankara'ya gelir gelmez Rauf tarafından karşılandığını, diğerleriyle bir araya getirildiğini, ardından Fevzi Paşa'nın yanına gönderildiğini öğrenmişti. Hınzır Rauf, maksadına ulaştıktan sonra kim bilir onu nereye götürmüş, hangi meşum planlar için kimlerle buluşturmuştu.

Bir an zihni eskiye, yıllar öncesine kaydı. Erzurum'da İstanbul Hükümeti'ne karşı askerlikten soyunuşunu hatırladı. Acaba eski arkadaşları da benzer bir soyunuşa mı girişmişlerdi? Sofra başında otururken onlar karanlık odalarda gizli harekât planları mı hazırlıyorlardı?

Sıkıntıyla elini yüzünde gezdirdi. Tekrar kapıya ardından saate baktı. Vakit gecenin onu olmuştu. Sofra çoktan hazırlanmış, davetliler sabırsızlanmaya başlamışlardı. Biraz daha beklenirse gecenin tadı iyice kaçacaktı.

Ayağa kalkarken zorlanarak güldü ve salonda bekleşenleri sofraya buyur etti. Kendi de en başa geçip oturdu.

Yemeğin başlamasıyla kasvetli hava bir an için dağılır gibi olmuştu. Hatta Gazi Paşa mektep yıllarına ait bir-iki hatırasını paylaştı onlarla. Ardından lafı iç politikaya getirdi. Halk Fırkası'nın çalışmalarıyla ilgili bilgiler istedi. Sonra İngilizlerle savaş ihtimalinin azaldığından ve Musul meselesinin barışçı yollarla çözülmesi gerektiğinin öneminden bahsetti.

Fakat bu durum çok sürmedi. Yaver Paşa'nın gelip kulağına fısıldadığı birkaç cümleden sonra Gazi dalgın ve düşünceli hâline yeniden döndü.

Ali Fuat neredeydi? Niye bulunamıyordu? İstifa etmeden önce neden yanına uğramamış, neden fikrini almamıştı? Oysa her şeye rağmen kendisini sevip, değer verdiğini düşünürdü. Öyleyse şu hâline ne demeliydi?

"Mutlaka Rauf ve Karabekir'in bir oyununa geldi" diye düşündü. Şimdi de onu alıp bulamayacakları bir yere götürmüş olmalıydılar.

Bir yıl önce orduya dönen paşaların o zamanki hareketleri demek maksatlıydı. Siyasetten kaçmak, sadece askerlik yapmak istemeleri demek bir bahaneden ibaretti. Yönetim kadrolarından uzaklaştırdığını, ayak bağı olmayacak şekilde her birini bir köşeye atıp rahatladığını düşünürken fena hâlde yanılmıştı. Kim bilir onların ekmeğine yağ sürmüştü. Bir yıl sü-

reyle orduda çalışmışlar, bütün subayları aleyhine kışkırtmışlardı. Bu mümkün müydü? Her biri İstiklal Harbi'nin irikıyım subayları fark ettirmeden örgütlenmiş, hükümet darbesi için hazırlıklarını tamamlamış olabilirler miydi? Neden olmasındı? Zaten Meclis tatilini fırsat bilen Rauf'un muhalif mebuslarla sıkı temas hâlinde olduğunu duymuştu. Birinci Meclisteki İkinci Grup azalarıyla görüşmeler yaptığı, Mecliste yüze yakın mebusun onlara göz kırptığı söyleniyordu. İstanbul basınının hâli zaten ortadaydı.

Paşalar orduda, Rauf Mecliste elbirliği ile nasıl da sessiz ve derinden çalışmışlardı? Ve nasıl olup da bunları görememişti.

Ziya Hurşit, Ali Şükrü, Hüseyin Avnilerin bıktırıcı muhalefeti yeniden mi başlayacaktı? Yahut askerî bir darbeyle alaşağı mı edilecekti?

Bunları düşününce sırtından bir ürperti geçti.

Evet, evet büyük bir komplo ile karşı karşıya idi. Ordunun desteği temin edilmiş, iktidarı ele geçirmek için politika yolundan harekete geçilmişti. Musul bunalımındaki gelişmeler açısından ordunun alarmda olması gereken bir anda terk etmeleri başka türlü açıklanamazdı.

Ya diğer müfettiş Paşalar, ordu komutanları?

O anda kafasında bir şimşek çaktı.

Komployu bir an önce bozmalı, milleti kendisi aleyhinde fesada vermek için çalışanların planlarını akamete uğratmalıydı.

Yemeğin sona erdiğini söyleyerek hızla ayağa kalktı. Geç kalmış bir hareketin telaşı ve aceleciliğiyle yanına Başvekil İsmet Paşa ve Müdafaa-i Milliye Vekilini alarak telgraf odasına indi. Makinanın başına bizzat kendisi geçti.

Fevzi Paşa başta olmak üzere bütün mebus komutanları telgraf başına çağırttı. Hemen o anda mebusluktan istifa etmelerini ve bunu birer telgrafla Meclis Başkanına bildirmelerini emretti.

Direnen, sorgulayan pek olmadı. Zaten Fevzi Paşa'nın bunu yapmaya istekli olduğu öteden beri biliniyordu. Aynı gece, memleketin dört bir yanındaki komutanlıklardan Meclise yağmur gibi istifa dilekçeleri yağdı. Yalnız Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa ile Yedinci Kolordu Kumandanı Cafer Tayyar Paşa, bu istifanın sebebini öğrenmek istediler. Bunun üzerine her ikisi de görevlerinden alındı.

Gecenin sonunda, ordunun kendine bağlılığını gören Gazi Paşa, derin bir nefes aldı. Sıra kendisine bu endişeyi yaşatanlardan hesap sormaya gelmişti.

Aynı saatlerde Ali Fuat, eski arkadaşı Saffet'in kendisini misafir ettiği evindeydi ve bütün bu gelişmelerden habersiz mışıl mışıl uyuyordu.

* * *

Meclis, 1 Kasım'da yeni dönem çalışmalarına başladı.

Sıralar yine tek fırkaya mensup mebuslar tarafından doldurulmuştu ama bu kez Halk Fırkası içindeki muhalefet gözle görülür, elle tutulur bir hâl almıştı.

İstanbul basını muhalif cephenin bir siyasi fırka olarak ortaya çıkma zamanının çoktan geldiğini yazıyordu.

Beşinci bölüm

İSMET PAŞA'NIN YENİ GÖZDELERİNDEN Dâhiliye Vekili Recep Bey, Meclis kürsüsünden avazı çıktığı kadar bağırıyordu:

– Bazı arkadaşlar ve bazı gazeteler diyorlar ki, Ankara'da bir hükümet varmış. Bu hükümet, meclisin tatil zamanlarında memleketi ne kadar kanunsuzluk, usulsüzlük varsa onlarla idare etmiş. Rivayete göre bu arkadaşların bir de gizli defterleri varmış. Usulsüz işlerin hepsini oraya kaydetmişler. Bir gün gelecekmiş, hükümeti hesaba çekeceklermiş. İşte o gün gelmiştir efendiler! Cumhuriyetin bu taze vücudunda arıza varmış gibi göstermek hainliğini bırakın ve defterlerinizdekileri dökün!

Gözü, Rauf Bey ve arkadaşlarının üzerindeydi. Neredeyse bir saattir konuşuyordu. Ses tonu bir an olsun düşmüyor, sıkılı yumruklarını meydan okur gibi savurup duruyordu. O bağırdıkça mebuslar coşuyor, arenaya dönen Meclis, alkıştan yıkılıyordu.

Gazetecilerin bulunduğu locadan tartışmaları izleyen Velit Bey, dudaklarını bükerek yanında oturan Hüseyin Cahit'e döndü:

– Rauf pek yalnız kaldı dedi. Onu bilerek yalnız bıraktılar.

Hüseyin Cahit başını salladı.

– Öyle.

Doğruydu. Rauf yalnız kalmıştı. Hâlbuki İstiklal Harbi'nin dört efsane kumandanı şimdi birlikte olsalardı, yan yana oturup, Meclis sıralarının en önüne kurulsalardı böyle mi olurdu?

Ama izin vermemişlerdi. Ordudan istifa ederek Meclise koşan Karabekir ve Ali Fuat Paşalar daha ilk günden yüz geri edilmiş, Millî Müdafaa Vekilinin emriyle salondan çıkarılmışlardı.

Gerekçe basitti: Devir-teslim yapmamak... Öncelikle kıtalarına dönecek, yerlerine tayin edilen kumandanları bekleyecek, evraklarını teslim edecek ancak ondan sonra Meclise girebileceklerdi.

İyice kabaran muhalefet dalgasını dizginlemek, onları Meclisten uzak tutmak için uydurulan sudan bir bahane idi. Kanuni bir mecburiyet değildi ama hükümet öyle istiyordu.

Bu yüzden Meclis, yeni dönemine gergin başlamıştı. Gerginliği esas artıran şey ise bir vekil hakkında verilen gensoruydu.

Gensoruyu veren Aydın Mebusu Esat Hoca, Mübadele İmar ve İskân Vekilini ağır sözlerle suçluyordu.

Lozan Anlaşması gereğince Yunanistan'la Türkiye arasında mübadele protokolü imzalanmıştı. Protokole göre Yunanistan'daki Türkler Anadolu'ya, Anadolu'daki Rumlar da Yunanistan'a gidecekti. Bu karşılıklı göç esnasında 400 bin Batı Trakya Türk'ü Anadolu'ya giriş yapmış ancak hükümetin beceriksizliği yüzünden binlerce kişi ölüp gitmişti. Üstelik göçün üzerinden neredeyse iki sene geçmesine rağmen gelenlerin yerleşim, sağlık ve ulaşım sıkıntıları had safhadaydı. Üstüne

üstlük yolsuzluk söylentileri bitmek bilmiyordu. Rum'ların bıraktığı arazi ve evlere yerleştirilmesi planlanan göçmenlerden açıkta kalanlar vardı. Çünkü bu mülkler bazı kişiler tarafından ele geçirilmiş, Halk Fırkası'ndaki birçok siyasetçi kendilerini, ailelerini ve dostlarını zengin etmişlerdi.

Kendisi de Gümülcine göçmeni olan ve Balkan Harbi'nde her şeyini oralarda bırakarak gelen Esat Hoca, Vekâletin beceriksizliğine ve vurdumduymazlığına isyan ediyor, yaşanan dramları yürekleri dağlayan ifadelerle göz yaşları içinde anlatıyordu.

Rauf Bey'in etrafında kümelenen muhaliflerin bu fırsatı kaçırmayacaklarını düşünen Başvekil İsmet Paşa korkmuştu. Mübadele Vekilinin bu işin altından kalkması zordu. O zaman kendisi de çok güç durumda kalacaktı. Ani bir kararla savunma alanını genişleterek meydan okumuştu:

– Ben güzel taktiği severim. Madem öyle istiyorsunuz tüm icraatımız masaya yatırılsın; hodri meydan!

Bu çıkışla bir Vekile yönelik suçlamayı hedefinden saptırmış, hükümet adına güvenoyuna dönüştürmüştü.

Ondan sonradır ki, Esat Hoca'nın feryatları boşlukta kalmış, onu destekleyen bir avuç muhalif mebusun çabaları karşı saldırı karşısında eriyip gitmişti. Dâhiliye Vekili Recep, Tunalı Hilmi, Mazhar Müfit, Yunus Nadi, Salih, Ali Saip, Topçu İhsan gibi en hızlı inkılapçılar esip gürlemişlerdi.

5 Kasım'da başlayan tartışmalar üç gündür sürüyor, sabahın erken saatlerinden karanlık çöküp de gaz lambalarının fitilleri yanıncaya kadar devam ediyordu.

Zaten tartışma hükümet icraatlarının savunulmasından çıkmış, muhalif mebusların özellikle de Rauf Bey'in hırpalanması üzerinde yoğunlaşmıştı. Ne hilafetçiliği kalmıştı, ne cumhuriyet karşıtlığı... Ellerinden gelse bir kaşık suda boğacak, kolundan tutup dışarı atacaklardı. Kel Ali, belinde silah meclis sıralarının üstüne çıkmış, Çerkez asıllı olmasını ima

ederek memleketten çıkıp gitmesini isteyecek kadar ileri gidiyordu:

– Sen bu topraklarda oturamazsın, geldiğin yere git. Bu topraklar bunu istiyor!

Yunus Nadi, ondan aşağı kalmıyor, açıktan tehditler savuruyordu:

– Cumhuriyeti beğenmeyenler var... Öyle adamların kafası ezilir efendiler!

Rauf, daha düne kadar cephede sırt sırta verip düşmana karşı birlikte savaştığı arkadaşlarının bir anda nasıl bu kadar değişebildiklerini gördükçe şaşırıyor, ikbal sarhoşluğunun nelere kadir olduğunu düşünüp acı acı gülüyordu.

Tıpkı onu uzaktan izleyen, izledikçe dudaklarını ısıran Tevhid-i Efkâr muharriri Velit Ebuzziya gibi...

– Zeki Bey değil mi bu?

Hüseyin Cahit, dirseğiyle böğrünü dürterken işaret parmağını uzatmıştı. Dalgın bakışlarını Rauf Bey'in üzerinden alıp onun gösterdiği yere baktı. Meclisin tek bağımsız mebusu Kadirbeyoğlu Zeki Bey meclis kürsüsüne doğru ilerliyordu.

– Evet, o.

– Ben de niye sessiz kaldı diye düşünüp duruyordum. Haksızlığa gelemez o!

Velit Bey umutlandı. İsyanına tercüman olacak bir cümle duysa yetecekti. Zira üç gün boyunca sürdürülen acımasız saldırı rikkatine dokunmuştu. Dilinin ucuna kadar gelip de söyleyemediği o kadar çok söz, boğazında düğümlenen öyle bir isyan çığlığı vardı ki...

– İster misin, şu sonradan görmelere okkalı bir küfür sallasın!

Onlar gibi, mebusların çoğu da meraklanmış, salonda nispeten bir sessizlik oluşmuştu. Zeki Bey, sakin adımlarla kürsüye çıktı. Etrafı şöyle bir süzdükten sonra alaycı bir yüz ifadesiyle şöyle dedi:

– Demokrasilerde usul, meclisin hükümeti hesaba çekmesidir. Bizde hükümet meclisten hesap sordu. Tebrik ederim beyler! Dünyada bir ilki başardınız.

Çok sert, aynı zamanda zarif bir tenkitti. Velit Bey koca bir kahkaha attı, Hüseyin Cahit alkışlamaktan kendini alamadı. Bu esnada muhalif mebuslar da gülmeye durmuşlardı. Ancak Meclis çoğunluğundan homurtuya benzer bir uğultu yükselmiş, sıra kapakları dövülmeye başlamıştı. Görüşmeleri özel locasından eşi Latife Hanım'la birlikte takip eden Gazi Paşa'nın yüzünde donuk da olsa bir tebessüm belirmişti.

Bunlar, son sözler oldu. Meclis, muhalefet saflarının iyice belirginleştiği ilk toplantısını bitirmek üzere oylamaya geçti.

İsmet Paşa Hükümeti 147 oy alarak durumu kurtarmış oldu. 19 kişi güvensizlik bildirdi, bir kişi de çekimser kaldı. 41 mebus ise oylamalara girmemişti.

Rauf-Karabekir çizgisinde saf tutan mebuslar açıktan güvensizlik oyu verirken gönlü meyledenler şimdilik sessiz kalmayı tercih etmişlerdi.

Daha ilk meclis toplantısında muhalefetin kendini göstermesi hükümet açısından can sıkıcıydı. Hele, müspet oy kullanmayanların tamamı yeni bir çatının altında toplanacak olurlarsa işte o zaman felaket olurdu.

* * *

Uzun zamandır beklenen bölünme gerçekleşmiş, İkinci Meclis nihayet muhalefetini doğurmuştu.

İstanbul gazeteleri gelişmelerden memnundu.

Kum saati akmaya başlamış, tek fırka istibdadı için yolun sonu görünmüştü.

Gazi Paşa'nın, locasına kurulup tüm görüşmeleri izlemesi ve bir tehdit unsuru olarak mebusları gözetlemesi bile bu gidişatı durdurmaya yetmemişti.

Hele, Karabekir ve Ali Fuat paşalar da Meclise girsindi; ar-

kası çorap söküğü gibi gelecek, Halk Fırkasından istifalar başlayacaktı.

En az elli, hatta yüz mebusun istifalarını yazıp hazırda bekledikleri, yeni fırka kurulur kurulmaz kendilerini oraya atacakları söyleniyordu.

Zaten, Rauf ve arkadaşları fırkalarını çoktan kurup hazırlamışlardı. Adını koymaları ve ilan etmeleri an meselesiydi.

Halkçıların cumhuriyet düşmanlığı suçlamalarına inat, adı "Cumhuriyet Fırkası" olabilirdi. Ya da "Millet Fırkası" veya "Cezri Cumhuriyet Fırkası." Önünde veyahut arkasında hangi kelimeler olursa olsun ana gövdenin cumhuriyet olacağı kesindi. Cumhuriyet, millet iradesini doğrudan yansıtan ve her türlü istibdadı reddeden en güzel yönetim şekliydi.

Muhalefet cephesinde heyecan her geçen dakika artarken, Halk Fırkası tarafında keyifler iyiden iyiye kaçmıştı. İçlerinde çöreklenen döneklerin sayısı ve muhalefetin gücüne ilişkin kaygılar dile getiriliyor, endişe bulutları içlerini karartıyordu. Bizzat Gazi Paşa bile Halk Fırkası'nın azınlıkta kalma ihtimaliyle yüz yüze kalacağını düşünmeye başlamıştı.

Derhâl tedbir almalıydı.

* * *

9 Kasım Gecesi...

Halk Fırkası'nın önde gelen isimleri Çankaya'da toplandılar.

Davet Gazi Paşa'dan gelmişti. Fırkanın Umumi Reisi olarak hadiseye el koymaya karar vermiş ve alınacak tedbirlerle ilgili görüşmek istemişti.

Masanın en başına oturmuş, önüne bir tomar kâğıt almıştı. Fırkacıların aksine soğukkanlı görünüyordu. Ancak bakışları keskin, sözleri sertti. Meclis görüşmelerinden memnun kalmamıştı. Gensoru teklifi yersiz ve zamansız verilmişti. Konunun hassasiyetine bakmadan gündeme alınması daha büyük

hataydı. Bu durum neden düşünülmemişti? Herkesin aklına estiği konuda hükümeti hesaba çekmesi ne demekti? Kontrol ve denetim mekanizması bu kadar gevşekken hedefledikleri devrimleri nasıl yapacak, fesat şebekeleri ile nasıl uğraşacaklardı?

Ardından konuyu gazete haberlerine getirdi. Rauf'un demokrasi kahramanı olarak sunulmasından duyduğu rahatsızlığı dillendirip geçen seneyi hatırlattı.

– Eğer dedi. Cumhuriyetin ilanı üzerine ettiği lafların hesabını sorsaydınız, bunlar yaşanmazdı.

Olan olmuş, büyük hatalar yapılmıştı. Bundan sonra benzer hatalar tekrarlanmamalı, hem fırka hem de meclis tam bir denetim ve disiplin altına alınmalıydı.

Muhalefetin saldırılarına karşı fırka içindeki çözülmeyi önlemek için hizipleşmeyi mutlaka durdurmak gerekiyordu.

– Söyleyin bakalım, bunun için ne yapmak lazım?

Gazi Paşa'nın sorusu üzerine içlerinden biri atıldı:

– Onları beklemeden biz harekete geçelim Paşam! Hizipçi unsurları fırkamızdan tart edelim.

Gazi, önündeki kâğıda bir şeyler karaladıktan sonra başını salladı:

– Makul bir teklif...

Elini üzerlerinde gezdirdi:

– Söyleyin, kimdir bu isimler?

Sırayla konuşmaya başladılar. Her ağızdan ortaya birinin adı atılıyor ve Gazi Paşa uzun masanın başında bir zabit kâtibi dikkatiyle bu isimleri önündeki kâğıtlara yazıyordu. Arada bir adı söylenen kişi üzerinde lehte veya aleyhte tartışmalar oluyordu. Bu tartışmaların olduğu zamanlarda Gazi başını kâğıtlardan kaldırıyor, hiç müdahale etmeden hükmün verilmesini sabırla bekledikten sonra tekrar yazmaya başlıyordu.

Hizipçi isimlerin tespiti ile ilgili bu tartışma oldukça uzun sürdü. Vakit neredeyse gece yarısına uzanmış, üzerinde mutabık kalınanların listesi üç-beş sayfayı bulmuştu.

– Eklemek veya çıkarmak istediğiniz isim kaldı mı?

Sualden sonra bir müddet bekleyen Gazi Paşa, ses gelmediğini görünce, başını önündeki kâğıtlara eğdi. Yazdığı isimleri kaleminin ucuyla saymaya başladı. Sayımı bitirdikten sonra bakışlarını kaldırıp masayı çevreleyenlerin yüzlerinde gezdirdi:

– Vaziyet kötü, dedi. Bu listeye göre tasfiye yaptığımız takdirde mecliste ekalliyette kalırız.

Salonda uzun bir sessizlik oldu. Tartışmaların heyecanı içinde kaç kişinin konuşulduğunu, kaçının üzerinde mutabık kalındığını hesap edememişlerdi. Biraz önce pervasızca hüküm veren ve neredeyse adı geçen her ismi acımasızca eleştiren genç inkılapçılar donup kalmışlardı. Hayretle açılmış gözleri Gazi Paşa'nın üzerine kilitlenmişti. Acaba onlarla şaka mı ediyordu? Daha fenası, onların taşıp köpürmelerini çocukça bulmuş da, bu çocukluğun hesabını mı soracaktı? "Madem insanları harcamak bu kadar kolay, hadi çıkın işin içinden" mi diyecekti? "Sizin yönettiğiniz fırkadan ne beklenir ki?" Diye kızıp onları huzurundan mı kovacaktı?

Gazi Paşa böyle mi düşündü yoksa gözlerindeki korku bulutlarını görüp de acıdı mı bilinmez. Bunların hiçbirini yapmadı. Sadece elini çenesine dayayıp, bakışlarını boşluğa daldırdı. Fırkadaki düzeni sağlamak için kitle hâlinde tasfiyenin çıkar yol olmadığını zaten biliyordu. Bunu, lafla söylemek yerine uygulamaya dökmüş, heyecanı aklının önünde seyreden genç inkılapçılara bir güzel göstermişti.

Şimdi kendi yöntemlerini sergileme, bunalım zamanlarında ortaya çıkan taktik üstünlüğü sağlamaktaki yeteneğini bir kez daha ispat etme zamanıydı.

Zihninde dört yıl önce sol muhalefete uyguladığı taktik

vardı: Rakipleri çoğunlukta görünce onları bölmek, bir kısmını kendine çekmek, diğer kısımlarını da artık toplayıcı olamayacakları bir aşırılıkta örgütlenmeye itmek...

Mavi gözlerine oturan keskin pırıltının eşliğinde ilk adımını attı:

– Arkadaşlar, dedi. Münasip görürseniz bu listede ismi geçenlerden bir-ikisini çağırıp kendileriyle konuşalım. Bakalım ne istiyorlar, maksatları nedir.

Onun sözlerini münasip görmemek mümkün müydü? Hemen kabul ettiler.

Nöbette bulunan yaverlerden biri çağrıldı. Diyarbakır mebuslarından Feyzi ve Zülfü beyleri hemen bulup köşke davet etmesi söylendi.

Emri alan yaver süratle çıktı ve yaklaşık yarım saat sonra her iki mebusun da huzura kabul edilmek üzere kapıda hazır olduklarını bildirdi.

– Bekletmeyen, alın içeri!

Gecenin bu vaktinde niçin çağrıldıklarını bilmeyen Feyzi ve Zülfü beyler, meraklı gözlerle içeri girdiler. Gazi onları ayakta karşılarken masadakilerin şaşkınlıkları gözlerinden okunuyordu. Hele, nezaket ve iltifat yüklü sözleri birbiri ardınca sıraladıktan sonra yanı başındaki koltuklara oturtması şaşkınlıklarını daha da artırmıştı. Nasıl artırmasındı ki? Çok değil birkaç saat önce her ikisinin de ne kadar zararlı olduklarını anlatmak için yarışa girmiş, tasfiyeye tabi tutulmaları için canhıraş gayret sarf etmişlerdi.

Onların bu hâllerini gülümseyerek izleyen Gazi Paşa, lafı hiç dolaştırmadan konuya girdi:

– Arkadaşlarla fırka içindeki hizipleşmenin önüne geçmek için ne gibi çarelere başvurmamız gerektiğini müzakere ediyorduk. Ben, bu hususta sizlerin de fikirlerinizi almak istedim. Meclisin hâlini görüyorsunuz; ne istikrarlı bir hükümet kurmanın, ne de prensipler üzerinde bir anlaşmaya varmamı-

zın imkânı kaldı. Bu vaziyet böyle devam edemez. Er geç bir anarşiye sürüklenmeden meseleyi çözmek gerekir.

Böylesine hassas bir konuda kendilerine değer verilip görüşlerine başvurulması hoşlarına gitmişti. Zülfü Bey, Mustafa Kemal Paşa'yı hemen tasdik etti:

– Doğru söylüyorsunuz Paşam, dedi. Bir an evvel aramızdaki ihtilaflara son vermemiz lazım gelir ve buna hepimizin elbirliğiyle ve samimiyetle çalışmamız vatani bir vazifedir.

Feyzi Bey, atılarak destek verdi:

– Zülfü Bey'in "ihtilaf" dediği şey de zaten bir incir çekirdeğini doldurmaz. Bazı arkadaşlar bunu lüzumundan fazla büyütüyorlar ve birkaç kişi arasındaki şahsi soğukluğu körükleye, körükleye bilerek veya bilmeyerek bir hizipleşme şekli veriyorlar. Böyle şey yok Paşam! Biz hepimiz, sizin emrinizde memlekete, millete hizmet etmekten başka bir şey istemiyoruz.

Gazi Paşa, uyguladığı taktiğin bir kez daha başarılı olduğunu görmenin gururuyla göğsünü şişirdi:

– Ben, Halk Fırkası'nın umumi reisiyim, fırkamda ikilik çıkarılmasına asla taraftar olamam.

Feyzi Bey, bağlılıklarını bir kez daha teyit etti:

– Emrinizdeyiz Paşam! Size karşı boynumuz kıldan incedir.

– Size mahsus kanaatlerimde beni haksız çıkarmadınız. Teşekkür ederim!

Karşılarken olduğu gibi yine ayağa kalktı. Masanın etrafını çevreleyen fırka yöneticilerinin hayranlık dolu bakışları arasında ortalarına geçti ve ellerini omuzlarına atarak kapıya kadar uğurladı. Gazi, taktik belirleme kadar, rakibini tanıma ve muhatap olacağı kişileri seçme konusundaki yeteneğini de bir kez daha göstermiş ve hedefi tam on ikiden vurmuştu. Zira Feyzi ve Zülfü beyler, sayıları sekseni bulan Doğu vilayetleri mebuslarının anahtarı gibiydiler. Perşembe günkü genso-

ru görüşmelerinde salona girmeyen mebusların çoğunu onlar yönlendirmişlerdi. Sadece Feyzi Bey'in yirmi reyi elinde tuttuğu söyleniyordu.

Tasfiye listesi oluşturulurken haklarında demediklerini bırakmayan fırkacılar, onları uğurladıktan sonra tekrar yerine oturan Gazi Paşa'yı övgü yarışına girdiler. Güç dengesini bir hamlesiyle kendi lehlerine çeviren kurtarıcı onların velinimetiydi. İyi ki onu tanımış, iyi ki ona ram olmuşlardı.

Gecenin şaşkınlığı ve sürprizi, muhalif mebusların elde edilmeleriyle sınırlı kalmadı. Tam tasfiye listesini daraltıp fırkadan kovacakları müfrit muhalifleri iyice belirledikleri esnada nöbetçi yaver yeniden içeri girdi ve avuçları arasında tuttuğu bir avuç mektubu usulcacık Gazi Paşa'nın önüne koydu.

Gazi, kapalı zarfları teker teker yırtarak içlerinden çıkardığı mektupları okumaya başladı. Sonra merakla kendisini izleyenlere dönüp acı bir istihza ile gülümsedi:

– Mesele kendiliğinden halloldu.

Bu sözlerin ardından kimsenin bir şey sormasına fırsat vermeden mektuplardan bir tanesini okumaya başladı:

– "Halk Fırkası Riyasetine,

Perşembe günü cereyan eden müzakereye verilen şekil, şimdiye kadar velev haricen olsun, muhafazasına çalıştığım birlik imkânını tümüyle yok etti. Cumhuriyet idaresinin teyit ve takviyesine serbestçe çalışmak üzere fırkadan ayrıldığımı arz ederim."

İstifa mektubu Hüseyin Rauf Bey'in imzasını taşıyordu. Masada on bir mektup duruyordu. İstanbul mebusları Refet, Adnan ve İsmail Canbolat, Dersim Mebusu Feridun Fikri, Erzurum Mebusu Rüştü Paşa, Erzincan Mebusu Sabit, Gümüşhane Mebusu Kadirbeyoğlu Zeki, Sivas Mebusu Halis Turgut, Ordu Mebusu Faik, İzmit Mebusu Ahmet Şükrü...

Gazi, yanında bulunanların hırslarını kamçılamak için her mektubu hiç üşenmeden tek tek okudu. İstifaların tümü gerek

mana, gerekse ifade şekli bakımından birbirine çok benziyordu ve âdeta aynı kalemden çıkmış gibiydi.

Koca salonun ortasına kesif bir hava çöktü. Tedirgin, yapışkan ve rahatsız edici... Şark vilayetleri mebuslarını elde ettiklerini düşünmelerine rağmen hiç de rahat değillerdi. Bu yüzden gece boyunca bol keseden atıp tutan fırkacılar telaşla birbirlerinin yüzüne bakıyor, en çok da Gazi Paşa'nın kızıp öfkelenmesinden korkuyorlardı. Söylentiler demek gerçek olmuş, İttihatçıların ve komutanların irikıyım isimleri kol kola girip meydana dökülmüşlerdi. Hem de Gazi Paşa'ya rağmen...

Neyse ki korktukları olmadı. Gazi Paşa onları bir kez daha şaşırtarak rahatlamış gibi derin bir nefes aldı:

– Evet, mesele kendiliğinden hallolmuştur.

Bir tanesi bu rahatlığından cesaret alarak elini kaldırdı:

– Başka istifalar da olacaktır Paşam!

– Olsun.

Bir diğeri devam etti:

– İsmail Canbolat ve Ahmet Şükrü'nün istifalarından da anlaşılıyor ki İttihatçılar bu oyunun içinde.

– Biliyorum.

Bir başkası soruları sürdürdü:

– Fırkalarının isminde mutlaka "cumhuriyet" ibaresi olacakmış.

O ana kadar sükûnetini hiç bozmayan Gazi Paşa, bu soruyla beraber bir yay gibi kaşlarını çattı ve hiddetle yerinden fırladı:

– Cumhuriyet bizim eserimizdir. Kimsenin onu maske gibi kullanmasına izin vermem.

İşaret parmağını bir namlu gibi üzerlerinde gezdirirken aynı sertlikle talimatlarını peş peşe sıralamaya başladı. Öncelikle rakip fırka kurulmadan "cumhuriyet" kelimesine sahip çıkılmalıydı. Sonra iç bünyede sıkı bir denetim ve disiplin

kurulmalı, bunu ihlal edenlerin gözlerinin yaşına bakılmamalıydı. İnkılaplar konusunda her zamankinden daha hassas, daha uyanık olmalıydılar. Çetin bir mücadele onları bekliyordu.

Çankaya Köşkünün ışıkları sabaha karşı ancak söndü. Konuklar kısa bir süreliğine de olsa dinlenmek için koşar adım evlerinin yollarını tutarlarken neredeyse gün ağarmak üzereydi.

* * *

10 Kasım sabahı fırka grubu erkenden toplandı. Sıkı ve zecri tedbirler aldı. Öncelikle "cumhuriyet" kelimesini rakibe kaptırmamak için fırkanın ismini "Cumhuriyet Halk Fırkası" olarak değiştirdi. Sonra tüzüğünde ciddi değişiklikler yaptı. Bundan böyle soru ve gensorular mecliste değil grup içinde verilecekti. Grup kararı ve izni olmadan soru ve gensorular meclise taşınamayacaktı. Mecliste fırkanın umdeleriyle bağdaşmayan hiçbir açıklama yapılamayacaktı.

Halk Fırkası, gece aldığı emirleri titizlikle yerine getiriyor, meclisi feshetme yetkisinin Reisicumhura verileceği, bu düzenleme yapılırken direniş olmaması için fırkanın sıkı kurallarla kuşatıldığı söyleniyordu.

Belli ki, ufukta büyük bir kavga vardı. Kavgaya sağlam hazırlanmalıydı.

Ayrıca sıkı disiplin tek başına yeterli olmayabilirdi. İstifa eden on bir mebusun ardından yeni istifaların kokuları geliyordu. Gidenlerin ağızlarının payı bir güzel verilmeli, gitmeye hazırlananlar iyice korkutulmalıydı.

İnkılap fedaileri arka arkaya kürsüye gelip kükremeye başladılar:

İlk söz Dâhiliye Vekili Recep Bey'indi:

– Bizden ayrılanların bizden daha çok cumhuriyetçi oldukları hakkındaki iddiaları şiddetle ve kıskançlıkla reddediyo-

rum. Cumhuriyeti biz kurduk, ölünceye kadar da yürütmeye yemin ettik. Bugünden sonra Rauf Bey gibi düşünen varsa hodri meydan!

Ardından Hamdullah Suphi konuştu. Cumhuriyetin ilanı üzerine Rauf Bey'in İstanbul gazetelerine verdiği beyanatı ve Halife Abdülmecit'i ziyaretini hatırlatıp irtica vurgusu yaptı:

– Muhalefet hizbinin başı olan bu zat, geçen sene bu grupta sizlere hesap verirken ne diyordu: "Ben bir Müslüman evladıyım. Yüksek Hilafet makamındaki zat bana emrederse, ben onun emrine itaatsizlik etmem."

Hadise budur. Derin bir tahlil yaptığınızda göreceksiniz ki, buhranın esas sebebi muhafazakârlık yani irticadır. Bunu açıkta söyleyemediklerinden "Cumhuriyet mi, hâkimiyet-i milliye mi önce gelir?" diyerek mugalata yapıyorlar. Felaketten yeni çıkmış, harabe hâlde duran ve rüzgârların hâlâ yanık kokuları getirdiği bu memlekette fesada ve ikiliğe izin vermeyeceğiz.

İstiklal Mahkemeleri'nin namlı azalarından Kel Ali, doğrudan Rauf Bey'i hedef aldı:

– Rauf Bey, Mondros Mütarekesini imzalamış adamdır. Sevr'i doğuran bu mütarekedir. Milletçe döktüğümüz kanların yegâne sebebidir. Vatan sevgisi ile dolu yüksek bir adam olsaydı, bunu imza edemezdi. Ama O, İngiliz Amirali Galtrop'un karşısında oturmuş, Vahdettin'den aldığı talimat doğrultusunda bu mütarekeyi imza etmiştir. Peki, nasıl oldu da, ondan sonra aramızda bu dereceye kadar yükselmesine izin verdik? Evet... Biz bu vatanın hatırı için böyle yaptık. Kendisi paçavra gibi İstanbul'dan atılmıştır. Azim ve iman ile çalışan yalnız Mustafa Kemal Paşa'dır. Diğerleri bir şey yapmamışlardır.

İttihatçılarla birlikte hareket ettikleri unutulmamıştı. Onu da Bozok Mebusu Avni Bey dile getirdi:

– Bu zihniyetin memlekete verdiği zararı unutmuş değiliz. Bugünkü maksatları da meşru muhalefet değildir. Cumhuriyetçi oldukları da yalandır. Tek dertleri vardır: Mevki ve koltuk sevdası...

İttihatçılık, ikilik, fesat... En önemlisi de inkılaplara muhalefet... Yani irtica...

Bu kadar töhmetin altından nasıl kalkacak, bu tehditlere karşı neyle direneceklerdi?

Bu sırada gazetelerin bütün dikkati muhalif mebusların istifalarına yoğunlaşmıştı. Hiç kimse Halk Fırkası grubunun bu çok önemli toplantısını görecek hâlde değildi. Tüm sayfalar Rauf Bey'e ve onun iddialı sözlerine ayrılmıştı:

"Hâkimiyet tek kişide olmayacak, memlekete meclis, yani hâkimiyet-i milliye sahip çıkacak!"

* * *

Karabekir, Ali Fuat, Cafer Tayyar Paşa, Trabzon Mebusu Muhtar, Tokat Mebusu Bekir Sami, Mersin Mebusu Besim, Kastamonu Mebusu Halit, Afyon Mebusu Kamil, Ergani Mebusu İhsan, Eskişehir Mebusu Ayıcı Arif, Erzurum mebusları Raif ve Münir Hüsrev...

Halk Fırkası tel tel dökülüyor, tüm tehdit ve şantajlara rağmen istifalar yağmur gibi sürüyordu.

Bu arada yeni fırka çalışmalarında sona gelinmişti. Muhalif mebuslar, Vilayet Konağının hemen arkasındaki Sabit Bey'in evini merkez edinmişlerdi. Toplantı üstüne toplantı yapıyor, fırkanın beyannamesi, programı ve nizamnamesine son şeklini veriyorlardı. Rauf Bey ağır bir hastalığa yakalandığından İstanbul'da istirahate çekilmiş, Karabekir, yeni evlendiği eşiyle Etlik Bağları'nda satın aldığı eve yerleşmeye çalışıyordu. Toplantılara Ali Fuat Paşa nezaret ediyordu.

Çok dikkatli hareket etmek, dengeyi korumak zorundaydılar. Atacakları yanlış bir adım sonları olabilir, memlekette

uyanan büyük heyecan, sükût-u hayal ile sonuçlanabilirdi.

Bu yüzden ince eleyip sık dokuyor, programa girmesi istenen her teklif üzerinde saatlerce tartışıyorlardı. Refet Paşa'nın, "İstanbul'un yeniden başkent olarak ilan edilmesi" talebi bu tartışmalar sonunda reddedilmişti. Aynı şekilde Osmanlı Kanun-u Esasisinde olduğu gibi biri ayan meclisi olmak üzere ikili meclis yapısı da hararetli değerlendirmeler neticesinde kabul görmemişti.

Fırkanın ismi de önemliydi. O zamana kadar basında çıkan haberleri, haberlerin aks-ı sedalarını konuştular. Program ve nizamnamenin özünü ihtiva eden kelimeleri belirlediler, bunlar arasında elemeler yaptılar.

Nihayet "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası" ismi üzerinde mutabık kaldılar.

Rejim muhalifi iddialarını reddetmek için "cumhuriyet"i, memleketin her sahada gelişmesinden başka amaçlarının olmadığını vurgulamak için de "terakki"yi seçmişlerdi. Tek amaçları vardı: memleketin demokrasi içinde kalkınıp müreffeh bir ülke olması...

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 17 Kasım 1924 Pazartesi günü resmen kuruldu.

Ali Fuat Paşa, kuruluş dilekçesi ile birlikte fırkalarının program, nizamname ve beyannamesini Dâhiliye Vekili Recep Bey'e elden teslim etti.

Fırka, beyannamesinde şöyle diyordu:

"Mukadderatını bizzat kendisi belirlemek ve yönetmek olgunluk ve kabiliyetini gösteren milletimize, girdiği yeni sahada sarsılmadan yürüyebileceği dolambaçsız yolu açmak emeliyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurduk.

Fırkamız her türlü tahakkümün şiddetle aleyhindedir. Kendi dâhili işlerimizde de buna dikkat edecek ve her kararı heyetlerimizin ekseriyetine dayandıracağız."

Beyannamesinde iktidar fırkasına iğneli mesajlar gönderen

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, programında da hürriyetçi, liberal ve adem-i merkeziyetçi yönlerini ön plana çıkararak farkını gösteriyordu.

Program, elli sekiz maddeden oluşuyor, tek dereceli mebus seçimi, hâkim teminatı, reisicumhurun hiçbir fırkaya mensup olmaması, belediye reislerinin seçimle işbaşına gelmesi, idarede adem-i merkeziyetçilik, serbest teşebbüs ve ecnebi yatırımların desteklenmesi gibi önemli ilkeler ortaya koyuyordu. Ama en çarpıcı kısım, altıncı maddeye konulmuştu: "Fırkamız dini fikir ve inançlara saygılıdır."

Teşkilat-ı Esasiye'de, "Devletin dini, din-i İslamdır" ifadesi yer alsa da; İnkılapların keskin vuruşlar yaptığı günlerdi. Her tenkidin cumhuriyet düşmanlığıyla karşılandığı bu günlerde dini değer ve inançlara saygılı olmayı fırka programına koymak cesur bir adımdı.

Üstelik biri geçici, altmış dört maddelik nizamnamesinin ilk maddesinde, inkılapların tepeden inme usullerle yapılmaması ve halk tarafından sindirilmesi gerektiğini ima eden ifadeler yer alıyordu.

Fırkanın Umumi Reisliğini Kazım Karabekir Paşa üstlenmiş, yardımcılıklarına Rauf ve Adnan Beyler getirilmişti. Umumi Kâtip Ali Fuat Paşa idi. Heyet-i Umumi azaları ise İsmail Canbolat, Halis Turgut, Ahmet Şükrü, Rüştü Paşa, Sabit ve Muhtar beylerden oluşuyordu.

Genç cumhuriyetin ilk muhalif fırkası resmen teşekkül etmişti.

İstiklal Harbi'nin öncü isimleri artık yan yana değil, karşı karşıyaydılar...

* * *

Memleket bir anda hareketlenmiş, gelişmeleri nefes nefese takip eden vatandaşlar gazete satışlarını patlatmışlardı. Yorgun ülkede yeni bir heyecan dalgası esiyordu. Her yerde, her taraf-

ta yeni fırka ile ilgili haberler konuşuluyor, umumi efkâr, muhalif fırkanın kuruluşunu memnuniyetle karşılıyordu.

İstanbul'da çıkan *Son Telgraf* gazetesi Terakkiperver Fırkası için, "Istırabın ve hürriyetsizliğin doğurduğu çocuk" diyordu. Hüseyin Cahit, İsmet Paşa üzerinden Çankaya'ya dokundurmalar yapıyordu:

"Mazideki manzara elbirliği ile çalışmaktı. Memleketin bütün hâlis ve fedakâr evlatları yüksek bir mefkûre etrafında birleşmişler, hem harici hem de dâhili düşmana karşı uğraşıyorlardı.

Ya bu gün? O mukaddes gaye temin edildikten sonra baş döndüren, gözleri kamaştıran, kulakları tıkayan iktidar mevkii, millî hareketin bu fedakâr neferleri arasındaki samimiyet bağlarını gevşetmeye başladı.

Dün hep beraber hayatlarını vatan uğrunda tehlikeye koyan başlar arasında, o emel ve gaye iştiraki kalmadı. "Biz, içimizdeki bazılarının şahsi tahakkümlerini temin etmek için mi çalıştık?" demek ister gibi, işten uzak durma, zımnî bir takbih ve muahaze devresi açıldı.

İktidar mevkii etrafında, hakiki hizmet etmiş kimselerin uzaklaşmasından mürekkep bir boşluk hâsıl oldu. Artık etrafı, her devirde her fırsattan istifade etmesini bilen açıkgözler aldı. Şimdi ortalıkta bunların atıp tutmalarından başka bir şey hissedilmiyor. Politika sahasının bu serseri ve tufeylilerinden gayrı sanki memlekette hürriyetperver, vatanperver kimse yoktur. Vatanı kurtaran ve halkın hâkimiyetini temin edenler, muharebe meydanlarında ölenler değil, Millî Harekete rehber olan reisler değil, ötede beride sığınıp kalmış bu pejmürde mahlûklardır.

Bugün İsmet Paşa bir ibret gözüyle etrafına bakabilmek kabiliyetini haiz olsa, gördüğü manzaradan çıkan manayı idrak edebilse ne büyük bir acı duyardı.

Millî Hareket rehber ve reislerinden etrafında kim kaldı? Hiç... En ileri gelen tarihin minnettarane hürmetlerini hak

eden arkadaşları birer birer uzaklaşmış, kendisini takbih ve mahkûm etmiş... Bu, ne büyük bir manevi darbedir...

Felaket ve mücadele günlerinin bütün o samimi dostluklarına mukabil bugün etrafında satın aldığı kalemlerin sahte ve kıymetsiz alkış patırtılarından başka hiçbir şey yok! Etrafında öyle bir kalabalık var ki: Bir kısmı yarın her hangi bir ekseriyet reisinin peşinde toplanmaya hazır.

Yapılmakta olan yanlışları göstermek istedik. Memlekette kabiliyet ve ehliyeti artırınız, bazı dar fikirlerle Meclisi hep taraftarlardan mürekkep bir heyet hâline getirmeye kalkmayınız, muhalefet yine aranızdan doğacaktır dedik. Fakat Halk Fırkası başındakiler zannettiler ki, namzetlerinden alacakları senetlerle vicdanları susturmak, fırkada tesis edecekleri disiplin ile mebuslara bir tabur gibi emir vermek, satın alacakları kalemlerle hür matbuatı hükümden düşürmek kabildir.

Bu, beşer kalbini tanımamak demektir. Bugünkü muhalefet işte bundan doğuyor. Meselenin bütün ruhu buradadır.

İktidar mevkiindekileri sevmemiş, onların isimlerini milletin ve vatanın kurtuluş ve saadeti mefkûreleriyle teşrik etmemiş olsa idik, şimdi şu manzara bizi hiç müteellim etmezdi.

Bir gün evvel kalbimizin en vatanperverâne ateşlerinden kendilerine bir muhabbet tahtı kurduğumuz zatları bugün o mefkûre yolundan uzaklaşmış görünce kalplerimizin bir parçası da beraber kopmuş oluyor. İşte bu derin hüzün ve melâlin menbaı!

Acaba bu manzara gözlerini açmayacak mı? Ne yanlış, ne çıkmaz bir yola saptıklarını kendilerine anlatmayacak mı?"

Bu arada Terakkiperver Fırkasının programı büyük bir tartışmayı da beraberinde getirdi. Özellikle programın yazılışında İttihatçıların rolü üzerinde duruluyordu. Hükümet yanlısı gazetelere göre program İttihatçı Kara Kemal'in elinden çıkmıştı...

* * *

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kuruluşundan dört gün sonra...

21 Kasım Cuma...

Gazi Paşa, erkenden Meclise geldi. Düşünceli, gergin ve öfkeliydi.

Son günlerdeki gelişmeleri dikkatle takip ediyor, fırkasındaki çözülmeyi gördükçe keyfi iyice kaçıyordu. Kötü gidişatı durdurmak için keskin çıkışlar arıyor, bir yandan da sıkıntının kaynağını bulmaya çalışıyordu. Sadece etrafında toplanan adamların getirdiği bilgilerle yetinecek değildi. Gazete yayınlarını, meclis görüşmelerini dikkatle takip ediyor, esnaf teşekküllerine, işçi örgütlenmelerine, devlet katlarındaki kaynaşmalara, gizli buluşmalara, kulislere, dedikodulara kulağını dayamış kanaat oluşturmaya çalışıyordu.

Sonunda bulmuştu.

Mesele İsmet Paşa'da düğümleniyordu.

Kendisine doğrudan laf edemeyen herkes onu hedef alıyor; siyasetçilerden, gazetecilere, askerlerden sivil teşekküllere tüm muhalif unsurlar onun üzerinden bozgunculuk yapıyorlardı.

İsmet Paşa yorulmuş ve yıpranmıştı.

Ağa Han hadisesi nedeniyle İstanbul'a gönderilen İstiklal Mahkemesi'nin caydırıcı etkisi kaybolmuş, gemi azıya alan matbuat, alenen isyan bayrağı açmıştı. İttihatçılar ayrı bir dertti. Eski başkenti neredeyse sahiplenmiş, her tarafa kök salmışlardı. "Sarı Kemal'le buraya kadar, artık Kara Kemal dönemi başlıyor" diyorlardı. Tramvaylarda, kahvelerde ileri geri konuşuyor, "Gazoz Paşa'nın iktidar dönemi sona erdi" diye alay ediyorlardı. Bunlarla işbirliği yapan Terakkiperverci paşaların sert muhalefeti dayanılır gibi değildi. Yeni fırkanın kurulmasına yol açan müzakere ve münakaşalar arasında, hükümetin duruma hâkim olamayarak hırpalanışı, muvazenenin ne kadar bozulduğunu açıkça gösteriyordu. Bu gidişe dur demenin zamanı çoktan gelmişti. Yapacak işler, sırada bekleyen inkılap-

lar vardı. Bu fesat yuvalarıyla uğraşarak vakit kaybedemezdi.

Başvekil İsmet Paşa da bunun farkındaydı. İstanbul basınının, bilhassa kendisine karşı açılan yıpratma kampanyasında aracı olarak kullanıldığını düşünüyor, bu işin arkasında bazı gizli teşekküllerin parmağını aramak gerektiğini söylüyordu. Bunu bulup çıkarmak ise ancak Örfi İdare yöntemleriyle sağlanabilirdi.

İsmet Paşa, İstanbul'da Örfi İdare ilanını Halk Fırkası grubuna getirmiş ancak destek bulamamıştı. Başta Meclis Başkanı Fethi Bey olmak üzere birçok kişi bu teklife tepkiyle yaklaşmıştı.

Gazi Paşa kendini göstermeye karar vermişti... Kuvvetse kuvvet, siyasetse siyaset, taktikse taktik...

Meclise gelir gelmez doğruca odasına çıkmış, üst üste içtiği kahvelerin, art arda yaktığı sigaraların ardından İsmet Paşa'ya haber yollamıştı. Halk Fırkası İdare Heyeti'nin acilen toplanmasını emrediyordu.

İdare Heyeti, merdiven başındaki küçük odada toplandı.

Gazi, yanlarına indi. Öncelikle, İstanbul'da Örfi İdare ilan edilmesiyle ilgili kanaatlerini bir de kendisi öğrenmek istiyordu.

– İstanbul basını ve Terakkiperver Fırkasının tutumları sinmiş irticaya cesaret veriyor, diye söze başladı.

Heyet azalarının merakla kendisini dinlediklerini gözledikten sonra devam etti:

– Hürriyet-i Şahsiye Kanunu, hükümetin ve emniyetin elini kolunu bağlıyor. Soruyorum sizlere; büyük tedbirler alınmasına taraftar mısınız? Büyük Millet Meclisi bu tedbirleri kolaylıkla kabul eder mi?

Soruyu sorduktan sonra yüzlerine baktı.

Azalar, düşünceli bakışlarını önlerinde gezdiriyor, ne söyleyeceklerini hesap ediyorlardı. Diyarbakır Mebusu Pirinççizade Fevzi Bey, hafif bir öksürükle genzini temizlemeye çalışınca; Gazi, konuşmak istediğine hükmedip ona döndü:

– Buyurun Fevzi Bey! Açık ve samimi konuşmanızı rica ediyorum.

– Sert tedbirlere gerek yok Paşam. Bu kabil tedbirler, demokrasi adımlarının atıldığı şu günlerde memlekete büyük zararlar verir.

Sonra diğer azalar konuştular. Çoğunluk Fevzi Bey gibi düşünüyor, daha fazla zorlamanın istifaları artıracağına inanıyorlardı.

Herkesi sükûnetle dinleyen Gazi, onlara hak verdi. Zaten taktik değişikliğini kafasında çoktan hazırlamıştı.

İsmet Paşa'yı köşeye çekecek, sahaya daha mülayim birini sürecekti:

– Bugün Başvekil istifa edecek, yeni hükümeti Fethi Bey kuracaktır.

Gözlerini üzerlerinde gezdiren Gazi Paşa, azaların derin bir nefes aldıklarını görmüş, odada bir rahatlama olduğunu hissetmişti.

– Kanaatim odur ki; Fethi Bey de sizin gibi düşünüyor.

Gözlerini kısarak bir hayale seslenir gibi mırıldandı:

– Düşünün bakalım... Kim bilir belki de siz haklısınız. Memleket normal şartlar içinde daha rahat idare edilir.

Ardından kendi kanaatinin bu olmadığını belirtmek ihtiyacı duydu:

– Benim burnuma barut ve kan kokusu geliyor. İnşallah yanılmışımdır...

Sonra, hükümet değişikliğinin şimdilik ve ancak taktik amacıyla yapıldığını ima etti:

– İsmet Paşa, sadece başvekillikten istifa edecek, "Halk Fırkası Umumi Reis Vekili" sıfatı aynen devam edecek. Bu durum aynen biline...

Fethi Bey'e hükümet veriliyor ancak fırka teslim edilmiyordu. Halk Fırkasının Umumi Reisi Gazi Paşa, bu gerçeği deklare ettiği azaların sessiz bakışları arasında yerinden kalkıp kapıya

yöneldi. Kendisini uğurlamak için ayaklandıklarını görünce eliyle oturmalarını işaret etti. Tam çıkacakken de geriye döndü:

– Müzakeremiz mahrem kalsın!

Dışarı çıkıp sert bir hareketle kapıyı üzerlerine kapattı.

* * *

Talimat, öğleden sonraki Meclis oturumunda yerine getirildi. Hükümet, bir müddet önce kabul edilmiş bütçeye rağmen, on beş milyon liralık yeni bir tahsisat istedi. İstek, hâliyle tenkit edilip, muhalefet mebusları ayaklanınca; İsmet Paşa, hastalığını da bahane göstererek istifa etti.

Reisicumhur, Fethi Bey'i yeni kabineyi kurmakla görevlendirdi.

Fethi Bey kabinesi bu hava içinde Meclisten kolaylıkla güvenoyu aldı. Hatta muhalefet fırkası bile yeni hükümete firesiz destek verdi.

Meclis sıralarındaki gerginlik yerini yumuşamaya bırakmış, kürsüden karşılıklı iltifatlar edilmeye başlanmıştı.

Bu geri adımın taktik ve oyun olduğunu bilmelerine rağmen müfrit Halk Fırkalılar, zaman zaman kendilerini tutamıyor, Fethi Bey'i ikaz etme ihtiyacı duyuyorlardı.

Cebelibereket Mebusu Topçu İhsan, homurdanır gibi çıkışmıştı:

– Rica ederim Fethi Bey, muhalefete bu kadar kur yapmaya tenezzül etmeyin.

İsmet Paşa'nın bu kadar basit bir bahaneyle istifa etmesine inananlar gibi inanmayanlar da vardı ve inanmayanların sayısı çoğunluktaydı. Ancak her ne sebeple olursa olsun herkes, hatta kendi taraftarları bile durumdan memnun görünüyorlardı. İsmet Paşa alerjisi yüzünden istifa etmeyi düşünenlerin şimdilik bu düşüncelerinden vazgeçtikleri söyleniyordu.

Öte yandan muhalefet fırkası sevinç içindeydi. Bunu ilk zaferleri sayarak gururlanıyorlardı.

Hüseyin Cahit, şöyle diyordu:

"İsmet Paşa'nın istifasını, yeni fırkanın teşekkülü yüzünden memleketin temin ettiği ilk fayda olarak kaydediyoruz. Zaten İsmet Paşa kabinesinin ciddi bir muhalefet karşısında mevkiini muhafaza edebilmesine imkân yoktu. Şimdiye kadar ancak fırkacılık gayretkeşliğiyle, tarafgirlik kuvvetiyle ayakta durabilen ehliyetsiz bir kabine, işte böyle muhalefet teşekkül eder etmez yuvarlanır gider..."

Muhalefet, bu gelişmelerin ardından ikinci adım olarak Reisicumhurun konumu üzerinde yoğunlaşmıştı. Gazi Paşa, Halk Fırkası Umumi Reisliğinden istifa etmeli, tarafsız bir konum alarak tüm fırkalara eşit mesafede olmalı, hakem vaziyetinde durmalıydı. Her fırsatta bunu dile getiriyor, İstanbul gazeteleri bunu işliyordu.

Gazi Paşa ise, vaziyeti köşkünden dikkatle izliyordu.

* * *

Aralık ayının başlarıydı.

Havada iliklere işleyen bir soğuk vardı ve hafiften kar serpiştiriyordu.

İngiliz *The Times* gazetesinin İstanbul Muhabiri Maxwell Macartney, geceden Ankara'ya inmiş, Kızılay'da küçük bir otele yerleşmişti. Otelin konforsuz oluşundan mı, yoksa yapacağı görüşmenin öneminden mi bilinmez uyuyamamış, pencere kenarına iliştirilmiş tahta masanın başında oturarak sabahı etmişti.

Bu yüzden, Meclis kapısından içeri girdiğinde biraz yorgun ve uykusuzdu. Doğruca Gazi Paşa'nın yanına, makam odasının bulunduğu üst kata çıkarıldı.

Burada çok beklemedi. İkram edilen çayı yarılamaya bile fırsat bulamadan huzura alındı. Hafiften heyecanlanmıştı. Türkiye'nin en güçlü adamını bu kadar yakından ilk defa görecekti. Gazete haberlerinden sinirli ve kavgacı biri olduğuna

hükmetmiş, soğuk karşılanacağını düşünmüştü. Bu yüzden kapının tam karşısına yerleştirilmiş koyu renkli iri ceviz masaya doğru ilerlerken biraz çekingen ve müteredditti. Neyse ki gülümseyerek uzanan sıcak bir elle karşılanınca yanıldığını anladı.

Masanın önündeki koltuklardan birinde yer gösterip kendisi de karşısına oturdu. Sigara uzatıp kahve söyledi.

İngiliz gazeteci rahatlamıştı. Kalemini ve sorularını not ettiği kâğıtları çantasından çıkarıp önündeki sehpaya koyarken kendini tutamadı:

– Basın sizi bu şekilde anlatmıyor, dedi

Gazi, hem onu etkilediğini hem de neden böyle söylediğini anlamıştı. Bir bacağını diğerinin üstüne atarken bir soruyla karşılık verdi:

– Ne kadar zamandır Türkiye'desiniz?

– Halifenin gönderilişinden sonra geldim. Bir sene bile olmadı.

– Belli. Eğer uzun zaman geçirmiş olsaydınız, ülkemizi tanırdınız. İstanbul basını, Osmanlı İmparatorluğunun kalıntısından başka bir şey değildir.

Gazeteci, Paşa'nın nasırına bastığını anlamıştı. Türkiye'ye yeni gelmiş olsa da, bu ülkenin yakın geçmişini çok iyi biliyordu. İstanbul basınıyla kavgası ise zaten dünyanın dilindeydi. Konuşmayı buradan sürdürdü:

– Ankara'da da gazeteler var ama etkili değiller. İstanbul basını daha çok okunuyor. Bu sizi rahatsız ediyor mu?

– Sizi temin ederim bu yayınların halk üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Zaten halka önem de vermez, tepeden bakarlar. Her gün köşelerinden ahkâm kesen muharrirler, kendilerinden başkasının fikirlerini temsil etmezler.

Gazi, bu cümlelerle yetindiğini bu konuda daha fazla konuşmak istemediğini söyledi. Gazeteci de hiç üstelemedi. Zaten bunlar ısınma sorularıydı. Taze cumhuriyet en hararetli günle-

rini yaşarken, onun öğrenmek istediği çok daha başkaydı.

– Türkiye siyaseti mühim gelişmeler yaşıyor. Bu gelişmeler karşısında zat-ı âlîlerinizin görüşlerini sadece ülkeniz insanları değil tüm dünya merak ediyor. Öncelikle öğrenmek isteriz; muhalefet fırkası hakkında ne düşünüyorsunuz?

– Onları henüz bir fırka olarak kabul edip etmemek hususunda karar veremedim.

Gazeteci dikkat kesildi. Çarpıcı bir cümleydi bu... Hâlbuki, Reisicumhur olarak fırkalar üstü konumu kabullendiği yönündeki kanaatler oluşmaya başlamış, Halk Fırkası bile kabullenmiş gibi duruyordu.

– Niçin kararsızsınız?

– Yeni fırkanın programı yok.

– Şaşırtıcı bir cevap... Hükümet fırkasının yazılı tek satırlık programı yokken, Terakkiperver Fırkası, ekonomiden sosyal hayata kadar geniş bir program açıkladı.

Gazi, sinirlendiğini belli eden bir ses tonuyla kestirip attı:

– İnandırıcı değil...

– Neden?

– Her fırka belirli ilkeler ve idealler üzerine kurulur. Kurucu şahısların görüşlerini aksettirir. Yeni fırka eğer muhafazakâr bir program çıkarmış olsaydı, onları gerçekten yeni bir fırka olarak kabul edebilir ve içtenlikle inanabilirdim. Ancak Terakkipervercilerin samimiyetine şu ana kadar kani olmuş değilim. Yayınladıkları programın gerçek tutkularını yansıttığına inanmıyorum.

– Ama... Onlar sizin savaş arkadaşlarınız!

– Kim? Rauf mu? Karabekir mi? Ali Fuat mı? Refet mi? Adnan mı? Canbolat mı? Rüştü mü? Cafer Tayyar mı?

İsimleri sayarken nefret kusuyor, sinirden çılgın gibi bağırıyordu. Biraz önce, modern giyimi ve güler yüzüyle kendisini karşılayan adam, hiç beklenmedik bir öfke patlamasıyla yeniden şaşırtıyordu:

– ?

– Nankör herifler! Her şeylerini bana borçlu olduklarını unutan zavallılar! Ülkelerini zor durumda bırakmaktan utanmayan hainler!

Hiç durmayacak gibi süren gazap selinden yüzü kıpkırmızı olmuştu. İngiliz gazeteci tarihî bir görüşme yapmanın yanında, Türk siyasetini bekleyen büyük patlamaya önceden vâkıf olmanın hazzı içindeydi. Korkmuş ve çekinmiş gibi başını omuzları arasına çekti. Bir müddet sessizce bekledi. Gazi Paşa, aceleyle yaktığı sigaradan üst üste birkaç nefes çektikten sonra sakinleşmiş gibi durmaya çalışarak konuşmaya devam etti:

– Bu fırkayı kuran kişiler üzerinde yapılacak bir analiz, bunların gerçek birer cumhuriyetçi olmadıklarını da gösteriyor. Rauf Bey'in Mecliste hilafet hakkında söylediklerini veyahut gene onun cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul basınına verdiği beyanatları unutmam mümkün değil. Kazım Karabekir de cumhuriyetin ilanından duyduğu hoşnutsuzluğu gizleme zahmetine bile girmedi. Yine fırkanın liderlerinden Sabit Bey, Mecliste cumhuriyetin bu kadar çabuk ilan edilmesini kınadı ve bir atasözünü kullanarak, "Niye iki ayağımızı bir pabuca sokuyorsunuz?" dedi.

Söylediklerini not almakta zorlanan gazetecinin hızlı el hareketlerini bir müddet izledikten sonra:

– Fakat, diye devam etti. Bir anlığına programlarında samimi olduğuna inanalım. O zaman Halk Fırkası'nın temel ilkelerinden ne farkları var? Cumhuriyetçi olduklarını söyleyip fırkalarına isim veriyorlar. Biz cumhuriyetçi değil miyiz? Hâkimiyet-i Milliyeyi korumak istiyorlar. Bu da bizim ve cumhuriyetin temel ilkesi değil mi? Öyleyse neden bizden ayrılıyorlar?

– Başka ilkeler de öne sürüyorlar. Mesela, vatandaşa doğrudan rey hakkı, reisicumhurun veto hakkının ilgası...

– Bu söyledikleri de çapraşık ve mantıksız şeyler. Doğrudan rey hakkını Halk Fırkası da savunuyor. Son beş gündür grup toplantılarında nasıl uygulanacağını tartışıyorlar. Reisicumhurluk makamının veto hakkı gibi meclisi feshetme yetkisi de geçen yıl tartışıldı ve reddedildi. Bunu bilmiyorlar mı? Hadi bilmiyorlar, hadi Halk Fırkası bunu getirmek istedi diyelim; bir avuç azınlıkla bunu nasıl önleyebilirler.

– Tek adam istibdadına karşı olduklarını da söylüyorlar!

– Ben, böyle bir istibdadın olduğuna inanmıyorum. Ancak istibdat olsa bile yalnızca ve yalnızca hâkimiyet-i milliye ve Halk Fırkası'nın temel ilkelerini korumak için vardır.

O ana kadar ciddiyetini hiç bozmayan ve öfkeli ses tonunu hiç düşürmeyen Gazi, bir anlığına rahatlayıp yüzüne zoraki bir gülümseme yaydı. Sigarayı tutan elini sallayarak devam etti:

– Bir yıl önce müstebit Padişahlık idaresini korumak için çabalayan muhalefet azalarının şimdi istibdattan şikayet etmeleri nedendir?

– Harp boyunca sürdürdüğünüz fikir birliği taktik miydi?

– Elbette. Mesela; hilafetin kalacağından bahseden Misak-ı Millî, sadece yapıldığı dönemde ihtiyaç duyulan siyasi bir karardır. Eğer o sırada cumhuriyeti kurmak istediğimi açıklasaydım, savaşta beni destekleyen Rauf ve arkadaşlarının beni derhâl terk edecek olduklarını çok iyi biliyordum. O zaman hem düşmanla uğraşmak hem iç siyasetle mücadele etmek benim için imkânsızdı.

Şu sözler siyaseti yeniden çatlatabilir, Çankaya'nın fırkalar arasında bir hakem gibi tarafsız durduğunun şimdilik bir taktikten öteye geçmediği tüm çıplaklığıyla ortaya çıkabilirdi.

Gazi, gerçekten onu mu istiyordu acaba? Kavga tüm şiddetiyle yapılıp bitsin ve ne olacaksa biran önce olsun mu diyordu?

Dayanamayıp sordu:

– Sözlerinizi aynen yayınlayalım mı?

– Olabilir.

– Müthiş bir haber olacak.

* * *

İngiliz gazeteci Macartney, mülakatını tamamladıktan sonra aynı gün İstanbul'un yolunu tuttu. Müthiş bir gazetecilik yapmıştı. Ama yayını konusunda şüpheleri vardı. Gazi'nin tepkisinden ziyade ülkesi ile ilgili şüpheleri...

İstanbul'a varır varmaz bürosuna bile uğramadan İngiliz Sefaretine gitti. Mülakatı olduğu gibi anlattı. Ülkedeki siyasi gelişmeleri yakından izleyen Başsefir anlatılanları dikkatle dinledi. Şark vilayeti mebusları ile görüşmeden, fırka kuruluşunda zorluk çıkarmama ve İsmet Paşa'nın görevden alınmasına kadar bir dizi gelişmenin taktik icabı olduğunu Londra'ya defaatle bildirmişti. Dolayısıyla duyduklarına hiç şaşırmadı. Mülakat metnini ve muhabirin gözlemlerini bir rapor hâline getirip Londra'ya ulaştırdı. Ne yapılması gerektiğini sordu.

Cevap çabuk geldi:

"Gazi Paşa nasıl istiyorsa, öyle davranalım."

İngiltere, Türkiye ile arasında çözüm bekleyen Musul gibi bir sorun varken Ankara'yı üzmek istemiyordu.

Metin, Çankaya'ya gönderildi ve yayın için onay istendi.

Gazi, onaylamadı.

* * *

Gazeteci Macartney, bir akşam nadir gazeteci dostlarından Hüseyin Cahit'e rastladı. Onu Karaköy sahilinde bir şeyler içmeye davet etti. Yeni havadislerin kokusunu alan Hüseyin Cahit, daveti hemen kabul etti. Zira, Macartney çabuk sarhoş olan ve sarhoşluğunda da içindekileri teklifsiz ortaya döküveren biriydi. Yine öyle oldu. İkinci yudumun ardından her şeyi anlattı.

Kurt gazeteci aldığı bilgileri aynı gece İsmail Canbolat'a yetiştirdi.

Canbolat, uykudan kaldırılmanın tesiriyle midir bilinmez haberi hiç önemsemedi. Omuzlarını silkmekle yetindi:

– İngiliz siyaseti bu Cahit, dedi. Bizi birbirimize düşürmek istiyorlar. Git yat hadi.

* * *

Mülakat 11 Aralık tarihli Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlandı.

"İngiliz gazeteci Maxwell Macartney'in Reisicumhur Gazi Paşa ile mühim bir mülakat yaptığını" birinci sayfasından kocaman puntolarla duyurdu.

Mülakatta Gazi, Terakkiperver Fırkası'nın kurulmasını millî hâkimiyet esası ve cumhuriyet ilkelerinin bir gereği olarak gördüğünü söylüyor, iki fırka arasındaki farkların çok önemsiz olduğunu ifade ediyordu.

Haberi okuyan Canbolat, ilk gördüğü yerde Hüseyin Cahit'e takıldı:

– Gördün mü mirim? Elin sarhoş İngiliz'ine kalsak yemiştik birbirimizi.

Hüseyin Cahit, ona hak verip başını salladı.

Bu esnada aynı haberi okumakta olan İngiliz Gazeteci, Mecliste öfkenin patlama yaptığı anları hatırlamış, yüzüne sinsi bir tebessüm oturtmuştu.

Demek taktiğe devam kararı alınmıştı. Bir müddet daha beklenip manzara iyice seçilir hâle gelecekti. Kim bilir belki de İstiklal Mahkemesinin amansız cellatları hazırlıkları henüz bitirmemişlerdi.

Altıncı bölüm

BİTLİS MEBUSU RESUL, Kırşehir Mebusu Mahbub, Gümüşhane Mebusu Veysel Rıza, Siverek Mebusu Cudi ve Diyarbakır Mebusu Ziya Gökalp, Meclisin tatilde bulunduğu yaz aylarında art arda ölmüşlerdi. Aydın Mebusu Zekai Londra Sefirliğine, Urfa Mebusu Hüsrev Budapeşte Sefirliğine, Sinop Mebusu Kemaletten Sami Paşa Berlin Sefirliğine atanmışlardı. Beş mebus-komutan da "Paşalar Komplosu" üzerine Gazi Paşa'nın emriyle mebusluktan istifa etmişlerdi.

Hâl böyle olunca; Büyük Millet Meclisi, ikinci devrenin ikinci toplantı senesine on üç eksik mebusla başlamıştı. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu gereğince boşalan mebusluklar için ara seçimlerin yapılması keyfiyeti ortaya çıkmıştı. On üç sandalye için Aralık ayı içinde erken seçimler yapıldı.

İstanbul basını, bu seçimlerde Terakkiperver Fırkası'nın kendi namzetleri ile seçimlere girmesi için ısrarlı yayınlar yapmış, ancak çiçeği burnunda muhalefet cephesi bundan imtina etmiş, hiçbir seçim çevresinde namzet göstermemişti.

Fırka yöneticileri, kaybetme ihtimallerinin güçlü olduğunu görmüş, teşekkül aşamasını daha yeni tamamlamışken morallerini bozmak istememişlerdi.

Zira seçimler iki dereceli seçim usulüyle yapılacaktı ve kazanmak zordu. Mebusları seçecek ikinci seçmenler, Birinci Meclisteki Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyetinin Birinci Grubu yani bugünkü Halk Fırkası tarafından belirlenmişlerdi. Çoğu memur ve hükümete bağımlı esnaf ve tüccarlardan oluşuyordu. Onlardan rey alıp, sandıktan çıkmak neredeyse imkânsızdı.

Bu yüzden Terakkiperver Fırkası, kendi namzetlerini çıkarmak yerine, kimi vilayetlerdeki bazı bağımsız namzetleri destekleme kararı aldı.

İstanbul'da Ali İhsan Paşa'yı, Bursa'da Sakallı Nurettin Paşa'yı, İzmir'de eski vali Rahmi ve Halil beyleri, Kırklareli'de Şevket Bey'i destekledi.

Fırka içindeki İttihatçı kanat, iki mebusun seçileceği İzmir seçimlerine özellikle önem vermiş, kurucu azalardan İzmit Mebusu Ahmet Şükrü, seçim süresince bu bölgede yoğun bir çalışma yürütmüştü. Zira bağımsız namzetlerin ikisi de İttihatçıların tanınmış isimlerindendi.

On üç mebus için on iki vilayette yapılan seçimlerin neticesi, iki vilayetteki sürpriz dışında beklendiği gibi sonuçlanmıştı. İktidar fırkası on bir mebus çıkarmış, Bursa'da Sakallı Nurettin Paşa, Kırklareli 'de Şevket Bey, müstakil olarak kazanmayı başarmışlardı.

Terakkiperver Fırkası, sonuçlardan memnun kalmıştı. Resmen namzet çıkarmadan, örgütlenme yapmadan iki mebusun seçilmesi önemliydi. Üstelik İstanbul ve İzmir seçimlerinde büyük hileler yapıldığı söyleniyor, seçmenler tarafından protesto gösterileri düzenleniyordu.

Halk Fırkası dışarıya karşı zafer türküleri söylese de içerde ciddi bir şok yaşamıştı. Özellikle Bursa'da seçimlerin kaybe-

dilmesini bir türlü kabullenememişlerdi. Sakallı Nurettin Paşa'nın ordudan istifa etmemiş olduğunu gerekçe göstererek seçimin iptal edilmesini istiyorlardı.

* * *

Tam bu günlerde *Tevhid-i Efkâr* gazetesinde yer alan bir haber Ankara'yı dalgalandırdı. Seçim neticeleri ile moralleri bozulan Halk Fırkalılar haberi okuyunca iyice sarsıldılar:

"Yeni fırka, İkinci Grupla birleşiyor!"

Aralık ayının son günleriydi ve havada inanılmaz bir soğuk vardı.

Sert geçen kış, meydan çeşmelerinin bile suyunu dondurmuştu. Ama söz konusu havadisin gerçekleşme ihtimali dışarıdaki soğuktan bile daha keskin ve ürperticiydi.

Gazete, "Birinci Meclis zamanında tezahür eden İkinci Grup'un nafiz azası Hüseyin Avni Bey, yeni fırka ile teşrik-i mesai etmek için müzakerelere başladı" diyordu. Yeni fırkacılar bu müzakereden mutlu olmuşlardı.

Grup adına hareket ettiği izlenimi veren Hüseyin Avni, şöyle demişti:

– Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İkinci Grup'u doğuran aynı ihtiyacın mahsulüdür ve mutlaka desteklenmesi gerekir.

Paşalar, İttihatçılar, basın... Yetmiyormuş gibi; üstene bir de İkinci Grupçular...

Herkes biliyordu ki; "İkinci Grup'u doğuran ihtiyaç", Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis denetiminden kaçarak başına buyruk iş tutması, farklı görüşlere tahammül edememesi yani tek adamlık sevdasıydı.

Bu sevdayı ilk fark edenlerin başında Hüseyin Avni geliyordu. Trabzon Mebusu rahmetli Ali Şükrü Bey ile birlikte mebusları örgütleyip nasıl mücadele ettikleri hâlâ hafızalardaydı.

Onları sözle susturmak, tehditle sindirmek kâfi gelmemişti. Sonunda silahlar konuşmuş; Ali Şükrü Bey, Topal Osman ve çetesi tarafından hunharca katledilmişti. Arkasında onlarca soru işareti bırakan bu cinayet, sebebi ne olursa olsun muhalefeti can evinden vurmuştu.

Meclis kürsüsüne koşarak:

– Bu saldırı sanadır ey millet! diye bağıran Hüseyin Avni Bey, en yakın arkadaşı kurşunlara gelmesine rağmen yılmamış, grubuyla birlikte bildiği yoldan ayrılmamış, tek adamcı anlayışa kök söktürmüştü.

Mustafa Kemal Paşa'nın, Birinci Meclisi birden bire seçimlere götürmesi ondandı. Çakırdikeni gibi önüne çıkıp duran bu adamlardan kurtulmak istemişti. Tasfiye edeceği isimleri mimlemiş, İkinci Gruptan tek bir isme bile geçit vermemişti.

O zamandan beri ortalarda görünmeyen baş belası bu adam, demek intikam için pusuya yatmış, fırsat kollamıştı.

Terakkiperver cilerin yanında arz-ı endam edip meydan okuyordu.

Kâbus geri dönüyordu.

* * *

Ülke 1925 yılına girerken gergindi.

Yılın daha ilk günü İstanbul'da *The Orient News* ve Adana'da *Toksöz* gazeteleri, Dâhiliye Vekili Recep Bey'in emriyle kapatılınca gerginlik daha da arttı. *The Orient News*, İstanbul'un hükümet tarafından tahrip edilmesini eleştirmiş, *Toksöz* de Halk Fırkası'nı parazite benzeterek; bütün muhaliflerin bu tehlikeye karşı birleşmeleri gerektiğini yazmıştı.

Terakkiperverli mebuslar, kapatma kararından bir gün sonraki Meclis oturumuna tam kadro geldiler ve basın hürriyetine darbe vuran bu karardan dolayı hükümete veryansın ettiler.

Başvekil Fethi Bey, muhalefete hak vermekle birlikte fırka içindeki dengeyi korumak için kararı savunmaya çalıştı. Zira Recep Bey'in başını çektiği İsmet Paşa yanlısı müfrit grup patlamak üzereydi. Gazi Paşa'nın tavrıyla uyumlu olarak dışarıya karşı sıcak mesajlar vermeye devam etseler de, içeride kendilerini zor tutuyor, yumuşak politikalarından dolayı Fethi Bey'i sıkıştırıp duruyorlardı.

Fethi Bey, korumaya çalıştığı denge ve uğradığı yoğun tazyike rağmen, belediye başkanlarının seçimle işbaşına gelmeleri düşüncesine sıcak baktığını söyleyince ip koptu.

Dâhiliye Vekili Recep Bey, Terakkiperver Fırkası'nın programına aldığı bu görüşü dile getirmenin, onlara verilmiş büyük bir taviz olduğunu söyleyerek 5 Ocak günü görevinden istifa etti.

Hem de Başvekille konuşma gereği bile duymadan, uzaktan çektiği bir telgrafla...

Üstelik Hükümete yapılan bu ihtar, Gazi Paşa'nın da hoşuna gitmiş gibiydi.

Recep Bey'den Halk Fırkası'nın umumi kâtipliğine devam etmesini istemesi bunu gösteriyordu.

Oysa Dâhiliye vekilliği ile Fırka umumi kâtipliğinin aynı kişide olması bir kural gibiydi. Bu kural, şiddet yanlısı en müfrit kişi için bozuluyordu.

Bundan başka halkın zihnini bulandırmaya başlayan komünist artığı bir gruba da gözdağı kararı alındı. Eski Matbuat Umum Müdürü Zekeriya'nın başını çektiği "*Resimli Ay*" mecmuası, "Kurtuluş Harbi'ni halka mal etme" fitnesiyle ortalığı karıştırıyordu. Bu mecmuaya göre, Kurtuluş Harbi bütün halkın katıldığı bir savaştı. İşçisinden köylüsüne, memurundan askerine, kadınından gencine kadar herkes bu harbe katılmıştı. Köylü kadınlar cepheye omuzlarında mermi taşımışlardı. Kurtuluş Harbi, halkın emperyalistlere karşı yaptığı bir mücadeleydi. Halka hakkını vermek gerekti. Bu halkı da "meçhul

asker anıtı" temsil ederdi. Birçok memlekette olduğu gibi bizde de bu anıtı dikmek bir ihtiyaçtı.

Terakkiperverci, İttihatçı, İkinci Grupçu, gerici, halifeci bir dünya muhalefetten sonra bir de komünist yaygarayla mı uğraşacaklardı?

Kılıç Ali imzasıyla *Akşam* gazetesinden sopanın ucu gösterildi:

"Millî Kurtuluş Harbi'ni yapan halk değil Mustafa Kemal Paşadır. Ordunun ve halkın savaşabilmesi, ancak kudretli ve kabiliyetli bir kumandana sahip olmasıyla kabildir. Gazi Paşa olmasaydı, halkın ayaklanması bir mana taşımazdı. Meçhul Asker fikrini ortaya atıp başkomutanın önemini azaltmaya çalışmak, bir nankörlüktür."

Yazı belli ki Gazi Paşa tarafından dikte edilmiş, İstiklal Mahkemeleri'nin en namlı cellatlarından birinin imzasıyla yayınlanmıştı. Bu derin ima hemen anlaşıldı. *Resimli Ay*, korkmuştu. Tek satırlık karşılık bile vermedi.

Halk Fırkası'nın sertlik yanlısı müfrit isimleri bu tarz yöntemleri seviyorlardı.

Neticeye ulaştıklarını gördükçe de gururlanıyorlardı.

Bundan sonra daha pervasız hareket etmeye başladılar.

Silahla meclise giriyor, elleri bellerinde fedai gibi dolaşıyorlardı.

* * *

1925 yılının Ocak ayının sonlarına gelindiğinde Halk Fırkası'ndan istifa eden mebusların sayısı kırk beşi bulmuştu. Ancak bunlardan otuz ikisi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na geçmiş, diğerleri bağımsız kalmayı tercih etmişti. Bağımsız kalanlardan bazıları bekle-gör stratejisi izlerken, muhafazakâr olarak tanınan bazıları da Terakkiperver Fırkası yönetimi tarafından istenmemişlerdi. Zaten irtica töhmeti altında tutulan Terakkiperverciler, hocaları da içlerine aldıkları takdirde

bütün, bütün muhafazakâr bir görüntüye bürüneceklerinden korkuyorlardı.

İstifaların arkasının geleceği söylense de fırtına şimdilik durmuş gibi görünüyordu. Bu durulmada, sıkı fırka kuralları kadar İsmet Paşa'dan sonra başvekillik görevine getirilen Fethi Bey'in daha mülayim ve kuşatıcı yönetimi de etkili olmuştu. Başlangıçta muhalefete göz kırpan bazı mebuslar şimdilik tereddütlü bir bekleyiş içindeydiler. Yeni bir maceraya yelken açmadan önce teşkilatlanma hızını ve halktaki karşılığını da görmek istiyorlardı.

Fırka yönetimi ise ülke genelinde örgütlenmek için yoğun bir çalışma içine girmişti. Merkezden Ali Fuat Paşa'nın yönettiği teşkilat çalışmalarını, İsmail Canbolat ve İzmit Mebusu Ahmet Şükrü yürütüyordu. Ankara'dan sonra ilk taşra teşkilatı Urfa'da açılmış, onu Sivas, Eskişehir, Trabzon, Siverek, Erzurum, Ordu, İzmir, Afyon, Amasya, Samsun, Sinop, Maraş izlemişti. Vilayetlerde şubelerin her açılışı olay olmuş, binlerce kişi muhalif fırkaya doğru su gibi akmıştı. Savaşın fakir ve çaresiz bıraktığı insanlar yeni fırkayı bir kurtuluş reçetesi gibi görüyordu. Musul ve mübadele gibi önemli konularda yetersiz kalan hükümet, büyük bir memnuniyetsizler kitlesi oluşturmuştu.

Ama esas ilginin İstanbul'da olacağı hissediliyordu.

Gazeteler günler öncesinden açılışın duyurusunu yapmış, izdiham beklendiğini yazmıştı.

İttihatçıların namlı isimlerinden Kara Vasıf ve Kara Kemal'in açılışla yakından ilgilendikleri söyleniyordu.

Muhalefet fırkasını, İttihat ve Terakki'nin yeniden canlandırılması olarak gören ve İstiklal Harbi komutanlarını onlara teslim olmakla suçlayan hükümet tüm dikkatini İstanbul'a çevirmiş, açılış günü yaklaşırken sıkı emniyet tedbirleri almıştı.

* * *

28 Ocak Çarşamba...

Öğleden sonra üç suları...

Cağaloğlu'nda Osmanlı sadrazamlarından Tunuslu Hayrettin Paşa'nın satın alıp bir müddet yaşadığı tarihî konağın önü o gün çok kalabalıktı.

Cumhuriyetin ilk muhalif fırkasının İstanbul merkezi olarak seçilen bina, belki de tarihinin en kalabalık misafir topluluğunu ağırlıyordu.

Gazetelerin günlerdir duyurusunu yaptığı açılış nihayet yapılacaktı.

Giriş kapısının önüne büyükçe bir kürsü konulmuş, sağ ve sol taraflarına itinayla dizilen tahta sandalyelere davetliler çoktan oturmuştu. Aralarında iktidar fırkasına mensup mebusların da olduğu görülüyordu.

Harp yıllarında Anadolu'ya silah ve mühimmat sevkiyatını başarıyla yürüten Karakol Cemiyeti'nin kurucusu Kara Vasıf, bütün davetlilerle yakından ilgileniyor, bir yandan da gazetecilerin sorularını cevaplamakla uğraşıyordu.

Eski İkinci Grup'un lideri Hüseyin Avni de en az onun kadar meşguldü. Gazeteciler onun da etrafında pervane gibi dönüyor, ağzından bir çift laf alabilmek için birbirleriyle yarışıyorlardı.

Misafirlerin ve hazırlıkların tamam olduğuna kanaat getirilince törene geçildi.

Kara Vasıf Bey, kürsüye çıkarak davetlilere teşekkür etti.

Ardından kısa bir konuşma yaptı.

Konuşmasına, törene katılanlara teşekkür ederek başlayıp, şimdiye kadar memleketimizdeki fırkaların vazifeleri ve yaptığı işleri izah etti. Bu vazifelerin en önemlisinin murakabe olduğunu söyledi. Hükümetin denetlenemediği durumlarda sûistîmallerin ve tembelliklerin olacağını ve memleketin zarar göreceğini söyledi.

– "Biz fırkamıza ciddi bir program yaptık. Bu programa

göre yürüyeceğimizi taahhüt ettik. Bu taahhüdümüzü yerine getirdiğimiz sürece büyüyeceğimize ve iktidar mevkiine geçeceğimize eminiz.

Siyasi terbiye ve mücadelelerini gıpta ile yâd ettiğimiz uzak memleketlerin fırka hayatlarını model alacağız. Fırkamız efkâr-ı umûmiyeye karşı bir vazife deruhte etmiştir. Bu vazifenin deruhtesiyle birlikte mesuliyetini de idrak ve kabul etmektedir. Karşımızda bulunan ve bulunacak olan fırkalara karşı müsamahakâr bir vaziyet alacağız. Ve sırf fikir sahasına münhasır olması gereken bu mücadelenin bu saha dışına çıkarılmamasını rica ediyoruz."

Bu konuşmanın ardından fırkanın İstanbul idare heyeti tanıtıldı.

Başkâtip Kara Vasıf'tı. Yardımcılığına Hüseyin Avni Bey getirilmiş, diğer azalar da Eski Erzurum Mebusu Süleyman Necati, Eski Trabzon Mebusu Hafız Mehmet, Emekli Şurayı Devlet Azası İsmail Hakkı, Eski Mersin Mebusu Selahattin, Doktor Nafiz, Doktor Hüseyin Hakkı, Üsküdar Belediye Reisi Refet beylerden oluşturulmuştu.

Görünen o ki; İstanbul, İttihatçılarla İkinci Grupçulara emanet edilmişti.

Bu durumu, Halk Fırkalı bir mebus, gazetecilere özellikle belirtme ihtiyacı duymuştu:

– Gördünüz mü muhalefetin hâlini? İttihatçısı, İkinci Grupçusu bir olmuş, paşaları avuçlarına almışlar. Vay onların hâline!

Yenikapı Şeyhi Baki Efendi, kürsüye çıkmış dua ediyordu. Yeni fırkanın memlekete hayırlı hizmetler yapması için yapılan niyaza, hep birlikte "âmin" denildi.

Daha sonra da davetlilere çay ve pasta ikram edildi.

* * *

Teşkilatçılık, Kara Vasıf'ın en iyi bildiği işlerden biriydi.

Bu yüzden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası en etkili ve hızlı örgütlenmeyi İstanbul'da yaptı. Dokuz kaza ve nahiyede arka arkaya faaliyete geçti. Özellikle Beykoz teşkilatı kısa zamanda yaptığı çalışmalarla parmakla gösterilecek seviyeye ulaştı.

Kısa zamanda İstanbul'daki kayıtlı üye sayısı beş bini geçti.

Bunlar arasında her kesimden insan vardı. Ama özellikle hamal, liman amelesi ve kayıkçı birlikleri ön saflarda yer alıyordu. Bunda, İttihatçıların "Küçük Efendi"si Kara Kemal'in etkisi şüphesiz büyüktü. Zira İaşe Nazırlığı yaptığı eski günlerden beri bu örgütler onun kontrolündeydi.

Tersane çalışanları da neredeyse tümüyle yeni fırkaya kaydolmuşlardı. Onların arasında da Hamidiye Kahramanı Rauf Bey'in saygınlığı son derece yüksekti.

Memurlar da devlet dairelerindeki konumlarını yitirmemek için tüccar olarak kayıtlarını yaptırmışlardı.

Kara Vasıf, İstanbul'da gösterdiği başarının ardından ülke genelindeki teşkilatlanma çalışmalarının da yükünü omuzlarına aldı. Birinci Meclis döneminde muhalefet saflarında bulunan fakat İkinci Meclise giremeyen İkinci Grup mensupları onun öncelikli hedef kitlesiydi. Onlara mektuplar yazdı. Fırkanın program ve nizamnamesini ulaştırdı. Çanakkale, Tekirdağ, Bolu, Düzce, Uşak, Hopa, Gümüşhane'den gelen başvuru taleplerini inceleyip, kanaatlerini Ali Fuat Paşa'ya ulaştırdı. Mardin, İzmit, Erzincan, Adana, Mersin ve Kastamonu vilayetlerinde resmi başvurular yaptırıp, geçici idare heyetleri belirledi.

Yeni fırkanın, Mecliste bulunmakla yetinip denetim ve kanun faaliyeti yapacağını düşünen hükümet, gelişmeleri gördükçe yanıldığını düşünmeye başlamıştı.

Terakkiperverciler, ülkenin her yanında süratle örgütleniyor, örgütlendikleri her yerde de büyük ilgi görüyorlardı.

İktidarın üzerine bastığı halı yavaştan kaymaya başlamıştı.

Gelişmeleri büyük bir dikkatle izleyen Çankaya, gidişattan memnun değildi.

Yapılacak işler, yeni inkılaplar sırada beklerken bu demokrasi oyunu daha ne kadar sürecekti?

Yedinci bölüm

ŞUBAT AYININ ilk günleri...

Sabahın erken saatleriydi.

Meclis, mutat mesailerinden birine daha başlamak üzereydi.

Gazeteci Hüseyin Cahit, daha kapıdayken yakaladığı Bayburt Mebusu Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in koluna girmiş, bir köşeye çekerek ağzından laf almaya çalışıyordu. Sırf onunla konuşmak için Ankara'ya gelmişti. Terakkiperver Fırkasını bir de ondan dinlemek istiyordu. Gazi Paşa'ya rağmen seçimleri kazanıp bağımsız olarak Meclise girmeyi başaran bu esrarlı adamın anlatacakları okuyucuların ilgisini çekebilirdi. Terakkiperver Fırkasına girişi nasıl olmuştu? Onu kim ikna etmişti? Fırkada aradığını bulmuş muydu? Teşkilatlanma çalışmalarından memnun muydu? Bayburt şubesi ne zaman açılacaktı? Soruları arka arkaya soruyor, aldığı cevapları dikkatle dinleyip elindeki deftere notlar alıyordu.

Görüşme devam ederken, mebuslar da birer ikişer salonu

doldurmaya başlamışlardı. Uzaktan uzağa bağrışanlar, selamlaşanlar, şakalaşanlar... İçeride uğultulu bir hava oluşmuştu.

Bu esnada İsmail Canbolat'ın gülerek kendilerine doğru geldiğini fark ettiler. Hem gülüyor hem de kendi kendine söyleniyordu:

– Deli bu adam yahu! Hakikaten deli!

Zeki Bey de güldü:

– Hayrola Canbolat, kimmiş seni güldüren o deli?

– Kim olacak Deli Halit Paşa!

Zeki Bey bu ismi duyar duymaz bir yıl önce İsmet Paşa'nın odasında yaşadığı hadiseyi hatırlamış, yüzü asılmıştı. O günden beri selamı sabahı kesmişti. Rastlaştıkça yolunu değiştiriyor veya görmezden geliyordu.

– Rica ederim ondan bahsetme. Kalıbının adamı değil o.

Hüseyin Cahit, meraklanmıştı. Zeki Bey'in sözlerini hiç duymamış gibi Canbolat'a üsteledi:

– Allah aşkına anlat, ne oldu?

– Koridorda yolumu çevirdi. "Sizin fırka iyi gidiyor, tam kafama göre" dedi.

– Eee!

– Ben de davet ettim. Fırka programını eline tutuşturdum. "Fırkamızın senin gibi kahramanlara ihtiyacı var, buyur gel" dedim.

– Ne dedi? Kabul etti mi?

– Etti ama bir şartla.

– Neymiş şartı?

– Bir takrir hazırlamış, "bunu imzala ben de davetini düşüneyim" dedi. "Ne takriri" dedim. "Malul gazilerin durumunun düzeltilmesiyle ilgili" dedi. "Böyle takrire can kurban, bunu imzalamak için pazarlığa ne hacet, uzat imzalayayım" dedim. "Aferin sana" dedi. "Bizim tufeyliler bin dereden su getiriyor, elli soru soruyorlar. Canıma yandığımın haramileri, sanki kendime bir şey istiyorum."

Hüseyin Cahit'in meslek heyecanı galeyana gelmişti. Haber yapmaya geldiği Ankara'da yeni bir haber kokusu almanın mutluluğu ile gülümsedi:

– Ben bunu yazayım. Deli Halit, malul gaziler için fırkasından destek bulamadı, diyeyim.

Zeki Bey atıldı:

– Gözünü seveyim, kendisiyle konuşmadan tek satır yazayım deme. Boşuna deli dememişler, sinirli adamdır. Ne yapacağı belli olmaz.

Canbolat gözlerini daldırırken mırıldandı:

– Rahmetli Yakup Cemil de böyleydi. Tez kızıp hemen parlayan, fevri çıkışlar yapan, ele avuca gelmez bir tabiatı vardı.

-Yakup Cemil'le çalıştı mı?

– Çalışmaz mı? Trablusgarp'ta aynı cephedeydiler. Balkan Harbi'nde onun alayında tabur komutanıydı. Dünya Harbi'nde de Elviye-i Selâseyi (Kars, Ardahan, Batum) birlikte kurtardılar.

Bakmayın siz deli dolu hâllerine... Yaman adamdır. Cesareti, gözü pekliği meşhurdur. Silahşorluğu, görev sadakati dillere destandır. Orduya girer girmez gözünü cephede açtı. Nerede ihtiyaç varsa oraya koştu. Ölümüne savaştı. Bir kere geri durmadı, bir kere yorulmadı. Gerilla harpleri yaptı, düzenli ordu yönetti. Meclisin olduğu gibi Teşkilat-ı Mahsusa'nın da delisiydi. En tehlikeli, en olmayacak işleri ona verirlerdi de bana mısın demezdi. Her birini de bihakkın yerine getirirdi.

Hüseyin Cahit, elini çenesine koymuş yeni haberin kaynağını dikkatle dinliyordu.

– Cephede yaralanmış diyorlar. Kafasından bir kurşun yemiş. Doktorlar kurşunu çıkaramamışlar. Ondan sonra sinirli biri olup çıkmış. Deliliği o yüzdenmiş. Doğru mu?

– Evet Makedonya dağlarında vuruldu. Hem de başından. Dediğin gibi kurşunu da çıkaramadılar. Ama adını deliye çıkaran şey bu kurşun değildi. Cesaretiydi. Ölümün, üstüne üstüne koşan cesareti...

Mütarekeye yakın Trabzon'da Üçüncü Tümen Komutanı olarak görevlendirildi. Pontuscular bir gaile çıkartırsa önlesin diye... Mütareke olunca İngilizler peşine düştü. Tehcirde suçu var diye yargılayıp cezalandırmak istediler. O da Karabekir'le anlaşıp kayıplara karıştı. Bayburt'a geldi. Tümenini gizliden gizliye buradan yönetti.

O zamana kadar anlatılanlara ilgisiz gibi duran Zeki Bey, kendini tutamayıp patladı:

– Ben sakladım onu İngilizlerden. Aylarca evimde kaldı.

– Biliyorum.

– Ama o ne yaptı? Bunca iyiliği unutup beni vurmaya kalktı. Niye? Gazi'nin yalanlarını ortaya çıkardım diye. Hem de tırnağı bile olamayacak Topçu İhsan'ın gazıyla... Yuh olsun ona! Daha ne diyeyim?

Hüseyin Cahit, Zeki Bey'in sitemine kulak tıkayıp Canbolat'a baktı:

– Sonra? Anlatın lütfen.

– Enver Paşa'yı sever, memleketi düştüğü bataktan yine onun çıkaracağını düşünürdü. Mütarekeden sonra onun emriyle Ardahan Kongresi'ni, ardından Kars Kongresini topladı. Kongre sonrasında Cenûbî Şarkî Kafkas Hükümetinin kurulmasında önayak oldu. Cihangirzâde İbrahim Bey'in başkanlığa getirildiği hükümette başkumandan seçildi. Bu hükümet İngilizler tarafından dağıtılınca Erzurum'a geçti. Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'inde görev aldı.

Sonrasını Zeki Bey daha iyi bilir. Biz İngilizler tarafından derdest edilip Malta'ya sürülünce hadiseleri takip edemedim. Şarkta çalışmaya devam etti diye biliyorum.

Zeki Bey, beklenilenin aksine; arada hiç boşluk bırakmadan Canbolat'ın bıraktığı yerden anlatmaya devam etti:

– Erzurum Kongresi ve sonrasında Mustafa Kemal Paşa'ya karşı ciddi bir muhalefet ortaya çıktı. Zaman zaman benim de muhalefetin yanında bulunduğum olmuştur. Ama Halit Paşa

mutlak bir itaatle ona sahip çıktı. Muhalefetin susturulmasını sağladı. Sonra Doğuda çıkan her isyanının bastırılmasında büyük destekleri oldu. Çerkez Ethem nasıl batıda isyancılara göz açtırmadıysa, o da doğuda aynısını yaptı.

Sonra bir gün duyduk ki Çerkez Ethem, Mustafa Kemal Paşa'yı tehdit etmiş. Çapanoğlu isyanında Ankara Valisi Yahya Galip'in rolü olduğunu iddia edip, "Onu bana gönderin, Yozgat meydanında cezasını vereceğim" deyince, Gazi Paşa direnip göndermemiş ya; bunun üzerine sinirlenen Ethem, "Ankara'ya gelip seni meclis kapısında asacağım" diye tehditler savurmuş...

Çerkez Ethem dediğin kişi, Halit Paşa gibi deli bir adam... Komitacı. Dediğini yapar mı yapar. Mustafa Kemal korkmuş. Tedbir olarak yanında onun gibi komitacılık usullerini bilen bir teşkilatçıya ihtiyaç duymuş. Aklına da Deli Halit gelmiş. Karabekir Paşa'ya, "Maiyetimde cüretkâr ve kahhar bir arkadaşa ihtiyacım var. Miralay Halit Bey'i acilen refakat-i acizâneme gönderin" diye telgraf çekmiş.

Bu talebin Karabekir Paşa'yı rahatsız ettiği, Ermeni harekâtında zaaf meydana getireceği bahanesiyle reddettiği söylenir.

Bunun üzerine Mustafa Kemal, Karabekir Paşa'yı saf dışı bırakıp doğrudan Halit Paşa'ya yazmış. O da kendi gidemese de yerine maiyetindeki komitacılardan İsmail Hakkı'yı fedai olarak Ankara'ya göndermiş.

Gazi ile Karabekir arasındaki soğukluğun bu hadiseye dayandığı rivayet edilir. Zira Karabekir de kendisinin yok sayılarak işlemler yapılmasına çok içerlemiş. Hem Meclise hem Erkân-ı Harbiye'ye protesto telgrafları çekmiş.

– Halit Paşa, şark cephesinden ne zaman geldi?

Sözü tekrar Canbolat aldı:

– Ermeni zaferinden sonra... Önce Kocaeli Kolordu Komutanlığına tayin edildi. İnönü Muharebesinde, Eskişehir-Kütahya muharebelerinde, Sakarya'da büyük kahramanlıklar gösterdi. Büyük Taarruz'da en çetin görevlerin altından başa-

rıyla kalktı. İstiklal madalyası, gümüş liyakat, gümüş imtiyaz, altın liyakat, altın imtiyaz, onlarca nişan... Her dönem, başarıyla, kahramanlıkla, yiğitlikle alınabilecek her mükâfatı aldı. Vücudunda kurşun değmedik yer kalmadı. Bir tanesini de hâlâ kafasında taşıyor.

Kısa bir müddet susup derin bir nefes aldı.

– İşte böyle Cahit Beyciğim! Bizim Deli Halit'imiz hakiki bir kahramandır. Bakma sen "inkılap kahramanı" ilan edilip ortaya salınan yeni yetmelerin çalımlarına... Hepsini toplasan onun bir parmağı bile etmezler.

Sonra, Kadirbeyoğlu Zeki Bey'in eline hafifçe vurdu:

– Sana yaptığı münasebetsizliği hafifletir mi bilmem ama yaptığı onca hizmete rağmen bugün beş parasız bir hâldedir. Bilirsin; meteliğe minnet etmez.

Zeki Bey, omuzlarını silkip homurdandı:

– Çulsuz komitacı! Fedai geldi fedai gidecek. Almış yanına üç zibidi silahşör, bana saldırıyor. Onlar da adam olsalar gam yemeyeceğim. Rize Mebusu Rauf dediğin adam kimdir ya? Topal Osman'ın kafasına sıkıp susturmaktan başka ne marifeti olmuş bu deyyusun!

– Diğerlerini bilmem. Lakin Halit Paşa'nın saflığını kullanmışlardır. Başkomutana karşı geldi diye bir güzel doldurmuşlardır. Kışla havasından çıkamaz ki... Ne bilir o mebusluğu, siyaseti...

Hüseyin Cahit, onları duymuyordu bile. Anlatılanların etkisinde kalmış, gözleriyle meclisi taramaya başlamıştı. Ön taraflardaki kalabalık arasında onu görünce gülümsedi. Hışımla dolanıyor, önüne çıkanların burnuna doğru bir kâğıt uzatıp, hararetli el hareketleriyle bir şeyler anlatıyordu. Gözleriyle bir müddet izledikten sonra gülümseyip, kendi kendine söylendi:

– Yaman adamsın Deli Halit, helal sana!

* * *

Ardahan Mebusu Deli Halit, onu duymuş gibi biraz daha hareketlenmiş, Meclis sıralarını dolduran mebuslar arasında âdeta koşturmaya başlamıştı. Hazır bütçe görüşmeleri de başlamışken bu işi mutlaka bitirmeli, hazırladığı kanun teklifini olabilecek en kalabalık imza ile Meclis başkanlığına vermeliydi.

Geçen günlerin birinde Cihan Harbi'nde ve Millî Mücadele'de savaşıp da, düşman kurşunlarıyla veya bombalarıyla vurulup sakat kalan malul gazilerden bir kısmı evinde ziyaretine gelmişlerdi. Durumları çok kötüydü. Ellerine geçen iki kuruşluk para karınlarını bile doyurmaya yetmiyordu. Durumlarının düzeltilmesi için ondan yardım istemişlerdi.

Onların bu perişan hâlini görünce kendi kendine kahretmiş, nasıl olup da şu ana kadar bir şeyler yapmadan oturduğunu düşünüp üzülmüştü.

Onlar gider gitmez de bu işi kendine görev edinerek hemen çalışmaya başlamış, yabancı ülkelerdeki uygulamaları da inceleyerek bir kanun teklifi hazırlamıştı. Teklifte, Balkan Harbi'nden başlayarak girişilen savaşlarda vücutlarının bir parçasını kaybeden tüm malul gazilerin para ve arazi ile taltif edilmelerini istiyordu.

Uzun boylu, geniş omuzlu, kocaman yüzlü iri-yarı bir adamdı. Heybetli görüntüsünün yanında belindeki şişkinlikler ceketinin üstünden bile rahatlıkla fark ediliyordu. İki tabancayla dolaştığı, çabuk sinirlendiği ve en ufak bir öfke patlamasında dahi hemen ellerini beline attığı herkes tarafından biliniyordu. Sakarya savaşında düşmandan kaçmaya yeltenenleri hiç gözünü kırpmadan alınlarının çatından vurduğu korkutucu bir efsane gibi hâlâ anlatılıyordu. Bu yüzden mebuslar ondan çekinir, mümkün olduğu kadar uzak durmaya ve sözlerine itiraz etmemeye dikkat ederdi.

Deli Halit, meclis sıraları arasında canhıraş bir vaziyette dolaşırken gözleriyle Afyon Mebusu Kel Ali'yi arıyordu. Birkaç defa karşılaşmış ama her defasında koşar adım kendinden

uzaklaşmasını öfkeyle izlemişti. Böylesine önemli bir konuda ilgisiz kalmasını affedemiyordu. Zaten onunla yıllar öncesine dayanan bir hesabı vardı. Trablusgarp savunmasında kendisine karşı gelip diklenmişti. Yakup Cemil, zamanında müdahale edip de ayrı cephelere dağıtmamış olsaydı kesinlikle silahlar konuşacaktı. O zaman yapamadığını şimdi yapmalı, bu ukalalığının cezasını bir güzel vermeliydi.

Teklif metnini bulabildiği tüm mebuslara imzalattıktan sonra Meclis başkanlığına sunup yerine oturdu. O günkü gündem maddeleri konuşulmaya başlanmıştı. Bir yandan konuşmaları dinlerken bir yandan da İsmail Canbolat'ın eline tutuşturduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programını cebinden çıkarıp incelemeye başladı.

* * *

Görüşmeler başlayalı bir hayli zaman olmuş, tartışmalar hararetlenmişti. Deli Halit, okuduğu fırka programından başını kaldırıp etrafına bakındı. Ne zaman içeri girdiğini görmediği Kel Ali, çıkış kapısının yanındaki sıralardan birinde oturmuş, gülerek Topçu İhsan'ın kulağına bir şeyler fısıldıyordu. Öfkesi bir anda beynine vurmaya başladı. Gözlerini kısıp, dudaklarını çiğneyerek izlemeye durdu.

Bir müddet sonra nedendir bilinmez Kel Ali'nin kalkıp dışarı çıktığını gördü. Onu takip ederek hemen yerinden kalktı ve peşinden dışarı süzüldü.

Kel Ali, onun peşinde olduğundan habersiz elleri cebinde aheste adımlarla yürüyordu. Arkadan hışımla yaklaşıp omzuna vurdu:

– Senin derdin ne?

Hızla sırtını dönünce göz göze geldiler. Deli Halit, iri kahverengi gözlerine ateşli bir parıltı vermiş, yukarıdan dimdik bakıyordu. Kırmızı yüzü öfkeden mosmor olmuştu. Kel Ali ürpertiyle bir adım geriledi:

– Anlamadım Paşam!

Deli Halit, bir an ne diyeceğini düşündükten sonra, kocaman avuçlarını açarak tehditkâr bir şekilde yukarı kaldırdı:

– Sağda solda Karabekir'i, Ali Fuat'ı çekiştirip duruyorsun. Bunlar generaller hükümeti kurmak istiyor diyorsun. Sen generallik rütbesini aşağılamak mı istiyorsun?

Kel Ali diyecek bir şey bulamayıp yutkundu. Azrail'in sürtünerek sırtında dolaştığını hisseder gibi oldu. Gövdesini soğuk bir ter kapladı. Kafasında kurşunla dolaşan bu delinin ne bela bir adam olduğunu eskiden beri çok iyi biliyordu. Elini gayriihtiyari beline uzattıysa da hemen vazgeçti. Karşısındaki adamın diğer eli zaten belindeydi. Ne kadar hızlı silah çektiğini ve gözünü kırpmadan kurşuna boğacağını düşündü.

Tükürüğü kurumuş, dizlerinin bağı çözülmüştü. Yutkunarak bir adım daha geriledi. Korktuğunu gizlemeye çalışarak alttan aldı:

– Asla Paşam! Ben de asker değil miyim? Neden generalleri aşağılayayım?

– Sen de askersin ama general değilsin! Komutanlarına laf atmaya utanmıyor musun?

Deli Halit'in tabancanın kabzasını avuçlayan eli hafifçe kalkmaya başlamıştı. Kel Ali neredeyse bayılacaktı. Hangi akla uyup salondan çıktığına hayıflanırken etrafı gözledi. Aksi gibi koca koridor çöl gibi ıssızdı.

Sesine yalvarmaya benzer bir ton verip son bir gayretle dilini döndürmeye çalıştı:

– Paşam, kim söylediyse yanlış söylemiş. Hiçbir paşamıza kem söz söylemek aklımdan geçmez. Sizi namusumla temin ederim.

Bu yalvarış vicdanına mı dokundu yoksa beynindeki kurşun yerinden mi kımıldadı bilinmez; Deli Halit birden gevşedi. Yukarıya kalkan eli indi, yüzündeki öfke dağıldı, eski cephe arkadaşının kanını akıtmaya hazırlanan tabancası usulca yeri-

ne girdi. Sonra kurbanına sırtını dönen cellat gibi hızla geriye döndü. Sert adımlarla Meclis kapısından çıkıp gitti.

Kel Ali, Azrail'in pençesinden kurtulduğuna inanamamış gibi bir müddet bomboş etrafına bakındı. Sonra koşarak salona döndü. Topçu İhsan'ın yanına oturduğunda yüzünde hâlâ boncuk gibi terler vardı.

Topçu İhsan, arkadaşının hâlini görünce şaşırmıştı. Boyun damarlarındaki şişkinlik ve ensesinden süzülen damlacıklar dikkatini çekmişti:

– Neyiniz var Ali Bey? Hasta mısınız?

Elini saçsız başında gezdirirken derin bir nefes aldı:

– Daha beter!

Sonra kulağına eğilerek fısıldadı:

– Bir an evvel Çankaya'ya çıkalım. Anlatacaklarım var.

* * *

İkili, yanlarına Kılıç Ali, Rize Mebusu Rauf, Osmaniye Mebusu Avni ve İstanbul Mebusu Ali Rıza'yı da alarak Çankaya Köşkü'ne çıktılar. Gazi, vakitsiz ve telaşla huzuruna gelen silahşor mebusların önemli şeyler anlatacaklarını düşünmüş ve onları hiç bekletmemişti.

İlk sözü Topçu İhsan aldı:

– Bütün Paşalar gibi Deli Halit de muhalefet fırkasına geçiyor.

– Nerden çıkardınız bunu?

– Cafer Tayyar'la konuşurlarken duyduk. Halk Fırkası çoğunluğu karşısında halkın güvenebileceği bir muhalefetin varlığı ülkenin yüksek çıkarları gereğidir diyorlardı.

Gazi, umursamaz bir yüz ifadesiyle kaşlarını kaldırdı:

– Yanlış duymuşsunuzdur. Deli Halit'in kafası siyasete çalışmaz.

Rize Mebusu Rauf lafa girdi:

– Bugünkü mecliste Terakkiperver Fırkasının program

kitapçığından başını kaldırmadı Paşam! Bir biz değil herkes gördü bunu.

Osmaniye Mebusu Avni devam ettirdi:

– Nurettin Paşa'nın Bursa intihabına usulsüz girdiği değerlendirilirken karşı cephede yer aldığını da daha önceden arz etmiştim Paşam. Usulsüzlük tutanağını hepimizin gözü önünde yırtıp attı.

Kılıç Ali tekrar söz aldı:

– Sizi de töhmet altında bırakacak ağır ithamlarda bulunuyor Paşam! Güya sofranızdan ayrılmayan birileri devlete ait bir sanayi kuruluşundan para sızdırıyorlarmış. Muhaliflerinize karşı yürütülen kampanya bu parayla besleniyormuş. Bu iftirayı Meclis koridorlarında önüne gelene anlatıyor. "Bunu yapanları ortaya çıkarıp hesap soracağım" diye tehditler savuruyor.

Kel Ali, ortamın hazırlandığına, Gazi'nin aklının çelinmeye başlandığına kanaat getirmişti. Bombayı patlattı:

– Paşam, esas vahim olan da bugün bana yaptıklarıdır. Karabekir ve arkadaşlarını eleştirdim diye öldürmeye kalktı.

Gazi hayretler içinde kalmıştı.

– Yaa!

– Evet Paşam! Boş bulunduğum bir anda tabancayı başıma dayadı. Kendimi zor kurtardım.

– Vahim bir durum...

Kılıç Ali, son sözü aldı:

– Çok vahim Paşam! Daha da vahimi tamamen kontrolden çıkmış olması. En ufak söze, küçük bir tenkide bile tahammül edemiyor. Hemen sinirlenip silahını çekiyor. Maazallah zat-ı âlîlerinizin de hazır bulunduğu bir toplantıda deliliğinin tutacağından korkuyoruz.

Gazi, bir müddet düşündükten sonra ayağa kalktı:

– Pekâlâ, siz şimdi gidebilirsiniz. Hakkı Şinasi Paşa akrabasıdır. Onunla tedavisi için konuşacağım.

Kel Ali itiraz eder gibi oldu:

– Tedaviyle düzelmez bu Paşam!

Gazi, yüzünü ekşitti. Eliyle çıkmalarını işaret eden sert bir hareket yaptı:

– Gerisini o zaman düşünürüz.

***

Aynı gün akşam saatlerinde Deli Halit Paşa köşke çağrıldı. Gazi, kapıda karşıladığı bu yorgun savaşçı ile yakından ilgilendi. Takip ettiği kanun teklifi ile ilgili bilgi aldı. Ardından sözü sağlığına getirdi:

– Bu memleket için önemlisiniz Paşam dedi. Sizi ne kadar sevdiğimi bilirsiniz. Tedavinizle bizzat kendim ilgilenmek istiyorum. Siz de bana hekimlerin tavsiyelerine uyacağınıza dair söz verin.

Bu içten ve şefkatli yaklaşım Halit Paşa'yı duygulandırmıştı. Teşekkür edip, tez zamanda hekime görüneceğine söz verdi. Gazi Paşa, kontrolü elden bırakmak istemiyordu:

– Bu iş için akrabanız Hakkı Şinasi Paşa'yı görevlendireceğim. Nereye, hangi hekime görünmeniz gerekiyorsa bizzat takip edecek. Hatta Berlin'e Kemalettin Sami Paşa'nın yanına bile götürebilir. Bu yolculuk için de ne gerekiyorsa yapılacak.

Yurtdışına gitme düşüncesi Deli Halit Paşa'nın aklına yatmamıştı. Zira bu durum, uzun zaman Meclisten uzak kalması anlamına geliyordu. Hâlbuki malul gazilerin durumunu çözmeden, teklifi kanunlaştırıp da onların rahata erdiğini görmeden hiçbir şey yapmaya niyeti yoktu. Öleceğini bile bilse bu meseleyi bir an evvel halledecekti.

– Şinasi Paşa'yı karıştırmayın Paşam.

Gazi, aklından geçenleri okumuş gibiydi. Geri adım atmadı:

– İnsan kendi sağlığını çoğu zaman önemsemez. Hele senin gibi biri hiç önemsemez. Kararım kesindir; Hakkı Şinasi ne gerekiyorsa yapacak, bana da bilgi verecek.

Halit Paşa, gözlerini önüne indirip sustu. Ne kadar itiraz etse de faydası olmayacaktı.

– Peki, demekle yetindi.

Ancak bu sözü öylesine mırıldanmıştı. Eline aldığı işi bitirmeden Meclisin dışına bile çıkmamakta kararlıydı.

* * *

Onun gidişinden bir saat kadar sonra Hakkı Şinasi Paşa geldi. Gazi'yi dikkatle dinledikten sonra başını iki yana salladı:

– Emriniz başım üstüne Paşam, ancak bu deliye laf anlatmak zor. Geçenlerde Ankara'nın en ünlü hekimlerine muayene ettirdim. Hepsi aynı şeyi söylediler. Kesinlikle tedavi görmen, seni tedirgin eden, sinirlendiren bütün uğraşlardan, bunların yöresinden bir an önce uzaklaşman gerek dediler. Bana mısın demedi. "Malul Gaziler Kanunu çıkmadan Meclisten cesedimi çıkaramazsınız" dedi.

Mustafa Kemal Paşa'nın canı sıkılmıştı:

– Olmadı o zaman! Her mebus kendi teklifini kan davasına çevirirse; işimiz var demektir. Başvekâlet, "Bütçemiz elverişli değil, teklif zamansızdır" derse ne yapacağız?

– Haklısınız Paşam!

– Git, konuş! Onun da iyiliği için bu işi hallet!

– Emredersiniz Paşam!

Hakkı Şinasi Paşa, Çankaya'dan ayrılır ayrılmaz soluğu Halit Paşa'nın yanında aldı. Karşısına geçip saatlerce dil döktü. Ama olmadı. İnatçı adam, taştan bir duvar gibiydi. Bir milim bile geri gitmiyor, "Ben bu yola başımı koydum" diyordu. Üstelik ısrar karşısında iyice sinirlenmişti:

– Ne demek bütçe sorunu? Her istediklerini yaparken bütçeye mi bakıyorlar?

Bir müddet sonra öfke, tehdide dönüştü:

– Bu kanun çıkmasın; ben yapacağımı bilirim!

* * *

Ertesi günkü gazeteler Halit Paşa'nın fotoğraflarıyla doluydu.

Özellikle *Tanin* gazetesi, bu kahraman askerin fedakârlık ve cesaretinden övgüyle bahsediyor, malul gaziler hakkında meclise verdiği kanun teklifinin Terakkiperver Fırkasına mensup mebuslar tarafından eksiksiz imzalandığını yazıyordu.

Gazeteler, ağız birliği etmişçesine Terakkiperver Fırkasına girmeye hazırlandığı haberleriyle süslenmişti. Muhalif fırka idarecilerinin ağzından onunla ilgili iltifat cümleleri kocaman puntolarla verilmişti.

* * *

9 Şubat Pazartesi günü kanun teklifi meclise geldi.

Halit Paşa, teklif sahibi olarak uzun uzun izahat verdi. Düşmanla savaşırken sakat kalan yiğitlerin şu anı sabırla beklediklerini ve çektikleri sıkıntıların son bulması için dua ettiklerini söyledi.

İlk itiraz, teklifin sınırsız olmasına ilişkindi. Devlet neredeyse son çeyrek yüzyılını sürekli savaşlarla geçirmişti. Trablusgarp'tan Galiçya'ya, Balkan dağlarından Sina çöllerine, Çanakkale'den Sakarya'ya kan dökülmedik cephe kalmamıştı. Anadolu'nun dört bir yanı harp mağdurlarıyla doluydu. Bir sınırlama getirilmeden tüm gazilerin kanuna dâhil edilmesi ağır bir yüktü.

Halit Paşa, bu itiraza feveran etti:

– Harp malullerinin tamamı bu memleket için savaşmıştır. Ayrıma tabi tutmak vicdansızlıktır!

İkinci itiraz, encümen azası mebusların birinden geldi:

– Para var da mı vermiyoruz efendim!

Diğer encümen azaları devam ettirdi:

– Eldeki bütçeyle bu yükün kaldırılması imkânsız.

– O kadar paramız yok. Bütçeyi büsbütün sarsamayız.

Halit Paşa, ayağa kalkmış, üzerlerine yürümemek için kendini zor tutuyordu:

– Bunlar asker işleri, sizin gibi sivillerin aklı ermez.

Encümen azalarının itirazlarından cesaret alan başka bir mebus arka taraflardan bağırdı:

– Sorumsuzca konuşmak kolay! Hesap ettiniz mi kaç para tutuyor?

Halit Paşa, hışımla geriye döndü. Tam cevap verecekti ki başka bir mebusun itirazı yayıldı:

– Ordu masraflarını da kısmak lazım... Yıkılmış şehirler hizmet bekliyor, millet aç!

Öfkeli gözlerini bu kez ona çevirdi:

– Orduyu aç mı bırakmak istiyorsun? Askerliği öldürecek misin?

Bu arada teklife destek verenler oldu. Gazilerin ihmal edildiğini, kademeli de olsa bir taltifin yapılması gerektiğini, bütçenin nakit parayı kaldıramaması hâlinde ücretsiz arazi tahsislerinin yapılmasını isteyenler oldu. İtirazlar, destekler, bağırmalar tehditler arasında görüşme uzayıp gitti. Halit Paşa, her itiraza laf yetiştirdi, karşı çıkan herkese ağır laflar edip ağzına geleni söyledi.

Meclisin en hararetli oturumlarından biri daha tamamlanıp oylamaya geçildiğinde netice tam bir yıkımdı.

Teklif rey çokluğuyla reddedilmişti.

Halit Paşa çıldıracak gibiydi. Neticeye inanmak istemiyor, iktidar grubuna doğru ellerini açmış bas bas bağırıyordu:

– İşinize gelmedi değil mi? Bütçe sizin umurunuzda mı? Vefasız, nankör herifler!

Mebuslardan, hiç kimse karşılık vermedi. Müstehzi bir gülüşle sustular. Meclis Başkanı Kazım (Özalp) Paşa, elindeki çanı sallamaya başladı. Başvekâlet bütçesinin görüşüleceği oturuma geçmeden önce teneffüs arası verdiğini söyledi.

Salon hızla boşalmaya başladı.

* * *

Deli Halit Paşa, çıkan karara hâlâ inanamamış, oturduğu yerde yığılıp kalmıştı. Bir müddet öylece bekledikten sonra sinirli bir hâlde salondan çıktı.

Mebuslar, koridorları doldurmuştu. Kimileri gruplar hâlinde dolaşıyor, kimileri ayakta veya otururak sohbet ediyorlardı. Bir köşeye çekilmiş çay içenler, sigara tüttürenler, hava almak için kapı ağzında duranlar vardı. Meclis hademeleri, çaycılar aralarında koşuşturup duruyordu.

Onları uzun uzun seyrettikten sonra hışımla yürümeye başladı. Öfkesi yüzüne ve yürüyüşüne vurmuştu. İri ve heybetli vücuduyla ellerini belindeki silahlara vura vura ilerlediğini görenler kenara çekiliyor, patlamaya hazır bir bombayı andıran bu adamla karşılaşmamak için itina gösteriyorlardı.

Tam yanından geçtiği esnada Elaziz Mebusu Deveci Hüseyin, ayağa kalktı. Yüzüne baktığını görünce güldü:

– Üzülme Paşam dedi. Benim takrir, malul gazilerin bir kısmını da ihtiva ediyor.

Deveci Hüseyin, "Baytarlık Mektebi mezunlarına yüz ellişer lira teçhizat bedeli verilmesi hakkında kanun teklifi" vermiş ve teklifi ilk oturumda kabul edilmişti.

Deli Halit, ateş fışkıran gözleriyle yüzüne dik dik baktı:

– Ne alakası var birader? Diye bağırdı. Sırf baytarlar mı var memlekette?

– Paşam niye sinirleniyorsun? Ben sizi rahatlatmak istedim! Yine de sen bilirsin.

Deli Halit, daha beter kızmış, yüzündeki tebessümü bile alaycılığına yormuştu.

– Neyi ben bilirim? Bu adamlar, sizi burada rahatça oturtmak uğruna sakat kaldılar. Onların dertlerini duymayan yüzsüzlere yuh olsun! Sana da yuh olsun! Oylamada dışarı kaçtığını görmedim mi sanıyorsun?

– Lütfen hakaret etmeyin Paşam! Ben kendi iradesiyle hareket eden bir adamım. Çıktıysam da irademle çıkmışımdır!

– Tüküreyim senin iradene! Ne diye sırıtarak karşıma çıktın? Sen benimle alay mı ediyorsun?

Deli Halit kontrolünü kaybetmişti. Kocaman ellerini pençe gibi kaldırıp hızla salladı. Deveci Hüseyin, tam zamanında fark edip kendini geriye attı. Tokat rüzgârını estirerek yüzünü sıyırıp geçti. Bu esnada hemen o civarda bulunan ve ilk andan itibaren Deli Halit'i yakın takibe alan fedailer grubu hep birlikte koşturdular. Bazıları Deveci Hüseyin'e siper olurken bazıları da Deli Halit'in kollarına girdiler.

Kılıç Ali bir kolunda, Salih (Bozok) diğer kolunda kenara çektiler. Kel Ali, Topçu İhsan, Avni ve Rize Mebusu Rauf biraz daha açıkta duruyor, elleri tabancalarının kabzalarında hazır vaziyette bekliyorlardı.

Salih, sırtını sıvazlamaya başlamıştı:

– Sevgili Paşam! Gel Allah aşkına iki laf edelim.

Hemen karşılarında idare odası vardı. Orayı işaret etti:

– Karşılıklı birer kahve içelim. Hem konuşur dertleşiriz hem de siz sakinleşirsiniz.

Birlikte idare odasına girdiler. İçeride Yunus Nadi vardı. Masa başına eğilmiş, *Yenigün* gazetesine yazı yetiştirmeye çalışıyordu. Biraz önceki patırtıya kulak kabartmış, bağrışmaları duymuştu. Durumu anlamış gibiydi. Hemen yerinden kalkıp koştu:

– Gel Paşam, şöyle otur!

Pencere kenarındaki uzun kanepeyi gösterdi. Kendisi de yanına oturdu:

– Paşam, üzme bizi, dedi. Sen bu ülkenin yetiştirdiği büyük bir komutansın. Yiğitliğini, civanmertliğini bütün cihan bilir. Üzülmene, sinirlenmene dayanamayız. Uzat ayaklarını, sakinleş lütfen!

Halit Paşa durgunlaşmıştı. Bir çocuk gibi başını salladı. Geriye doğru iyice yaslanıp, önündeki sehpanın üstüne ayaklarını uzattı. Yakılan sigaradan derin bir nefes çekti. Birazdan

kahveler de gelmişti. Salih onları baş başa bırakarak dışarı çıktı.

* * *

Meclis çanı çalmıştı ve oturum başlamak üzereydi. Mebuslar yeniden salona döndüler. Koridor bir kez daha ıssızlaştı.

Halit Paşa, kahvesini, sigarasını içmiş Yunus Nadi'nin sohbetiyle biraz rahatlamıştı. Bir müddet sonra meclis görüşmelerine katılmak üzere idare odasından çıktı. Yeniden asabının bozulmaması için bir an çıkıp eve gitmeyi düşündüyse de bu düşünceden çabuk vazgeçti. Kararlı adımlarla salona yöneldi.

Başvekâlet bütçesinin görüşülmesine çoktan başlanmış, hatipler söz almaya başlamışlardı. Kimseye takılmadan en arka sıralara yöneldi. Boş bir sırayı gözüne kestirmiş, oraya doğru yürüyordu ki, aynı grubun bir halka oluşturup aralarında konuştuklarını gördü. Deveci Hüseyin gülerek bir şeyler anlatıyor, diğerleri de ilgiyle dinliyorlardı. Bu konuşmadan kuşkulandı. Üstelik onu görünce birden bire susmaları şüphelerini iyice artırdı. Kendisi hakkında konuşulduğuna hükmetti. Sinirleri yeniden gerildi. Öfkesi dev gibi büyüdü. Ani bir kararla yanlarına vardı:

– Ağzına sakız mı olduk ulan Deveci! Diye bağırdı. Burası ikimize dar... Ya sen, ya ben!

Gruptakiler bir anda ayağa kalkıp Halit Paşa'yı araya aldılar. Herkes bir şeyler söyleyerek öfkesini dindirmeye çalıştılar. Ne var ki bu pek mümkün görünmüyordu. Üstelik kürsüde yapılan konuşmalardan ve konuşmacıya laf yetiştiren mebusların tantanasından kimin ne dediği anlaşılmıyordu.

Paşa'yı ortalarına alan grup, konuşmalar, yalvarışlar arasında salonun sağ kapısından dışarı çıktılar. Salih, Deveci Hüseyin'i geri çekmiş, koridora çıkarmamıştı.

Grup, yukarı kata çıkan merdivenlerin hemen başında tantanaya devam ediyordu. Bu arada Kel Ali yanlarından ayrıl-

mış, çay ocağından bir bardak çay alarak geri gelmişti. Deli Halit'in öfkeli bağırışlarını bir müddet daha dinledikten sonra omuzundan ittirdi:

– Bütün bunlar malul gaziler için mi Paşa? Ne kadar da uzattın!

Deli Halit, daha fazla kendisini tutamadı. Beyninde nicedir tozu dumana katarak koşturup duran öfkeye daha fazla direnemedi. İki silahına birden uzandı:

– Sizden önce ben davranıyorum. Al sana Kel Ali!

Tabanca gümbürtüyle patladı. Kurşun kulağının dibinden vızıldayarak geçti. Grup bir anda dağılmış, neye uğradığını şaşıran Kel Ali korkudan tutulmuştu. Elindeki bardak şangırtıyla yere düşerken o da kendini geriye attı. Atar atmaz da, basamaklara takılarak sırt üstü merdivenlere düştü.

Halit Paşa, rakibine fırsat vermeden iri gövdesiyle üzerine çullandı. Sağ dirseğiyle göğsüne bastırıp kafasını arkaya yatırırken tabancalarından birini alnına dayadı.

– Sonun geldi kel! Son duanı et.

Tam tetiği çekmek üzereydi ki, duvar kenarına sinen Osmaniye Mebusu Avni bir anda ve bir kedi çevikliğinde üzerine atladı. Tabancayı tutan elini hızla yana çekti. Namludan fırlayan kurşun vınlayarak duvarlarda sekip kayboldu. Bu sırada Rize Mebusu Rauf da ortaya çıkmış, gölgesi üzerlerine vurmuştu. Üst üste iki kurşun sesi daha duyuldu. Halit Paşa, çığlığa benzeyen bir sesle yana devrildi. Onun devrilmesiyle birlikte diğerleri çil yavrusu gibi dağıldılar.

* * *

Arka arkaya patlayan silah sesleri bina içinde yankılar yapmış, meclis salonundaki gürültüyü bıçak gibi kesmişti. Salonun camlarını titreten silah sesleriyle yerlerinden fırlayanlar şaşkın şaşkın birbirlerine bakmaya başlamışlardı.

– Ne oldu? Ne oldu?

Sorular cevap bulamayınca merakla koridora koşuşturanlar oldu.

İlk gelen Kabirbeyoğlu Zeki'ydi. Arkasında Trabzon Mebusu Muhtar duruyor, onu Rüştü Paşa takip ediyordu. Halit Paşa merdivenlerin başında boylu boyunca yatıyor, basamaklardan aşağı şerit gibi kan akıyordu.

Zeki Bey, bir hamlede yanına varıp eliyle başını kaldırdı. Hâlâ nefes alıyordu:

– Paşa seni kim vurdu?

Halit Paşa zorlukla gözlerini araladı:

– Kel Ali'yi altıma almıştım, puşt Rauf kalleşçe ateşledi.

Bu sırada Muhtar, salonun kapısına koşmuş, hâlâ görüşmelere devam eden mebuslara doğru bağırıyordu:

– Bir hekim yetişsin! Halit Paşa'yı vurmuşlar!

Vakit geçiyor ne polis, ne hekim bir türlü gelmiyordu. Halit Paşa'nın başının altında kalan kolu uyuşmaya başlayan Zeki Bey, Rüştü Paşa'ya döndü:

– Burada olmaz Paşam! İçeri alalım.

Muhtar, koltukları altından, Zeki Bey ile Rüştü Paşa ayaklarından tutarak karga tulumba kaldırdılar. En yakında Meclis bekçisinin odası vardı. Güçlükle oraya taşıyıp, masaları birleştirerek uzattılar.

Birazdan Mersin Mebusu Doktor Reşit Galip odaya gelerek ilk müdahaleyi yaptı. Yara ağır, mermilerin giriş yönü tehlikeliydi. Meclis Reisine durumun vahametini anlattı:

– Mütehassıs hekimlerin müdahalesi gerekiyor, durum ciddi.

Meclis Reisi, hemen Nümune Hastanesine haber uçurdu. Bir yandan da telefonla Çankaya'yı arayıp bilgi verdi. Gazi Paşa, haberi alır almaz otomobiline atladığı gibi Meclise geldi. İlgililerden bilgi aldı ve tedavisi için ne lazımsa yapılması talimatını verdi.

* * *

Deli Halit Paşa, nedense hastaneye kaldırılmadı. Masaların yan yana getirilmesiyle oluşturulan sedye üzerinde tam beş gün yattı. İstanbul'dan getirtilen mütehassıs hekimler tarafından ameliyat edildi. Zaman zaman kendine gelip cinayetle ilgili bilgi vermek istediyse de ifadesine başvurulmadı. Ameliyatının başarılı geçtiği ve iyileşeceği söylendi. Ancak olmadı. Beşinci günün sabahında zatürreden öldüğü açıklandı.

Özellikle muhalefet mebuslarının güçlü tepkilerine rağmen suçlular hakkında hiçbir işlem yapılmadı. "Kurşunların Afyon Mebusu Ali Bey'in tabancasından çıktığı, onun da nefsini korumak maksadıyla ateşlediği anlaşılmıştır" denildi. Hadiseye karışanların tümü serbest bırakıldı.

Muhalefet mebusları karara isyan ettiler. Birinci Mecliste Şükrü Bey'in öldürülmesini hatırlatarak; hükümete, eski dönemi canlandırmak gibi ağır ithamlarda bulundular.

Bu açıklama matbuata da inandırıcı gelmemişti.

Vatan gazetesi, hükümete cevapsız kalan sorular yöneltti:

"Hekim raporları niçin yayınlanmamıştır? Niçin hastaneye kaldırılmamıştır? Kış günü camları kırık bir odada bekletilerek ölmesi mi istenmiştir? Halit Paşa'nın ensesindeki büyük yaranın sebebi nedir?"

Son Telgraf gazetesi, cinayetin örtbas edildiğini yazdı.

İstikbal gazetesi, Halit Paşa'nın kahramanlarını anlattıktan sonra cinayeti işleyen Kel Ali'yi vefasızlıkla suçladı:

"Malta esirlerini Halit Paşa kurtardı. Bu esirlerin içinde Afyon Mebusu Kel Ali de vardı. Ali Bey, kendini kurtaran adamı kurşunlarıyla öldürdü. Ne kadar iftihar etse azdır..."

Hadise büyük ve dehşetti. Birkaç açıklama ile unutulacak, kolayca örtbas edilecek gibi değildi. Ne var ki Doğuda art arda patlayan silahlar, bir anda her şeyi değiştirdi.

Sekizinci bölüm

13 ŞUBAT 1925 CUMA SABAHI...
Kuşluk vakti.

Soğuk ama güneşli bir gündü.

Hınıs'tan yola çıkan kalabalık bir atlı grubu, tozu dumana katarak ilerliyordu. İp gibi uzayıp giden toprak yol, atların nalları altında eziliyor, gümbürtüye benzer sesler, vadinin sessizliğinde dağılıp karlı dağların yamaçlarında yankılanıyordu.

Kafilenin başında, bembeyaz sakalları göğsüne kadar inen sert bakışlı bir adam vardı. Yetmişlik yaşına rağmen oldukça dinç görünüyor, doru tayın üzerinde genç bir süvari gibi âdeta uçuyordu. Yeşil sarığına itinayla sarıp bir ucunu geriye attığı uzun tülbent rüzgârda savruluyordu.

Bölgenin en tanınmış kişilerinden biriydi. Hem Nakşibendi tarikatının şeyhlik postunda oturuyordu hem de oldukça variyetliydi. Sınır ötesi ticari ilişkileri ve meralara sığmayan koyun ve davar sürüleri vardı. Kalabalık bir aşirete mensuptu. Maiyetinde yüzlerce adam barındırır, sözüne itibar edilirdi.

Esasında Elazığ Palu'lu olmasına rağmen, buranın meraları sürülerine yetmeyince Erzurum'un Hınıs kazasına yerleşmişti. Sadece Elazığ ve Erzurum'da değil, bütün şark vilayetlerinde ağırlığı hissedilirdi. Bölge insanları, ona karşı derin bir bağlılık duyarlardı.

Bu adam, Şeyh Sait idi...

En yeni giysilerine bürünmüş, gözlerine sürme çekmiş, sakalını hafiften kınalamıştı.

Kardeşi Abdurrahim'in yanına gidiyordu. Düğüne...

Çocuklarından birini daha baş göz etmeye karar veren Abdurrahim, büyük bir düğün yemeği hazırlamış, her tarafa davetler göndermişti.

Tabii en başta da Şeyhi Sait Efendi'ye...

Alaca karanlıkta yola çıkan Şeyh Sait ve adamları, vaktinde yetişmek için hiç duraksız saatlerdir at sürüyorlardı.

Soğuğa rağmen atlar kan ter içinde kalmıştı. Neredeyse çatlayacaklardı.

Neyse ki kafilenin önde giden süvarilerinden biri atının yularını hafifçe geriye çekti ve parmağını ileriye doğru uzatarak bağırdı:

– Geldik Şeyhim!

Çıplak, geniş ve yayvan bir tepenin yamacına kurulmuş Piran Köyü ufukta belirmişti. Bodur ağaçların arasına gizlenmiş toprak damlı evlerin bacalarından belli belirsiz dumanlar yükseliyordu.

Şeyh Sait, çevik bir hareketle atını durdurdu. Huysuzlanan hayvan keskin bir kişnemenin ardından hafifçe şahlanır gibi yaptı, bir-iki kez etrafında döndü sonra sakinleşip duruldu.

Elini gözüne siper ederek uzun uzun baktı.

– Tam zamanında, elhamdülillah!

Diğerleri de ona uyup gemlere asılmış, bir yandan etraflarına bakınırken bir yandan da soluklanmaya durmuşlardı.

Ne var ki fazla beklemediler. Şeyhlerinin kuru ve tok sesi yeniden duyuldu:

– Atların teri kurumasın, de hadi sürün!

– Deehhh!

Yeniden topuklanan atlar, önce tırısa geçti, ardandan dörtnala kalktı. Top gibi bir toz bulutu köye doğru hızla ilerliyordu.

* * *

Şeyh Sait, kardeşinin küçük bir kaleyi andıran konağında dinlenmeye çekildi. Kafiledeki misafirler de diğer evlere dağıtıldılar. Dışarıda davullar çalıyor, çığlık çığlığa oyunlar oynanıyordu. Kuzular kesilmiş, kazanlar kaynamaya durmuştu. Bütün ovaya kavrulmuş et kokuları yayılıyordu.

Kısa günde vakit çabuk geçti. Cuma namazı kılınmış, konağın önünde upuzun sofralar kurulmaya başlanmıştı. Düğün yemeği yenecekti.

Tam bu hengâmede, bir manga jandarmanın köye doğru geldiği duyuldu.

Haberi alan Şeyh Sait pirelenmişti. Geçen yıl yaşanan Nasturi isyanından beri zaten diken üstündeydi.

İsyan sonrası yakalanıp mahkûm edilen bazı sanıkların muhakemeleri esnasında onun da şahitliğine lüzum görülmüş ancak hasta ve yaşlı olduğunu bahane ederek mahkemeye gitmemişti. İfadesinin bulunduğu yerde alınmasını istemiş, Harp Divanı bu isteğini kabul etmiş ve ifadesi Hınıs'ta alınmıştı.

İfadesinden bir şey çıkmamıştı ama o günden beri rahat değildi. Şüpheli ve tedirgindi. Zaten bu tedirginlikle son bir aydır Diyarbakır, Çapakçur, Ergani ve Genç dolaylarında dolaşıp durmuş, aşiret reisleriyle görüşmeler yapmıştı. Onlar da rahat değillerdi. Ortalıkta korkutucu fısıltılar dolaşıyordu. İnkılap kanunlarının Anadolu'da İslam'ı yıkacağı, dinin, namazın, orucun, nikâhın, ırz ve namusun kalkacağı, bütün aşiret

ağalarının ve hocaların Ankara'ya sürülecekleri ve bunlardan çoğunun denize atılacağı söyleniyordu.

İstanbul ve Suriye'ye gidip gelen oğulları oralarda birileriyle görüşmüşlerdi. Onlar da, "Korkmayın, bir isyan çıkarsa Cemiyet-i Akvam'a haber veririz" demişlerdi. Fazla asker bulunmadığı için bölgeyi kolayca ele geçirebileceklerini söylemişlerdi.

Şimdi bu jandarmalar niye gelmişti?

Verdiği ifadeyi yetersiz mi bulmuşlardı yoksa kendisinin veya oğullarının görüşmelerinden haberdar mı olmuşlardı?

Gerçi tutuklamaya geliyor olsalar bir mangayla yetinmez, daha büyük kuvvetle yüklenirlerdi. Her adımını takip ettiklerine göre yanında silahlı dört yüz adamın olduğunu biliyor olmalıydılar.

Yine de hükümetin işi belli olmazdı.

Jandarmaları karşılamaya hazırlanırken, adamlarına tetikte durmalarını söyledi.

Birazdan, bir jandarma teğmeni askerlerini bahçede bırakarak yanlarına geldi.

– Ben Üsteğmen Hüsnü, dedi. Bu köyde saklanan mahpushane kaçkını Mehmetoğlu Ahmet'in evine bugün on bir kaçak daha gelmiş. Teslim olmaları için aracılık yapmanızı rica ediyorum. Boşuna kan dökülmesin. Dökülecek olan, kardeş kanıdır...

Şeyh Sait, komutanı dikkatle dinledi. Söylediği kişiyi tanıyordu. Yanına yerleştirdikleri de kendi adamlarıydı. Demek yanılmamıştı. Sıkı bir şekilde takip ediliyordu. Yine de sadece kaçakların teslim alınmasıyla ilgilenen komutan, kendisiyle alakalı tek bir kelime bile sarf etmemişti. Bu yüzden istenen şeyin makul olduğunu düşünüyor, bununla birlikte tereddütleri devam ediyordu. Silahlı yüzlerce kişinin önünde kendi adamlarını jandarmaya elleriyle teslim etmek ağırına gidiyordu. İsteğe direnirken, zamanlamanın yersizliğine sığındı:

– Vaziyet ortada... Biz burada bir dünya saadetini kutlama töreni içindeyiz. Bu vaziyette bize katılanları teslim olmaya zorlayamayız. Şu gördüğünüz silahlı kalabalık da buna razı olmaz. Siz kendilerini şimdilik bana bağışlayın. Biz buradan ayrılınca ve kalabalık dağılınca alıp götürün.

Üsteğmen Hüsnü, zihninden geçenleri okumuş olmalıydı.

– Sizi anlıyorum Şeyh Efendi! Ancak bu mahkûmların dördü azılı katildir. Onları teslim edin, söz veriyorum diğerlerine dokunmayacağım.

Şeyh Sait, daha fazla direnmedi.

– Peki komutan, dedi. Dediğiniz gibi olsun!

Hiç beklemeden kaçakların saklandıkları eve bir haberci gönderdi. Sözünü yerde koymamalarını ve taşkınlık yapmadan komutana teslim olmalarını öğütledi.

Kaçaklardan sekizi sessizce evden çıktılar ve söz verildiği üzere hiçbir müdahaleye uğramadan tepelere doğru tırmanmaya başladılar.

Jandarmalar evin etrafını sarmış, geride kalan dört kişinin teslim olmalarını bekliyorlardı.

İşte o an hiç beklenmedik bir şey oldu.

Tepelere tırmanan kaçaklar geriye dönüp ateş etmeye başladılar. Aynı anda evde kalan dört kişi de tetiklere asıldılar.

Askerler kötü yakalanmışlardı. Güçlükle sığınıp köyün dışına çekildiler.

Ancak bir ölü, iki yaralı bırakmışlardı.

Üsteğmen Hüsnü, iyi niyetinin kurbanı olmuş, bedelini canıyla ödemişti.

* * *

Adamlarını kontrol mü edememişti yoksa el altından emir mi vermişti bilinmez, ancak her ne olursa olsun Şeyh Sait dönülmez bir yola girmişti.

Konağın balkonuna çıktı ve merakla kendisine bakıp tekbirler getiren silahlı kalabalığı eliyle yatıştırdıktan sonra kuru ve gür sesiyle bağırdı:

– Medreseler kapatıldı, din ayaklar altına alındı! Dinimize küfür, Peygamberimize hakaret başladı. Ben bugün elimden gelse kendim dövüşmeye başlarım!

Silah tutan eller havaya kalktı, çığlıklar salındı, naralar atıldı.

Genç vilayeti Ergani kazasının Eğil bucağına bağlı Piran Köyünde patlayan silahlar, yeni bir dönemin de başlangıcı olacaktı.

Üsteğmen Hüsnü'nün kanı kısa zamanda bütün bölgeyi saracak, ülkede her şey bir anda değişecekti.

Bundan sonrası tufandı...

* * *

Şeyh Sait, aynı günün ikindiüstü atlılarıyla köyden ayrıldı.

Dört bir yana haber salıp aşiretlerden destek istedi. Botanlı, Mistanlı, Tavaslı, Tekberli ve Silvanlı aşiretleri çağrısına uyup ona katılan ilk kuvvetler oldu.

Öncelikli hedef, Genç vilayetinin merkez kazası Darahani'yi ele geçirmekti.

Darahani'nin Çapakçur, Lice, Hani ve Diyarbakır'la olan telefon ve telgraf hatlarını kesip saldırıya geçtiler.

Kaymakam ve inzibat komutanı hiçbir direniş göstermedi. Şehir kısa zamanda teslim alındı. Dükkânlar yağmalandı, Ziraat Bankası'nın kasasına el kondu.

Haberi bir telgrafla valiliğe bildiren genç bir öğretmen öldürüldü.

Burada yeni katılımlarla iyice kuvvet bulan isyancılar, üç kola ayrılarak bölgeye dağıldılar. Şeyh Şerif komutasındaki birinci Grup Elazığ'a, Şeyh Abdullah Muş'a, Şeyh Sait Diyarbakır'a yöneldi.

Küçük bir köyden çıkan ateş, şark vilayetlerini art arda tutuşturmaya başlamıştı.

* * *

Haber Ankara'da şok etkisi yapmıştı.

Hele, ilk kurşunun patlamasının ardından üç gün bile geçmeden Darahani'nin kontrolden çıkması tam bir felaketti.

Vekiller Heyeti durumu görüşmek üzere 16 Şubat günü olağanüstü toplandı. Dâhiliye Vekili Cemil Bey, edindiği tüm bilgiyi heyetle paylaştı.

Dâhiliye Vekili'nin kanaati, bunun dış destekli bir eşkıya kalkışması olduğuydu. Nasturi ayaklanışının başarısızlığa uğramasının ardından İngiliz'lerin destek verdiği yeni bir oyundu. Bölgeyi yönetemez hâle geldiğimizi göstermek ve böylece Musul üzerindeki iddiamızı Cemiyet-i Akvam'da akamete uğratmak için tezgâhlanmış bir düzendi. Bu isyanın uzun zamandır planlandığına dair ellerinde kabarık bir dosya bulunmaktaydı. Hadisenin duyulmasıyla birlikte süratle tedbir alınmış, birlikler teyakkuza geçirilirken askerî uçaklar bölgeye sevk edilmişti. Endişeye mahal yoktu. Bir yıl önceki isyan nasıl başarıyla bastırılmışsa bu da en kısa zamanda bastırılacaktı.

Bu arada matbuat da huylanmış, şarkta bir şeyler olduğunu fark etmeye başlamıştı.

Özellikle uçakların da kullanılacağının açıklanması hadiselerin hiç de basit olmadığını gösteriyordu.

Gazetelerde küçük ama sorgu dolu haberler çıkıyordu.

* * *

18 Şubat günü bütçe görüşmelerinin yapıldığı sırada, bir mebus konuyu Meclis gündemine taşıdı.

Hadiseyle ilgili kendilerine bilgi verilmesini istedi.

Dâhiliye Vekili kürsüye geldi ve endişeye mahal olmadığını söyleyerek kısa bir açıklama yaptı:

– Genç vilayetimizde Şeyh Sait adında bir eşkıya belirdi. Etrafına topladığı adamlarla yağmacılığa başladı. Ancak hükümetimizin ciddi tedbirleri sayesinde pek yakında büsbütün bastırılacaktır.

İsyan haberleri abartılmıştı demek... Hadise, söylendiği kadar da endişe verici ve şümullü değildi. Mebuslar rahat bir nefes aldılar.

* * *

Ancak durum Çankaya'dan hiç de öyle görünmüyordu.

Nakşi Şeyhi'nin başlattığı bu kalkışma, ne basit bir yağma hareketiydi, ne de İngiliz emellerini besleyen dâhili bir karışıklık.

Hepsinin üstünde ve ötesinde tehlikeler barındırıyordu. Düpedüz bir karşı devrimdi. Cumhuriyeti ve inkılapları hedef alan kara bir irtica...

Pusuya yatan bu yedi kollu canavarın bir gün ortaya çıkacağından adı gibi emin, beklemişti. İnkılapları peş peşe sıralarken acele etmesi, demokrasi hovardalıklarına kızması, onlar alkışlandıkça öfkelenmesi ve nicedir etrafını kollaması bundandı.

Cumhuriyeti kurmakla iş bitmemişti ki... Daha topraklar suya doymamış, yağmurlar hızını almamıştı. Atacağı adımlar, yıkacağı düzenler, yapacağı çok devrimler vardı.

Şark vilayetlerinde uç veren kara irtica, memleketin tümünde başkaldırmadan harekete geçilmeliydi. Ölçülü tedbirlerle zaman kaybetmek beyhudeydi. İsyancıların üstüne asker sürmekle, uzun konuşmalar yapıp sabahlamakla, yorucu meclis toplantılarında mebus ikna etmekle bu iş olmazdı.

Topyekûn bir savaş gerekiyordu.

Bu savaşı Fethi'nin yumuşak mizacı ile yürütmek mümkün değildi.

Kendisini en iyi anlayacak adamı Ankara'ya çağırdı.

* * *

21 Şubat Cumartesi...

Ankara karla kaplıydı. Ankara'nın soğuğu dehşetti.

Öğle saatlerinde tren garında heyecanlı saatler yaşanıyordu. Kalın, siyah paltoları içinde, kalpaklı birtakım adamlar oradan oraya koşuşturuyor, emirler yağdırıyorlardı. Küçük istasyonda sıkı emniyet tedbirleri alındığı fark ediliyordu.

İstanbul treninin gelme saati yaklaştığında tamamı kürk paltolu başka kimseler de yavaş yavaş peronu doldurmaya başladılar. Aralarında vekiller, mebuslar vardı. Görevli memurlar kendilerine saygıyla selam veriyorlardı. Kalabalıkta bazı insanlar ısınmak için ayaklarıyla istasyon taşlarını dövüyor, bazıları da bir arkadaşının kolunda hızlı hızlı yürüyor, peronun bir başından ötekine gidip geliyordu.

Saat 13.00'ü biraz geçmişti ki istasyonda bir kaynaşma oldu. "Gazi Paşa geldi, Gazi Paşa geldi..." fısıltısı hızlıca kulaklarda gezindi. Gazi, otomobilinden inip perona çıktı, oradan şeref salonuna geçti.

Biraz sonra tren istasyona girdi. Gazi dışarı çıktı. Katar, son vagonu karşılayıcıların önüne gelecek şekilde durdu. Son vagon özel bir vagondu.

Özel vagonun arka kapısından İsmet Paşa indi.

İki adam, vagonun önünde hararetli bir şekilde el sıkıştılar. İsmet Paşa daha sonra diğer karşılayıcıların da ellerini sıktı. Bunların arasında Meclis Reisi Kazım Paşa, Adliye Vekili Mahmut Esat, Maliye Vekili Mustafa Abdülhalık, Dâhiliye Vekili Cemil ve çok sayıda mebus vardı.

Yokluğu hemen fark edilen tek kişi Başvekil Fethi oldu.

Gazi, İsmet Paşa'nın kulağına eğildi:

– Doğruca Çankaya'ya gidelim. Konuşacaklarım var...

İsmet Paşa fısıltıyla cevap verdi:

– Başüstüne Paşam!

İkisi birlikte aynı otomobile bindiler. Otomobil, istasyonu çeviren kalabalığın arasından çıkarak Çankaya'ya yöneldi. Gazi, yolda mesele hakkında fazla konuşmadı. Sadece;

– Vaziyet, tahmin ettiğinden daha vahim, dedi.

Ve ekledi:

– Görüşürüz...

* * *

İsmet Paşa, Ankara'dan uzak kaldığı için Şarktaki hadiseler hakkında fazla bilgi sahibi değildi. Gazi, ona bütün bildiklerini anlattı.

Kütüphane içindeki bir masanın başına geçip, önlerine Türkiye haritasını açarak kaşları çatık bir vaziyette durumu gözden geçirdiler.

İki eski asker, hadisenin mahiyeti hakkında kolayca mutabakata vardılar. Bölgede İngiliz'lerin desteğiyle bir Kürt isyanı sergileniyordu. Fakat Şeyh Sait, bir Kürt lideri gibi davranmaktan ziyade bir "karşı devrim"in temsilcisi gibi hareket ediyordu. Ve açtığı bayrak, hilafet bayrağıydı, şeriat bayrağıydı. İsyancılar, "Din elden gidiyor" sloganları atıyorlardı. Hedefleri memleketin tümünde yuvalanan irtica şebekelerini harekete geçirerek cumhuriyeti yıkmaktı.

Oysa Başvekil Fethi Bey hadiseyi böyle görmüyor, mahallî bir isyan olarak ele alıyordu. Bu mahallî isyanın bastırılması için askerî tedbirler almakla yetiniyordu.

* * *

Başvekil, akşam saatlerinde Çankaya'ya çağrıldı.

Gün boyunca Vekiller Heyetiyle toplantı yapmış, alınacak tedbirleri görüşmüştü. Yorgun ve asabiydi. Bu yorgunluğun üstüne bir de İsmet Paşa ile karşılaşınca bozulmuştu. Gerçi Ankara'ya getirildiğini duymuştu ama aynı gün karşısına çıka-

rılacağını beklemiyordu. Belli etmemeye çalışsa da yüzü asılmış, kaşlarının arasındaki çizgi iyice derinleşmişti.

– Ne tedbir aldınız?

Gazi'nin cevap bekleyen yüzüne baktı. Sonra notlarını arar gibi önündeki defterin sayfalarını çevirdi:

– Hükümet olarak, demokrasi esaslarına mugayir bir tedbiri tasvip etmiyoruz.

Vereceği cevabın onu kızdıracağının farkındaydı. Ama bundan ötesini içine sindiremiyor, bütün memlekete şamil bir şiddet politikası gütmek, konuşan herkesi susturmak ona çok anlamlı gelmiyordu.

Gazi Paşa'nın sinirli sesi odada yankılandı:

– Ne tedbir aldınız dedim Fethi Bey!

Kararlı bir şekilde karşılık verdi:

– İsyancıları tepeleyeceğiz Paşam! Bölgede örfi İdari ilan etmeyi düşünüyoruz.

– Ya bölge dışındakiler? İsyanı cesaretlendirenler, tahrik edenler, hatta yardım edenler?

– Takip ediyoruz Paşam! Dahli olanları cezalandırmaya kanunlarımız kâfidir.

Gazi, gözlerini devirerek İsmet Paşa'ya baktı. O, ilgisiz gibi görünüp önündeki kâğıda anlamsız şekiller çizmekle meşguldü. Ellerini iki yana açtı. Kanaatinde haklıydı. Fethi, bundan fazlasını yapacak adam değildi.

– Peki! Dedi. Hele örfi idare kararı çıksın, gerisine bakarız.

* * *

"Ergani vilayetinin bir kısmında devletin silahlı kuvvetlerine karşı vukua gelen silahlı isyan Diyarbakır, Elazığ ve Genç vilayetlerine de sirayet eylemiş ve genişlemeye müsait görülmüş olduğundan; Genç, Muş, Elaziz, Ergani, Dersim, Diyarbekir, Mardin, Siverek, Urfa, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkari vilayetleriy-

le Erzurum vilayetinin Kığı ve Hınıs kazalarında bir ay müddetle örfi idare ilan edilmiştir.

Bu vilayetlerde örfi idare kararnamesine uygun olarak divan-ı harpler kurulacak ve isyanla alakalı bilcümle suçlar divan-ı harplerde görülecektir."

25 Şubat'ta Meclisin tasdikine sunulan örfi idare kararı böyleydi.

Başvekil Fethi Bey, kürsüye çıktı. Bu kararın alınmasına sebep olan nedenler üzerine uzun bir açıklama yaptı. İsyanın nasıl çıktığını, kimler tarafından yürütüldüğünü ve bölgedeki son durumu izah etti:

– Hadise, padişahlık, hilafet, şeriat, Abdülhamit'in oğullarından birinin saltanatını temin gibi irticai bir propaganda örtüsü altında yapılmaktadır.

Teşkilat-ı Esasiyemizin ikinci maddesi mucibince Türk Cumhuriyeti'nin dini, din-i İslam olduğu herkesin malumu olduğu hâlde, sırf ihtilal çıkarmak, isyan etmek için halkın dini hisleri kullanılmaktadır.

Din yok oluyor denilmiş, Şeyh Sait'e mehdi süsü verilmiştir. Böylece zavallı halk en can alıcı yerinden aldatılmıştır. Öteden beri bütün felaketlerimiz aynı silahın kullanılmasıyla olmuştur. Arnavutluk ayaklanışında da, 31 Mart isyanında da durum budur.

Gerek 31 Mart'ın gerekse Arnavutluk ayaklanışının milletimize vurduğu darbelerden cumhuriyetimizi korumak uğruna hükümetimiz her türlü tedbiri düşünmüş ve karar vermiş bulunuyor. Bu isyanı hazırlayan ve kışkırtanlar şiddetle cezalandırılacaklardır.

Başvekil uzun süren konuşmasını, "dini ve din duygularını alet ederek, halkı, vatan ve cumhuriyet aleyhine teşvik edenler" için şiddetli hükümler getirmek lüzumunun ortaya çıktığını söyleyerek tamamladı.

Aynı gün Adliye Vekili Mahmut Esat Bey imzasıyla Hıya-

net-i Vataniye Kanunu'na eklenmek üzere bir maddelik kanun teklifi verildi. Teklif, "dini değerleri, siyasi amaçlarına alet edenler için" getirilecek hükümleri ihtiva ediyordu:

"Dini veya din değerlerini siyasi gayelere alet etmek maksadıyla cemiyet kurmak yasaktır. Bu cemiyetleri kuranlar veya dâhil olanlar vatan haini sayılırlar. Aynı şekilde dini ve din değerlerini alet ederek devlet düzenini değiştirmek ve devlet güvenliğini bozmak veya halk arasına ikilik ve bozgunculuk sokmak maksadıyla yazıyla, fiille, sözle veya yayın yoluyla harekette bulunanlar vatan haini sayılırlar."

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası lideri Kazım Karabekir, muhalefet adına söz hakkı istedi ve kanun teklifini hararetle destekleyen bir konuşma yaptı:

– Dini alet ittihaz ederek, millî varlığımızı tehlikeye koyanlar, her türlü lanete layıktır. Hükümetimizin kararını destekliyoruz. Bütün cihan bilsin ki; dâhilî ve harici her tehlike karşısında bu vatanın evlatları yekvücut olarak her türlü fedakarlığa hazırdır."

Örfi İdare kararı, uygulama yapılacak vilayetlere Malatya da ilave edildikten sonra Meclisten oybirliği ile geçti. Aynen Hıyanet-i Vataniye Kanunu'ndaki değişiklik gibi.

Terakkiperver Fırkası mebusları, tek fire bile vermeden hükümete destek oldular...

Locasından bir an bile ayrılmayıp, bütün görüşmeleri gözünü kırpmadan takip eden Gazi Paşa, akşama doğru meclisten ayrıldı. Yanına Erkân-ı Harbiye Reisi Fevzi ve İsmet paşaları da alarak Çankaya'nın yolunu tuttu.

Terakkiperver Fırkasının gereksiz olduğuna iyiden iyiye inanmaya başlamıştı. Hayati meselelerde bile ağızlarının içine bakılması, ne diyecekler diye merak edilmesi can sıkıcıydı. Zaten bugünkü tavırları da yapmacık ve gayri samimiydi.

Onlara daha fazla katlanmak istemiyordu.

Ya güzellikle, ya da zorla... Tercih onlara kalmıştı.

* * *

Ertesi gün... 26 Şubat sabahı...

Fethi Bey, güne keyifsiz başlamıştı. Tatil olmasına rağmen erkenden başvekâlet binasına gelmiş, sinirli bir şekilde odanın içinde dolanmaya başlamıştı. Aldığı vazifenin ağırlığı ve utancı altında eziliyor, bu hâldeyken arkadaşlarının yüzüne nasıl bakacağını, kendisinin bile inanmadığı bir şeyi onlara nasıl anlatacağını düşünüp kahroluyordu.

Gece yarısından beri böyleydi. Yorgun bir günün ardından tam da yatağına gireceği esnada gelmişti telefon... Reseptörü kulağına dayayıp da sesi algıladığı ve peş peşe sıralanan emirleri duyduğu andan itibaren dengesi şaşmıştı. İfadeler soğuk, cümleler kısa ve hiçbir itiraza mahâl bırakmayacak kadar netti.

Hâlbuki, dünkü Meclis görüşmelerinde Terakkiperver Fırkası'nın tavrı herkesten takdir toplamıştı. Özellikle fırka reisi Karabekir Paşa, dini siyasete alet etmek için cemiyet kuranların vatan haini ilan edilmelerini sağlayan kanun teklifini hararetle savunmuş, konuşması uzun uzun alkışlanmıştı. Toplantı sonrası Dâhiliye Vekili Cemil Bey yanına gelmiş, "Herkes durumdan memnun efendim" demişti. "Bu konuşma en müfrit, en azgın mebusların bile ağzını kapattı. Eminim ki aldığımız tedbirler de isyan ateşini söndürecek, memleketimiz sükûna kavuşacak."

Muhalefet fırkasının bu yapıcı tavrı her türlü takdirin üstündeydi. Zaten İstiklal Harbi'nin kahraman paşalarının içinde olduğu bir fırkadan da başka türlüsü beklenmezdi.

Hatta Dâhiliye Vekili ile görüşmelerinde bu mühim insanlardan hükümetin daha çok faydalanması gerektiğini de konuşmuşlardı. Mesela Terakkiperver Fırkası'ndan seçilecek bir heyetin nasihat için şarka gönderilmesi faydalı olabilir, halk üzerinde iyi tesirler bırakabilirdi.

Bu düşüncede ne kadar yanıldıklarını anlamak bir günle-

rini bile almamıştı. Gece yarısı telefonla verilen bir emir tüm umudunu silip süpürmüş, hevesini alıp götürmüştü.

Bir kez daha anlamıştı ki; O, Terakkiperver Fırkası'nın kurulmasını hiçbir zaman istememişti. Programına "dini inanç ve düşüncelere saygılıyız" ibaresi konulmasına öfkelenmiş, hele fırkanın isminin "cumhuriyet", hem de "Terakkiperver Cumhuriyet" olmasından çıldırmıştı.

Mecliste sergilenen tabloya rağmen aynı gece haklarında söylediği ağır sözler, başka türlü izah edilemezdi.

Hükümet başkanlığının İsmet Paşa'dan alınıp da kendisine verilmesinin bir taktik olduğunu söyleyenler haklıydı demek... Muhalefete gösterilen müsamaha geçici, dağıtılan tebessümler sahteydi.

Peki, şimdi ne yapacaktı?

Gece yarısından beri bir lahza bile gözünü kırpmadan bu sorunun cevabını aramıştı.

Çaresi yoktu. Aldığı emri muhataplarına iletip aradan çekilecekti.

Bir müddet daha odanın içinde dolanıp kendini hazırladıktan sonra harekete geçti.

Karabekir, Ali Fuat ve Rauf beylere haber gönderdi.

Mühim bir konuda görüşmeleri gerekiyordu. Hem de acilen...

* * *

Hariciye Vekili Şükrü ile gizlice gönderdiği davetin üzerinden yaklaşık bir saat geçmişti ki geldiler.

Ali Fuat yoktu ama yine de üç kişiydiler. Onun yerine Adnan Bey'i almışlardı.

Lafı hiç dolandırmadan doğrudan konuya girdi. Dünkü meclis görüşmelerinde hükümete verdikleri destekten dolayı teşekkür etti. Muhalif bir fırkanın varlığına yürekten inandığını söyledi. Onlarla aynı çatı altında siyaset yapmaktan duydu-

ğu memnuniyeti dile getirdi. Millî hâkimiyetin tezahürü ve cumhuriyetin gereklerinin yerine getirilmesi için samimiyetle çalıştıklarına olan inancını vurguladı.

– Ancak dedi, benim gibi düşünmüyorlar.

Üçü de "kimler" diye sormadı. Onu bir tatil günü, üstelik de karlı bir kış sabahı buraya iten kudretin kim olduğunu çok iyi biliyorlardı. Zaten müteessir ve yorgun hâli her şeyi ele veriyordu. Görüşmedeki esas maksadı merak edip cümlelerin devamına kulak kabarttılar.

– Ağır bir tazyik altındayım. Programınızın bir maddesindeki "dini inanç ve düşüncelere saygılıyız" ibaresinin Şeyh Sait isyanını tahrik ettiğine inanıyorlar.

Adnan Bey, dayanamadı:

– Bu iddiaya çocuklar bile güler!

Fethi Bey, mahzun bir şekilde boynunu büktü:

– Dedim ya; ağır tazyik altındayım... Fırkanızı bırakarak gene eskisi gibi birlikte çalışmamız lüzumunu ifade etmeye mecburum.

Karabekir, lafın buraya geleceğini hiç tahmin etmemişti. Hayretler içinde ayağa kalktı:

– Anlamadım... Fırkamızı fesh mi edelim diyorsunuz?

– Maalesef... Evet!

– İmkânsız... Böyle bir şeyi asla yapamayız.

Fethi Bey üzgün ve çaresiz bir hâldeydi. Sesi inler gibi çıktı:

– Vaziyetin nezaketini takdir edin lütfen Paşam! Fırkanızı dağıtmanızı tebliğe beni memur ettiler. Dağıtmazsanız geleceği çok karanlık görüyorum. Çok kan dökülür...

Rauf Bey, soğuktu. Zoraki bir şekilde gülmeye çalıştı:

– Fırkamız bir ihtiyacı karşılamak, memlekette murakabeyi tesis etmek için çok temiz hislerin bir araya gelişiyle kurulmuştur. Emirle kurulmamıştır. Emirle de kapatılamaz. Bunu böylece iletin.

Adnan Bey tekrar atıldı:

– Biz bağımsız bir fırkayız.

Karabekir, devam ettirdi:

– Sizi anlıyoruz. Nihayetinde aracısınız. Ancak kabul edersiniz ki, fırka ne benim ne de buradaki arkadaşlarımındır. Bütün mensuplarınındır. Biz fırkayı kapatmak veya onları terk etmek salâhiyetine de haiz değiliz. Fırkamız eğer bir gün faaliyetten çekilmeyi düşünürse buna ancak fırka kongresi karar verir.

Fethi Bey, her sözlerine hak veriyor, ancak ufukta beliren tehlikeden de korkuyordu:

– Ama... Arz ettiğim gibi; fırkanızın altıncı maddesi bu isyanın amili olarak görülüyor.

– Yani, "Fırkamız dini inanç ve düşüncelere saygılıdır" maddesi... Güldürmeyin bizi Sayın Başvekil! Size soruyorum; gerçekten de böyle bir şeye inanıyor musunuz?

– Ben inanmıyorum da...

– Bu maddeyi ihtiva eden programımız hükümete verildiği zaman neden itiraz edilmedi?

– Efendim haklısınız... Ben şahsen bu maddeye hürmetkâr ve taraftarım. Fakat bazıları bu kanaatte değiller. İsyanla ilgili olarak bilhassa bu madde üzerinde duruyorlar ve inanın çok şiddetli, ağır bir mukabelede bulunmaya hazırlanıyorlar.

– Gazi Paşa açıkça böyle mi söyledi?

Fethi Bey, cevap yerine Karabekir'in ellerinden sımsıkı tuttu:

– Sizden tekrar rica ediyorum... Fırkayı fesh ediniz. Gelin eskisi gibi beraber çalışalım...

Karabekir ellerini çekti. Arkadaşlarıyla göz göze geldikten sonra hızla ayağa kalktı:

– İmkânı yok Fethi Bey... Biz bunu asla yapmayacağız.

Diğerleri de doğrulmuş, odadan çıkmaya davranmışlardı. Kapıya doğru yönelirlerken Rauf Bey, geride kalıp elini başvekilin omzuna koydu:

– Söyle ona... Elinde hükümet var, kuvvet var. İstediğini yapsın...

Üç arkadaş, hızla odadan çıkıp kendilerini dışarıya zor attılar. Başvekâlet merdivenlerinden sert adımlarla inerlerken içlerinde derin bir ızdırap duyuyorlardı. Ancak kararlı hâlleri tunçtan bir heykel gibi yüzlerine yansımıştı.

Yalnız Adnan Bey, düşünceliydi. Bir buçuk yıl önce, Ankara ile ayrılık rüzgârlarının estiği ilk günlerde, karısı Halide Edip'le konuşmalarını hatırlamıştı. Halide Hanımın sözleri dün gibi aklındaydı:

"Boşuna uğraşmayın" demişti. "Onunla baş edemezsiniz..."

* * *

Terakkiperver Fırkası'nın kurucu paşaları, başvekâlet binasından ayrıldıktan sonra Postane Sokağı on yedi numaradaki Fırka merkezine geçtiler.

Kalabalık bir heyet onları bekliyordu. Cafer Tayyar, Rüştü, Sakallı Nurettin, Refet, İsmail Canbolat, Kadirbeyoğlu Zeki, Ahmet Muhtar, Sabit, Ahmet Şükrü gibi fırkanın önemli isimleri toplanmış getirecekleri haberi duymak için sabırsızlanıyorlardı.

Önemli bir gelişme olduğunu anlamışlar, onların yokluğunda çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdi. Kimi, isyan bölgesinde görev yüklenileceğini söylemiş, kimi dünyaya birlik görüntüsü vermek için ortak açıklama yapılmasının isteneceğini iddia etmişti. Hatta kabinede görev teklif edileceğini söyleyenler bile olmuştu.

Dünkü Meclis görüşmelerinde hükümete verdikleri destek, Halk Fırkası tarafından takdir edilmiş, özellikle Karabekir'in konuşması ayakta alkışlanmıştı. Bu manzara Gazi Paşa'nın da hoşuna gitmiş olmalıydı. Muhalefetin ikbal ve siyasi menfaat endişesi olmadığını görmüş, gereksiz kırgınlıkların giderilmesi için Fethi'yi görevlendirmişti.

Her musibette bir hayır vardır derlerdi ya... Demek doğruydu. Şeyh Sait yobazı cumhuriyeti yıkacağım derken, sağladığı şu birlikte cumhuriyete ne büyük iyilik ettiğinin farkında mıydı acaba?

Her biri, yanan bir imparatorluğun külleri arasında büyüyüp engin tecrübeler edinen bu adamlar, tahminlerinin hiç biri çıkmayınca şaşırdılar.

Karabekir'in anlattıklarına inanamadılar. Donuk gözlerle birbirlerine baka kaldılar.

Ortaya derin bir sessizlik çöktü.

Bu sessizlikte herkes aynı şeyi düşünmüş olmalıydı ki; konuşmaya başladıklarında ortak bir kanaati dile getirdiler.

Uygulanan psikolojik bir harpti. Korkutmak, ürkütmek, gözdağı verip kaçırmak istiyorlardı. Oyuna gelmeyeceklerdi. Şubeler açtıkları bütün vilayetlerde insanlar akın akın fırkalarına koşarlarken bu umutları boşa çıkarmayacak, cumhuriyeti tek bir adamın ihtirasına teslim etmeyeceklerdi.

Direnme kararının alındığı uzun konuşmalar sonunda, hızlıca görev taksimatı yapıldı.

Fırkalarına, "isyana cesaret verdiği" şeklinde karanlık bir kulp takılmıştı.

Belli ki bu kara propaganda artarak devam edecek, bütün hareket ve çalışmaları gözetim altına alınacaktı.

Maazallah, aralarına kötü niyetli birileri sızar, şubelerin herhangi birinde bir hadise çıkarırsa neticesi felaket olurdu.

Karşı tarafın eline silah verilmemeliydi. Bütün şubeler teyakkuzda tutulmalı, kayıtlar dikkatle yapılmalıydı. Bunun için fırka müfettişleri ve şube kâtiplerine önemli işler düşüyordu.

Özellikle isyan bölgesindeki vilayet reisleri, hükümetin uygulamalarına mutlaka destek olmalıydılar. Hemen oracıkta bir telgraf yazılarak vilayetlere gönderildi.

Bu tavrın, umumi efkârca bilinmesi için de telgraf metni gazetelere sızdırıldı:

"Şark vilayetlerindeki isyanın bir irtica hareketi olduğu anlaşılmıştır. Cumhuriyet esaslarını tahribe ve vatanımızın selametine kast eden bu hareketin tertipçilerini ve bunlara iltihak edenleri şiddetle telin ediyoruz. Asileri tenkil için icabında en kuvvetli şekilde hükümete yardım edilmesi Urfa, Siverek ve Mardin şubelerimize bildirilmiştir."

* * *

İstanbul Vilayet Reisi Kara Vasıf, telgrafı aldığında İstanbul genelinde faal olan şubelerin tüm teşkilat kademelerinde görev alan azalarına bir beyanname yayınladı:

"Şark vilayetlerimizde sırf mahallî ve mevzii bir isyan çıkmıştır. Biz Terakkiperverler, bu isyanı nefretle telin ederiz. Her ne maksatla olursa olsun cumhuriyet aleyhindeki her isyan irticaidir. Vatana ihanettir. Bu isyanı çıkaranlar melundurlar. Bu isyanın hükümet kuvvetleri karşısında ezilmeye mahkûm sefil ve kuvvetsiz çapulcular hareketi olduğunu, cumhuriyet hükümetimizin hariçten ve dâhilden gelecek her türlü saldırıya muvaffakiyetle karşı duracak kudrete haiz bulunduğunu azamıza ilan ederim.

Asiler, şiddetle tedip olunacaklardır. Millî Mücadelede mümtaz bir mevkie sahip olan pak vilayetimizde ve muhitimizde isyana nefretle bakmayan bir kişi bile hissetmiyoruz. Fakat şark vilayetlerimizi iğfal ve tahrik eden ecnebi tesirinin vatanımızın her köşesinde iğfal icra etmesi ihtimalini her zaman mevcut farz etmeliyiz. Binaenaleyh teşkilatımızın ve azalarımızın içimize sokulması mümkün olan müfsitlere karşı gayet müteyakkız olmaları gerekmektedir. Bu kişilerin varlığı hissedilirse derhâl en yakın zabıta merkezine ihbar edilmesi, keyfiyetin şube merkezince de acilen bildirilmesi, icraat hususunda hükümete yardımcı olunması bütün teşkilatımızdan ve azalarımızdan ehemmiyetle rica olunur."

Kara Vasıf, kurt bir teşkilatçıydı. Ankara'da tezgâhlanan

planı görmüş, bu ithamları boşa çıkarmak için ön almaya başlamıştı.

Beyannameyi aynı anda gazetelere duyurması bu yüzdendi...

Şark vilayetlerindeki şubelerin dini propaganda yaptıklarını hiddetle reddeden bir mektubu Meclis'e göndermesi de...

* * *

Ankara fokur fokurdu.

Ankara, kaynayan bir kazan gibiydi.

Hükümetin, isyan tedbirlerini kanunlaştırması başkentteki havayı yatıştırmamıştı. Hele, Fethi Bey'in muhalefeti geri durmaya ikna edememesi, aksine muhalefetin direnişe geçmesi Halk Fırkası'nın müfritlerini galeyana getirmişti. Feveran içinde saldırıyorlardı.

İsyan bir karşı devrimin habercisiydi. Ülke çapında köşe bucak yayılmaya meyilli yakıcı bir ateşti. Nihai amacı inkılapları bitirmek, cumhuriyeti devirmekti. Şeyh Sait bir maşaydı. Bu ateşte bütün inkılap düşmanlarının rolü vardı. En başta da basının...

Muhalif fırkayı tutmak adına yaptıkları yayınlar tahammül sınırlarını aşmıştı. Ya hükümet politikasını, ya vekil hatasını ama en çok da İsmet Paşa'nın kişiliğini hedef alarak cumhuriyete saldırıyor, acımasızca vuruyorlardı.

Ya, Terakkiperver cilere ne demeliydi? Dini itikatlara hürmet kılıfıyla irticayı hortlatmış, mürteci ordularına cesaret aşılamışken hâlâ ne yüzle Meclise geliyor, ne yüzle konuşuyor, ne yüzle mektuplar yazıp, beyannameler yayınlıyorlardı?

Bunlara merhamet olmazdı.

Sert tedbirler almalı, kanla boğmalıydılar.

İstiklal Mahkemeleri ne güne duruyordu?

Yok, yok! Bu hükümetle olmazdı. Fethi, bu ağırlığın altından kalkacak adam değildi.

Cumhuriyet beka sorunu yaşarken hâlâ vaziyetin vahametini görmüyor, mevzi tedbirlerle günü kurtarmaya çalışıyordu.

Gitmeliydi... Gitmeli, yerine de bu işi yapacak adam gelmeliydi...

***

2 Mart günü adım atıldı...

İsmet Paşa ve Recep Bey'in tahrikleriyle Halk Fırkası Grubu, Mecliste olağanüstü toplantıya çağrıldı.

Önceden hazırlanmış müfritler grubu peş peşe dizilip, makinalı tüfek gibi konuşmaya başladılar.

Manisa Mebusu Ahmet Süreyya, öncelikle basının susturulması gerektiğini söyleyip Örfi İdare alanının İstanbul'u da içine alacak şekilde genişletilmesini istedi. Falih Rıfkı ve Yakup Kadri, gazetecilere sansür uygulanmasına destek verdiler.

Fethi Bey, şiddetle karşı çıktı:

– Bir hadise çıktığı zaman yalnız o hadisenin failleri aleyhine hareket etmek ve genel huzur ve sükûnu bozmaktan çekinmek lazımdır. Birkaç kişinin hareketinden dolayı milyonlarca vatandaşın rahatını kaçıracak bir siyaset takip edemem...

Recep Bey, oturduğu yerden ayağa fırladı:

– İsyan meselesindeki tedbirler yetersizdir.

Yetersiz denen tedbirler, bir hafta önce meclisten oy birliğiyle alınmıştı. Fethi Bey, gözlüklerinin üstünden ona doğru baktı:

– Ne yapalım Recep Bey?

– Şiddet şarttır. Alman Generali Lüdendorf, Almanya'nın şiddetli tedbirler almadığından dolayı mağlup olduğunu itiraf etmiştir. Mutlaka şiddete ihtiyaç görüyorum...

– Ben de size Fransız ve İngiliz demokrasilerini hatırlatıyorum. Onlar Birinci Cihan Harbi'nden demokrasi içinde galip çıktılar.

– Çıkarlar tabi! O ülkelerde, Terakkiperver Fırkası gibi arızalar mı vardı?

– Sözlerinize dikkat edin beyefendi! Terakkiperver Fırkası, Teşkilat-ı Esasiyemize göre kurulmuş bir siyasi fırkadır. Kuruluş dilekçesini Dâhiliye Vekili olarak zat-ı âlîniz almıştınız.

Salonda hafif bir sessizlik olmuş, hatta gülüşmeler duyulmuştu. Recep Bey, öfkeyle bağırdı:

– Kaçak güreşmeyin Fethi Bey! Programlarına, "dini itikatlara hürmetkârız" yazdıklarını inkâr mı ediyorsunuz?

Fethi Bey, gözlerini ondan alıp Mecliste gezdirdi. Ellerini iki yana açtı:

– Efendiler, Türkiye Cumhuriyeti'nin dini, İslam dinidir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda bu kayıt vardır. Hem söyler misiniz hangimiz dine hürmetkâr değiliz? Dine hürmetkâr olmaktan ne zarar görülür?

– Mürtecilere cesaret verdiler. Bundan büyük zarar mı olur?

Müfrit halkçılar, onun yalnız olmadığını göstermek için birden harekete geçtiler. "Bravo, yaşa, var ol" tezahüratları duyuldu. Uzun süreli alkışlar, ıslıklar birbirine karıştı.

Fethi Bey, her şeyin bir mizansen olduğunun farkındaydı. Yine de soğukkanlı bir şekilde duruyor, soğuk bir tebessümle gürültünün azalmasını bekliyordu. Ortalık durulunca, kürsünün iki yanına ellerini koydu. Öne doğru hafifçe eğilirken sesine en kalın tonunu verdi:

– Beyler! Şiddet hevesiniz beni korkutuyor. Ama bilin ki lüzumsuz şiddetle ben elimi kana boyamam.

Meclis bir kez daha uğultuya boğuldu. Sıra kapakları dövülüyor, protestolar siren gibi uzuyordu.

Bu taşkınlık anında arka taraflardan bir ses duyuldu.

– Başvekil doğru söylüyor!

Bütün bakışlar birden bire ona döndü. Ergani Mebusu İh-

san Hamit Bey'di. Oturduğu yerden kalkmış, kürsüye doğru yürümeye başlamıştı.

– Ben de konuşmak istiyorum. Nedir bu şiddet merakı?

Salonun şaşkınlığını fırsat bilip çevik bir hareketle kürsüye çıktı. Ne var ki konuşamadı. En az on kişi aynı anda üzerine çullanıp kürsüden aşağıya attılar.

Diyarbakır Mebusu Zülfü Bey, kardeşiydi. Manzaraya dayanamamıştı. Silahını çekip kalabalığın üzerine saldırdı.

Ortalık bir anda karışmış, kürsünün önü ana baba gününe dönmüş, Zülfü Bey'in elinden güçlükle silahı alıp, iki kardeşi yatıştırmak zor olmuştu.

Toplantıya bir müddet ara verildi.

* * *

Yarım saat sonra görüşmeler yeniden başlamıştı. Fethi Bey, isyan tedbirlerinin yeterli olduğunu, hükümetin bundan fazlasını yapmayacağını bir kez daha tekrar ederek görüşmenin sonlandırılmasını istedi.

Şiddet yanlılarının pes etmeye hiç niyeti yoktu. Recep Bey, fırka çoğunluğunun buna razı olmadığını söyleyip, hükümet politikasının reye sunulmasını teklif etti.

Kılıç Ali, ikinci adımı attı. Gazi Paşa'nın salona çağrılarak dinlenmesini önerdi. Ne de olsa fırkanın gerçek sahibi ve umumi reisi oydu. Bakalım o ne düşünüyordu?

Önceden hazırlanan mizansen aynen uygulandı.

Meclisteki odasında hazır bekleyen Gazi Paşa, salona indi. Daha sert tedbirler alınmasını isteyen bir konuşma yaptı.

Ardından oylamaya geçildi. Hükümet politikası 60'a karşı 92 reyle reddedildi.

Fethi Bey mesajı aldı.

Ona yol görünmüştü.

Bir hafta önce Meclisten güvenoyu almıştı, ertesi gün istifa etti.

Hatta bununla da yetinmeyip mebusluktan da istifa etti. Paris sefirliğine geçerek memleketi terk etti.

Dokuzuncu bölüm

4 MART ÇARŞAMBA GÜNÜYDÜ.
Beklendiği gibi oldu.

İsmet Paşa, Çankaya'nın tüm öfke kılıçlarını kuşanarak hükümete oturdu.

Kurduğu kabine ateş topu gibiydi. Fethi Bey'in ekibinden Cemil ve Topçu İhsan dışında kimse tutulmamış, şiddet çağrıları yapan isimler özellikle seçilmişti. En keskin fırkacılardan Recep, Millî Müdafa; Mahmut Esat Adliye Vekili olmuştu.

İlk iş, hükümete hudutsuz salahiyet ve mutlak kuvvet bahşedecek balyoz gibi bir kanun çıkarmaktı. Hazırlık çoktan yapılmış, adına "Takrir-i Sükûn" denilmişti:

"İrticaya ve isyana ve memleketin içtimai nizamını ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini ihlale sebep olan bilumum teşkilat ve tahrikler ve teşvikler ve teşebbüsler ve yayınları, hükümet, Reisicumhurun tasdiki ile resen ve idareten yasaklamaya yetkilidir. İş bu fiilleri yapanları hükümet İstiklal Mahkemesine tevdi edebilir. Kanun iki sene müddetle yürürlüktedir."

İrtica, içtimai nizam, huzur, sükûn... Hukuken tanımlanmamış muğlak ifadeler... İçinin nasıl doldurulacağı hükümetin insafına bırakılmış afili kelimeler... İstiklal Harbi yılları dâhil o güne kadar hükümete böylesine geniş yetki ve takdir hakkı veren bir kanun çıkarılmamıştı.

İki tarafı keskin bir kılıç gibiydi ve Fransız İhtilalinin "Şüpheliler Kanunu" ile aynı özellikleri taşıyordu. Orada en korkunç devlet terörü bu kanun eliyle yapılmış, binlerce kişi sorgusuz sualsiz giyotine gönderilmişti.

Bizde de mi öyle olacaktı?

Terakkiperver Fırkası sıralarını dolduran bir avuç mebus endişelenmişti.

Var güçleriyle direndiler.

Dersim Mebusu Feridun Fikri hukukçuydu.

– Ne yapmak istiyorsunuz? Diye bağırdı. Örfi İdareyi bile geride bırakacak olan bu teşebbüs, Teşkilat-ı Esasiyemize, cumhuriyetimize ve hâkimiyeti milliyenin ruhuna aykırıdır.

Fırka Reisi Kazım Karabekir, hükümetin isyanı bastırmak için aldığı kanuni tedbirleri desteklediklerini hatırlattı.

– Lakin bu durum başka, dedi. Getirdiğiniz kanun hem gayri vuzuh hem de elastikidir. Kabul edilirse halk hâkimiyetinin manası kalmaz. Mebuslarımızın sesleri dahi bu kubbe altından harice çıkamayacaktır. Bu kanunu kabul etmek cumhuriyet tarihi için şeref değildir.

Rauf Bey, cumhuriyetin birtakım mütegallibeler tarafından çıkarılan bir isyanla yıkılmasının mümkün olmadığını, tedbirlerin abartıldığını söyledi.

Sivas Mebusu Halis Turgut, kanunun iki yıl süreyle yürürlükte kalması hükmüne dikkat çekerek;

– İsyan iki yıl mı sürecek? diye sordu.

Lakin ne söyleseler boştu. Direnişleri kâfi gelmeyecek, hükümet cephesinden onları dinleyen, sözlerine aldıran da olmayacaktı.

Takrir-i Sükûn Kanunu 22 ret oyuna karşılık 122 oyla kabul edildi.

Ardından İstiklal Mahkemeleri gündeme geldi.

Hükümetin Meclise yazdığı tezkereye göre iki İstiklal Mahkemesi birden kuruluyordu. Biri Şarkta, diğeri Ankara'da...

Bu mahkemelerin vereceği idam kararları acil ve kesindi. Meclisin tasdikine sunulmayacak hemen infaz edilecekti. Ardından örfî idare makamlarının idam kararları da meclis denetiminden çıkarıldı.

Maksat açıktı: Şark İstiklal Mahkemesi isyancıları asacak, Ankara İstiklal Mahkemesi muhalefeti ezecekti.

Terakkiperverciler, esas hedefin kendileri olduğunu anlamamışlar mıydı, yoksa böylesi bir gözü karalığa ihtimal mi vermiyorlardı? Doğrudan basını savundular:

– Demek matbuatı susturmak için bu kanunları yapıyorsunuz? Hata ediyorsunuz efendiler! İstanbul matbuatı milletin sesidir. Vehim ve zanla bu sesi boğmayınız!

Karabekir Paşa'nın çığlığına Recep Bey karşılık verdi:

– Milletin sesi biziz! Hürriyeti en hararetle savunan müessese Halk Fırkası'dır. Onunla beraber yürüyenler ve onunla beraber düşünenlerdir. Cumhuriyet binasını yıkmaya çalışan hainlere cesaret veren, teşvik eden ilk vasıta ise İstanbul matbuatıdır. Bu gazeteler, memlekette ne kadar müessese varsa hepsini tahrip ettiler. Bugün onların nazarında hükümet yoktur, meclis yoktur. Hepsi mideci, fena ve beceriksiz adamlardır.

Sualinizde haklısınız. Bu kanunun teklif edilmesine, İstanbul matbuatı sebeptir. Biz, bu yılan yuvalarını tahrip ve susturmak azmindeyiz. Bunları ezmedikçe, vatan bir gün bile rahat edemeyecektir. Bu yılanlar, bu zehirli yuvalar dezenfekte edilmedikçe bize rahat yüzü yoktur.

Fethi Bey'i göndermek için Truva Atı gibi hükümetin içine sokulan Recep, maksadına ulaşmanın gururu içindeydi. Her

cümleden sonra bir kahraman edasıyla şişiniyor, ellerini Halk Fırkası sıraları üzerinde gezdirerek onları galeyana getiriyordu. Konuşmasının sonunda, üzerine sehpaların gölgesi düşen muhalefeti sadece matbuattan ibaret zanneden Terakkiperver cilerin tarafına küçümser bir bakış attı:

– Biz, şu veya bu matbuat diye sabit fikirlere saplanmış değiliz. Kanunun hedefindeki bütün teşekküllere hadlerini bildireceğiz. Matbuat ise matbuata, başka bir teşekkül ise ona...

Taraftarları intikam hisleriyle coşmuş, yeniden tezahürata başlamışlardı. Kozan Mebusu Ali Saip ve Gaziantep Mebusu Kılıç Ali, gürültüye bastıran bir nidayla aynı anda bağırdılar:

– Allah belalarını versin!

* * *

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilip İstiklal Mahkemelerinin kurulduğu saatlerde Hüseyin Cahit evindeydi. Bir haftadır hastaydı ve ateşler içinde yanıyordu. Şarktaki kaynamayla hareketlenen Ankara'nın puslu havasından ürkmüştü. Hele Fethi Bey hükümetinin düşmesinden sonra bir şeyler olacağını tahmin ediyor, her an kopacak bir fırtınayı ürpererek bekliyordu.

Buna rağmen muhalif duruşunu bozmamıştı. Hastalığına inat yazılarını aksatmıyor, Halk Fırkası'nın müfrit kanadına ağır eleştiriler yöneltiyordu.

Yarınki yazısını göndermiş, akşam yemeğini yiyip ilaçlarını aldıktan sonra hâlsizce uzanmıştı.

Saat 07.30 sularıydı...

Yatsı vakti girmiş, minarelerden ardı ardına ezanlar çağlamaya başlamıştı.

Birden bire başucundaki telefon çaldı. İrkildi. Her gün onlarca kez duyup hiçbir şey hissetmediği sıradan ve mekanik bir ses, bu defa ona farklı gelmişti. Felaket habercisi gibi ruhuna darbeler vuruyor, bu yüzden bir türlü açmak istemiyordu.

İsteksiz bir şekilde elini telefona uzattı.

Arayan, gazetenin yazı işleri müdürü Baha Bey'di.

– Beyefendi... Yarın için yolladığınız başmakaleden pek hoşlanmadım.

Sesindeki kuruluk içini ürpertmişti.

– Niye?

– Şiddetli buldum.

– Her günkünden ne farkı var canım? Alelade bir makale işte.

Karşıdaki ses, bir müddet soluklanarak bekledi. Bir kâğıt hışırtısından sonra tekrar konuşmaya başladı:

– Ankara'dan bir telgraf aldım. Meclis muhabirimizden...

– Ne yazıyor?

– İsmet Paşa yeniden hükümete gelmiş. Fevkalade tedbirler muvacehesinde İstiklal Mahkemeleri kararı almışlar. Mahkemelerden biri Ankara'da kurulacakmış.

Sırtından soğuk bir ürperti geçti. Bundan sonrasının nereye varacağı belliydi. Yine de sakin görünmeye çalıştı:

– Eee! Bize ne bundan?

– Şiddetli tartışmalar olmuş. Terakkiperverin paşaları isyan bölgesi haricinde mahkeme kurulmasına itiraz etmişler. Hükümet açıkça söylemiş; tecviz etmediği teşkilat ve tesisleri, hoşlanmadığı gazeteleri...

– Tamam, Baha Bey! Gerisine lüzum yok.

– Ya, makaleniz?

– Endişeye gerek yok. Lakin çok istiyorsanız baskıyı bekletip birini gönderin. O gelinceye kadar yenisini yazacağım.

– Yazın beyefendi, hemen gönderiyorum.

Telefonu kapattı. Hastalığına rağmen yüzü buz gibi olmuş, fena hâlde morali bozulmuştu.

O moralsizlikle çalışma masasının başına geçti, daktiloyu önüne çekti, bir kâğıt takıp döver gibi tuşlara vurmaya başladı. Hükümet mademki tenkit istemiyordu, mademki her tenkidi düşmanlık, her teklifi küfür sayıyordu; o da gördüğü fenalık-

lara gözünü kapatır, çığlıklara kulağını tıkar, "Bir Kolonya Şişesinin Sergüzeşti"ni yazardı:

"İzmir'de ecnebi konsoloslardan birine hediye olarak bir şişe kolonya gönderdiler. İşte bu kolonya şişesinin Türkiye hudutlarına ulaştıktan sonra geçirdiği sergüzeşt pek firaklı bir roman hâlini alır.

Şişe postaneden gümrüğe, oradan Düyun-u Umumiye İdaresi'ne gidip geliyor. İçindeki ispirtonun derecesini anlamak istiyorlar. Şişe açılıyor. Muayeneler yapılıyor. Nihayet uzun kırtasiye işlemlerinden sonra konsolosun eline vasıl oluyor. O kadar uzun zaman geçiyor ve o kadar çok yazışma yapılıyor ki, konsolos memleketine bir mektup yazıp ricada bulunmak mecburiyetinde kalıyor: Türkiye'deki dostlarımızın başını belaya sokmak istemiyorsanız bir daha böyle hediyeler göndermeyin.

Gazetelerde çıkan bu haberi okuyup da müteessir olmayan kimse kalmış mıdır? Posta Umum Müdürü okumuşsa teessüf etmiştir. Maliye Vekili okumuşsa teessüf etmiştir. Mebuslar, vekiller hatta Başvekil bile mutlaka teessüf etmiştir.

Fakat bütün bu teessüfler, bir anda sönüp gitmiştir.

Dünyada Eflâtunî aşk var mıdır, yok mudur orasını bilmem. Fakat her hâlde bizim bütün teessüflerimiz böyle platoniktir.

İşte idaremizin en büyük felaketi...

Fenalığı görmez değiliz. Görüyoruz, biliyoruz, müteessir oluyoruz... Yolsuzlukları düzeltmek azmini gösteriyoruz. Fakat derhâl nefesimiz kesiliyor, bıkkınlık yüz gösteriyor. Neticeye varmadan yarı yolda kalıyoruz. Bu bizde öyle bir alışkanlık ve özellik hâline gelmiş ki, artık hiçbir yolsuzluk bizi derinden sarsmıyor.

Düzeltilmesi gereken hangi fenalığa rast gelsek bir iki iç çekip söylenmekten öteye gidemiyoruz.

Bu kusur, biz gazetecilerden başlayarak, mebuslara, vekillere varıncaya kadar hepimizde mevcut.

Hâlbuki bizde bir takip fikri bulunsaydı, ele geçen herhangi bir fenalığın peşine düşüp nihayete kadar uğraşmak ve fenalığın kökünü kazımadıkça rahat etmemek alışkanlığı olsaydı böyle bir şeye imkân kalır mıydı?

Hülâsa; ne vakit ahlakımızda böyle mucizevi bir değişiklik meydana gelirse, idaredeki mahzurların ancak o zaman ortadan kalkacağını ümit edebiliriz. Hepimiz kabahati karşımızdakine atıp kendimizi kenara çekmek zaafına kapıldıkça dertlerimizden hiçbirine çare bulamayız.

Şimdi şu İzmir'deki zavallı kolonya şişesinin başına geleni, kendisine iş edinen bir mebus veya vazifeli bir makam çıkmış mıdır? Bire bin bahse girerim ki hayır, çıkmamıştır. Koca makamlar tarafından pek küçük ve adi bir iş telakki edilmiştir. Hâlbuki en mühim iş, işte şu küçük kolonya şişesinin acıklı sergüzeştidir."

Yazdıklarını bir kez bile okuma isteği duymadı. Kâğıdı hızla makinadan çıkarıp bir zarfa koydu. Ellerini çenesine dayayıp gözlerini karşıya daldırdı. Masanın üzerine gelişigüzel bırakılmış kitaplar arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın program kitapçığını görünce belli belirsiz tebessüm etti. Demek oyunun sonuna gelinmişti... Basını ipe çekmek isteyen hükümet herhâlde muhalif fırkaya çok yaşa demeyecekti. Kendisi "Bir Kolonyanın Sergüzeşti" ile avunmayı seçmişti de; bakalım onlar ne yapacaktı? Memleket meselelerini bırakıp da Meclisin muslukları, çatının kiremitleri ile uğraşacak değillerdi herhâlde...

Çok geçmeden kapı çaldı. Sabırsız tokmak sesleri ile düşüncelerinden sıyrılıp yerinden kalktı. Eline zarfı aldıktan sonra gidip kapıyı açtı. Koşmaktan nefes nefese kalmış esmer yüzlü bir çocuk, sabırsız bir kıpırdanışla eşikte duruyordu. Hiçbir şey söylemeden zarfı eline tutuşturdu. Görevine kilitlenmiş çocuk, yuvarlanır gibi merdivenlerden aşağı sallandı.

Önce dış kapının sesini duydu ardından sokaktan hızla

uzaklaşan ayak seslerini... Yavaşça geriye dönüp hasta yatağına uzandığında derin bir ah çekti. Yüreğine hüzün ve pişmanlık çökmüştü. Yazısının içinde bulunduğu zarfı uzatırken muhabir çocuğun gözlerine bakamadığını hatırlayıp kahroldu. Derin bir hayal kırıklığının gezindiği o gözlerle karşılaşmaktan utanmış, "Çok mu korktunuz?" sorusuna muhatap olmaktan çekinmişti.

Kendinden tiksinir gibi yüzünü buruşturdu.

Değmiş miydi Baha Bey'in arzusuna uyup makaleyi yırtmaya? Sonra ne vardı bu kadar tırsacak? Herkesi kendine hayran bırakan cesareti neden kaybolmuştu? Babıali'nin inandığı gibi yazmasıyla tanınan meşhur gazetecisi nereye gitmişti? Okuyucunun sesi, milletin vicdanı niye susmuştu? Bu vicdanı kararttıktan sonra gazetecilik yapmak neyineydi? Geriye dönmesi, "bir defadan bir şey olmaz" demesi mümkün müydü? Zaten her şey bir ilkle başlamıyor muydu? Kalem bir defa kırıldıktan, vicdan bir kere köreldikten sonra neye yarardı?

Göğsü hızla inip kalkmaya başladı. Alnında boncuk gibi terler birikti. Dişlerini sıktı, sıktı... Sonra ani bir hareketle hızla doğruldu. Kararını vermişti: *Tanin*'i kapatacaktı...

Bu kararla birlikte kendini yeniden yatağa bırakıp gözlerini sımsıkı kapattı. Kendini derin bir boşluktan aşağı bırakır gibi bir hisle dolmuştu. *Tanin*'i kapatmak... İki kelimeden ibaret basit bir cümle... Fakat bütün gençliğini, samimiyetini, hayatını ve ideallerini mesleğine vermiş biri için bu cümlenin manası o kadar geniş ve derindi ki... *Tanin*'i kapatıp kendinden intikam alacaktı. Islah kabul etmez heyecanından, idealleri peşinde koşmaktan bir türlü yorulmayan haylaz ruhundan, dik başlılığından ve birden bire beliriveren korkaklığından hıncını çıkaracaktı.

Bu düşünceye ulaşınca içinde garip bir haz duydu. Kendi kendine acı çektirmekten zevk alanların duyduğu cinsten bir

haz. Kurmak için ömrünü verdiği binayı kendi eliyle yıkmanın vahşi hazzı...

Bir müddet hayalen bu zevke daldıktan sonra yavaş yavaş fikrini değiştirmeye başladı. Yapamayacaktı. *Tanin*'i kendi elleriyle öldürmeye kıyamıyordu. Bu düşünceden kendini vazgeçirmek için uzak-yakın ne kadar delil varsa topluyor, her birine ayrı bir kıymet ve ehemmiyet bahşediyordu.

Tanin, sadece kendi malı değildi ki... Onun etrafında büyük bir okuyucu ailesi vardı. Bütün kusurlarına rağmen onu seviyorlar ve himaye ediyorlardı.

Hadiselere ehemmiyet vermediği, okunmaz harflerle, fena kâğıtlarla çıktığı zamanlar oluyordu. Fakat bunu affediyorlar, her sabah okumazlarsa bir eksiklik duyuyorlardı. Çünkü biliyorlardı ki; *Tanin* derin bir aşk ve hâlis bir imanla bu vatana bağlıdır.

Hata edebilir, yanlış düşünebilir, heyecana kapılarak şiddetli haberler yapabilirdi. Fakat *Tanin*'in namus ve samimiyetinden şüphe edilmezdi.

İşte bunun için *Tanin*'i kendilerine en iyi mefkûre arkadaşı sayıyorlardı. Kusurlarını görmüyor, noksanlarına müsamaha gösteriyorlardı.

Hâl böyleyken; O, ne hakla bu samimi bağı kıracak, binlerce insanın umudunu boğacaktı?

Öyleyse geriye bir tek yol kalıyordu: *Tanin*'de siyaseti tümüyle kaldırmak ve kararı okuyucuya bırakmak...

Tanin, şimdiye kadar bir fikir gazetesi, bir mücadele vasıtasıydı. Ama bundan sonra aynı vaziyette yürümesi mümkün değildi. Buna izin vermeyeceklerdi.

Bir hasbihâl yazısı ile durumu okuyucuya izah etmeli ve demeliydi ki; "*Tanin*'i ben kendi ellerimle öldüremedim. Bu elim işi size bırakıyorum. Bundan böyle siyaset haberleri yerine geçmiş zaman hikâyeleri olacak, bol bol pehlivan tefrikaları yayınlanacak. Bu, alışmadığınız bir *Tanin*'dir. İstemezseniz

okumaz elinizden atarsınız. O zaman *Tanin* kendiliğinden ölmüş olur..."

Bu fikrini beğendi. Kesin kararını vermiş olmanın rahatlığıyla bir kez daha yerinden doğruldu. Masanın başına geçip daktilonun tuşlarını yeniden tıkırdatmaya başladı:

"Sevgili Okuyucu!

Tanin, bundan sonra sırf havadis gazetesi olarak yayınlanacak. Cari siyasete dair tek bir cümle bile yazılmayacaktır.

Yarın, bu satırların yer aldığı başmakale sütunlarında Malta Hatıraları'na başlayacağım. Ondan sonra ne yazacağımı ben de bilmiyorum. Belki İtalyancadan çevirdiğim hikâyeleri yazarım, belki Yüksekkaldırım'daki Rimelci Baba'yı anlatırım, belki de "Şeytan bütün ömründe kaç defa bağırmıştır?" sualine cevap ararım.

Siyasetin suyuna sabununa dokunmayacağım kesindir. Halk Fırkasını ve hükümeti tenkide de tövbe etmiş bulunuyorum.

Böyle bir gazeteyi okuyucularımız ister mi? Bilmiyorum. Bunun cevabını zaman gösterecek..."

Bir gün sonraki gazetenin makalesi hazır, yeni dönemin stratejisi belliydi.

Rahatlamış bir vaziyette yatağına döndü. Tümüyle gideremediği ince bir sızının uykusunu bölmesine izin vermeyecekti. Bir uyku hapı alıp yorganı başına çekti. Yazıyı okuduğunda Velit Ebuzziya'nın yüzünün alacağı şekli hayal etmiş, rahatsız bir şekilde kıvranmaya başlamıştı ki; ilaç etkisini gösterdi. Derin bir uykuya daldı.

* * *

Ankara'da olanları Velid Bey de duymuştu.

Misafiri eski Baro Başkanı Lütfü Fikri Bey'le bunu konuşuyorlardı.

İstanbul İstiklal Mahkemesi'nde birlikte yargılandıkları

Fikri Bey, kısmi afla hapisten yeni çıkmış, çıkar çıkmaz gelişen hadiseleri izlemekten neredeyse başı dönmüştü.

İkisi de keyifsizdi. Sadece ikisi mi? Tevhid-i Efkâr idarehanesinde buz gibi bir hava vardı ve kimsenin ağzını bıçak açmıyordu.

Velid Bey elindeki telgraf kâğıdı ile garip şekiller yapıyordu. Bir süre uğraştıktan sonra buruşturup kenara attı:

– Maksat belli mirim! Kendileri gibi düşünmeyen hiç kimseye hayat hakkı vermeyecekler.

– Haklısın. Ankara'da İstiklal Mahkemesi kurmanın başka izahı mı var?

– Gizlemiyorlar da zaten. Açıkça söylemişler: "Bu kanunun çıkmasına İstanbul matbuatı sebeptir. Bu yılan yuvalarını ezmedikçe rahat yüzü görmeyeceğiz" demişler.

– Gemi azıya almışlar desene! Yazık, çok yazık...

Velit Bey, nicedir önünde duran cam bardağı avuçlayıp başına dikti. Bir yudumda yarıladı. Şekeri bile erimemiş soğuk çay, ağzında alışılmadık sevimsiz bir tat bırakarak midesine indi. Yüzü belli belirsiz buruşmuştu. Bardağı masaya bırakırken diğer elini arkadaşının dizine vurdu:

– Amaaan Fikri Bey! Dert ettiğin şeye bak! Ölümden öte yol mu var?

Fikri Bey zoraki gülmeye çalıştı:

– Yok da... Yine de üzülüyor insan. Onca zaman didiş, uğraş, sırt sırta verip yedi düvele diren. Memleketi kurtar, sonra da gel, birbirine düş.

– Mukadderat.

– Hele siz? Anadolu'ya silah kaçırmak için az mı uğraştınız? Cephanelikler arasında canınızdan geçtiğiniz günler daha dün gibi...

– Dedim ya; mukadderat...

– Fırkadakilerin durumuna ne diyorsun?

– Kötü. Şeyh Sait kalkışması, mütegallibe isyanından öte

bir şey değil. Ordu tarafından mutlaka bastırılır. Alınan bunca olağanüstü tedbirin esas hedefi fırkacılar... Umarım bu kirli oyunu onlar da anlamışlardır.

– İsyan ve Terakkiperverci Paşalar... Güldürmeyin beni mirim! Karabekir'i, Ali Fuat'ı, Rauf'u Şeyh Sait'le ilişkilendirmek komik olur... Hadi, üç beş meczubu kandırıp şubelere sızdırırlar desem.. o da olmaz. Şark vilayetlerinde şubeleri yok ki... Nasıl yapacaklar bunu?

Velid Bey cevap vermedi. Sadece dudaklarını bükmekle yetindi. Sonra ayağa kalkıp, cam bölmeyle ayrılmış odasından yazı işlerinin olduğu salona baktı. Gazete idarehanesinden çok cenaze evini andıran bir görüntü vardı. İnsanlar, masalar arasında isteksizce gidip geliyor, hiç kimsenin yüzü gülmüyordu. Kapıya çıkıp ellerini çırptı:

– Çocuklar! Diye bağırdı. Şahsi eşyalarınızı gazetede bırakmayın. Yarın zor bir gün olacak!

* * *

Dediği gibi oldu.

Ertesi gün Çankaya'dan bir beyanname yayınlandı. Gazi Paşa, Şark hadisesinin irticai bir isyan olduğunu belirtiyor, Takrir-i Sükûn Kanunları'nı hükümete verilmiş "önleyici yetkiler" olarak tanımlıyor, cumhuriyeti tahrip edecek yayınlardan yakınıyor, cumhuriyet ordusunu küçümsemeye ve hafife almaya kalkanların en şiddetli şekilde tenkil edileceğini söylüyordu.

6 Mart sabahı dört gazete ve üç dergi süresiz olarak kapatıldı.

Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf ve *İstiklal* gazeteleri, Adana'da çıkan *Sayha* gazetesi ve yine İstanbul'da yayınlanan *Sebilürreşat, Aydınlık* ve *Orak-Çekiç* dergileri...

Suç isnadı, hükümetin manevi nüfuzunu yıpratarak isyana zemin hazırlamaktı.

Onları diğerleri takip etti. Trabzon'da *Kahkaha* ve *İstikbal*,

İzmir'de *Sada-yı Hak*, Afyon'da *İkaz* ve İstanbul'da *Press de Soir* gazeteleri, Takrir-i Sükûn Kanununun birinci maddesine istinaden peş peşe kapatıldılar.

Muhalefete destek veren bütün yayınlar susmuş, meydan Hâkimiyet-i Milliye ve Cumhuriyet'e kalmıştı...

Bir de *Vatan*'a... Rauf'un fırkasına destek için teklif götürdüğü Ahmet Emin, uzun zamandır renksiz bir yayın izliyordu.

Bir de *Tanin*'e... Ülkenin en etkili gazetecisi Hüseyin Cahit, son anda yaptığı kurnaz bir hamleyle şimdilik kurtulmuştu.

Ama şimdilik...

* * *

Batıda bunlar olurken; Doğu vilayetlerinde kış sert geçiyordu. Kar yolları tutmuş, buzdan dağlar geçit vermez olmuştu.

Tabiatın ağırlaştırdığı yaşam şartlarına bir de isyan eklenmiş, bölge nefes bile alınmaz hâle gelmişti. Kurşun sesleri susmuyor, oluk gibi kan akıyordu.

Seferberlik durumuna geçirilen ordu isyan bölgesini tümüyle kuşatmış, Erzurum, Mardin, Diyarbakır ve Malatya bölgelerinde yığınak yapmıştı.

Bu esnada Diyarbakır üzerine yürüyen Şeyh Sait, 7-8 Mart'ta ilk yenilgisini aldı. Böylece isyanın güney yolu tıkanmıştı. Yardıma çağrılan Muş yöresindeki aşiretler, bu yenilginin ardından ilgisiz kaldı. Yeni takviyelerle iyice kuvvetlenen ordu birlikleri ise 10 Mart'ta Diyarbakır çevresini tümüyle temizledi. 14 Mart'ta Şeyh Sait'in oğullarından birinin Varto'da öldürüldüğü bilgisi geldi.

Hava harekâtıyla da desteklenen ordu birlikleri, 26 Mart'tan itibaren Varto, Elazığ ve Diyarbakır üzerinden karşı harekâta başladı. Asiler dört bir yandan kuşatıldılar. Düzenli bir şekilde çembere alınarak Irak, İran ve Suriye'ye kaçmaları önlendi. 31 Mart'ta Diyarbakır ve Elazığ'dan gelen kuvvetler birleşerek Hani'ye girdiler.

Hani, Şeyh Sait'in karargâhının olduğu yerdi. 2 Nisan'da kuşatmanın son halkası da tamamlanınca müthiş bir saldırı başladı. İsyancılar tüm güçleriyle direnişe geçtilerse de tutunamadılar. Genç vilayeti yönünde kaçmaya başladılar. Şeyh Sait'le birlikte Şeyh Abdullah, Şeyh Şemsettin gibi isyanın lider kadrosu da kaçanlar arasındaydı.

Birliklere Şeyh Sait'in mutlaka diri yakalanması emri verilmişti.

İngiltere'nin Türkiye sefiri Mr. Ronald Lindsay, gelişmeleri yakından izliyordu. Nisan başlarında Londra'ya yolladığı raporda isyanın bastırıldığını söylüyor, Terakkiperverlere karşı kampanya başlatılacağını yazıyordu.

Onuncu bölüm

BEYKOZ'UN ÖMERLİ KASABASINA bağlı Paşamandıra köyünde yaşayan ve Terakkiperver Fırkasına üye olduklarını söyleyen beş kişi, fırkalarından istifa ettiler. İstifalarını bir mektupla cumhuriyet gazetesine bildirdiler. Mektupta, ilçe teşkilatında görevli iki kişinin yanlarına gelerek irtica propagandası yaptıklarını, bu tarz bir siyasetten rahatsız olduklarını söylüyorlardı. Bu, düpedüz hükümeti yıkmaya teşebbüstü. Onlar, sevgili halaskar Gazi'lerinin yolundan yürümeye yemin etmiş kişilerdi. Bu gerici fırkada bir an bile duramazlardı. Bu mektubu, Terakkiperver'in iç yüzü öğrenilsin diye yazmışlardı.

Yenigün gazetesini, *Cumhuriyet* adıyla İstanbul'a taşıyan Yunus Nadi haberin üzerine atladı.

Manşetler art arda patladı:

"Terakkiperverler Ne Yapıyor?"

"Muhalifler Taklib-i Hükümet Teşebbüsünde mi Bulunuyorlar?"

Cumhuriyet gazetesi günlerce bu konuyu işledi, haberi köpürttükçe köpürttü.

Ardından, Valiliğe ihbar mektupları yağmaya başladı. Kasımpaşa'dan, Üsküdar'dan, Fatih'ten, Eyüpsultan'dan ama en çok da Beykoz'dan...

Zira Beykoz, Terakkiperver Fırkası'nın İstanbul'daki en faal ve en etkili şubesiydi. Bu hâliyle de fırkanın gözbebeğiydi.

İhbarların hepsi tek elden çıkmış gibiydi ve suçlamalar hep aynıydı: Terakkiperver Fırkası azaları kahveleri, dükkânları, evleri dolaşıp irtica propagandası yapıyorlardı. Halk Fırkasının din düşmanı olduğunu, mekteplerden Kur'ân'ı, camilerden ezanı kaldırdığını, Müslüman kadınları ecnebilerle dans ettirdiğini söylüyorlardı. Onlar, dini kurtaracaklardı. Bunu programlarına da yazmışlardı. Halk Fırkası'nın yıktıklarını tekrar yapacak, Mustafa Kemal'i gönderip Padişahı yeniden getireceklerdi.

Sanki gizli bir el faaliyete geçmişti.

Tetikte bekleyen Halk Fırkalılar, yaygarayı kopardılar.

"Selahiyattar bir zat", basın toplantısı düzenledi.

– Saf ve masum vatandaşlarımızı iğfal edenler hemen yakalanıp, cezalandırılmalıdır. İstiklal Mahkemeleri ne güne duruyor? Dedi.

İstanbul Vilayet Mutemedi Refik İsmail, devam ettirdi:

– Bu mühim mevzuyu sayfalarına taşıdığı için *Cumhuriyet*'i kutluyorum. Terakkiperver Fırkası'nın faaliyeti hakkında aylardır benzer duyumlar alıyoruz. Eyüpsultan, Balat, Kasımpaşa, Fatih gibi semtlerde yobazca telkinler yaptıkları sır değil...

O da eklemeyi unutmadı:

– Durum vahimdir! İstiklal Mahkemeleri ne güne duruyor?

Halk Fırkası teşkilatları doğrudan Kara Vasıf'ı hedef almışlar, üye kayıtlarında şöyle dediğini yaymaya başlamışlardı:

– Mustafa Kemal'i istiyorsanız Halk Fırkasına, Halifeyi istiyorsanız bizim fırkaya geliniz!

Kara Vasıf tezgâhı görmüş, çirkin bir tertiple karşı karşıya olduklarını anlamıştı. Teşkilat üzerindeki denetimleri sıklaştırırken, durumu fırka merkezine de bildirdi. Hükümet nezdinde tedbir almalarını istedi.

Ankara İstiklal Mahkemesi çoktan harekete geçmişti bile...

12 Nisan gecesi, Cağaloğlu'ndaki merkez bina başta olmak üzere İstanbul'daki tüm şube binalarına ani polis baskınları düzenlendi. Her taraf köşe bucak aranıp ne kadar evrak varsa çuvallara doldurularak götürüldü.

Tanin, gece yarısı bir düzine polisle yapılan bu aramayı, okuyucularına 14 Nisan günü manşetten duyurdu:

"Dün Gece Terakkiperver Fırkası Basıldı"

Bu ifade, hem *Tanin*'in hem de siyasete tövbeli Hüseyin Cahit'in sonu oldu. Gazete kapatıldı, Hüseyin Cahit palas pandıras İstiklal Mahkemesine sevk edildi.

Fırka binasında yapılan aramanın,—gece yarısı da olsa— "baskın" kelimesiyle verilmesi suç sayılmıştı.

Ama asıl sebebin bu olmadığını herkes biliyordu.

Mahkeme Reisi Kel Ali, açıkça da söyledi:

– Takrir-i Sükûn Kanunu çıktığında protesto niteliğinde bir yazı yazmıştınız. Bu yazınız, İsmet Paşa Hükümeti'ni protesto mahiyetindedir ve ağırdır. Baştan sona nükteli tarizlerle doludur. Memlekette matbuat hürriyeti kalmadığını ilan şeklindedir. Bu yazınız, son meseledeki haberin de kasıtlı olduğunu gösteriyor.

Öyle olmadığını söyledi. Uzun uzun kendini savundu. Ama nafileydi. Kurt kuzuyu yemeye karar verince, suyu bulandırmaktan daha güzel bahane mi olurdu? Mahkeme heyetine şöyle dedi:

"Böyle bir mahkemede hâkim olmaktansa, mahkûm vaziyetinde bulunmayı tercih ederim."

Duruşmalardaki bu tavrı, "vatanperverliğe mugayir" bulu-

narak ağırlaştırıcı sebep sayıldı. Müebbet sürgüne gönderildi. Cezasını Çorum'da çekecekti.

Aynı mahkeme, *Resimli Ay* mecmuasındaki yazılarından dolayı Zekeriya ve Cevat Şakir beyleri "ordunun maneviyatını ihlal ve halkı askerlikten soğutmakla" suçlayarak cezalandırdı. Zekeriya'yı Sinop'a, Cevat Şakir'i Bodrum'a üçer yıl sürgüne mahkûm etti.

Öte yandan, Terakkiperver Fırkası binalarından toplanan evraklar didik didik ediliyor, irtica propagandası yapıldığının tespit edilmesi için olağanüstü gayret harcanıyordu.

Beykoz başta olmak üzere, haber ve ihbarlarda adı geçen şubelerin yönetici ve azaları tutuklanarak Ankara'ya götürülmüştü.

Üstelik *Cumhuriyet* gazetesi haberlerinde bahsi geçen kişilerin yargılandığı davada bir şeyler bulunmuş gibiydi. Ömerli kasabasının Paşamandıra köyünden bazı köylüler, Beykoz teşkilatı azalarından Salih Paşo ve Kamil Efendi'nin köylerine gelerek kendilerine muzır propaganda yaptıklarına şahitlik etmişlerdi.

Salih Paşo on beş yıl, Kamil Efendi ömür boyu, Beykoz Teşkilat Sorumlusu Nuri Bey beş yıl küreğe mahkûm edildiler.

Mahkeme ayrıca, mezkûr fırkanın dini siyasete alet faaliyetleri hakkında hükümetin dikkatinin çekilmesine karar verdi.

Kara Vasıf iddiaların asılsız olduğunu ispatlamak için çırpındı durdu. Terakkiperver Fırkası'nın kurucu paşaları kendilerini savunmak için açıklamalar yaptılar. Ne var ki tüm bu açıklamaların bir etkisinin olmayacağını herkes gibi onlar da biliyordu. Ankara İstiklal Mahkemesi'nin tüm çabası fırkalarını kapatmak içindi.

Zaten sırf bunun için kurulmuştu. İsyan fırsat bilinmiş, ne yapılacaksa tozdan dumandan geçilmeyen bu zamanda yapılması düşünülmüştü.

Bu çabanın aynısı Şark İstiklal Mahkemesinde de sürüyordu.

* * *

Terakkiperver Fırkası'nın Şark vilayetlerinde teşkilatı yoktu. Sadece kuruluş esnasında Urfa, Siverek ve Mardin'de şube açmak isteyenler olmuş, fırka yönetimi de hem bu kişilerle görüşmek hem de araştırma yapmak üzere Urfa-Siverek Kâtibi sıfatıyla emekli Yarbay Fethi Bey'i bölgeye göndermişti.

Daha önceki yıllarda Urfa'da mutasarrıflık yapan Fethi Bey, adaletli yönetimi ve çalışkanlığıyla sevilen biriydi. Üstelik İstiklal Harbi yıllarında önemli çalışmalar yapmış, Kuvayi Milliye güçlerinin oluşturulmasına öncülük etmişti.

Diyarbakır İstiklal Mahkemesi tarafından tutuklandı. Suçu, mutasarrıflık yıllarından tanıştığı bazı şeyhlerin isyana karışmasıydı.

Güya isyandan önce onlarla konuşmuş, "Medreseleri kapattılar, şeriatı kaldırdılar. Biz Şeriat-ı Muhammediyeyi isteriz. Fırkamız dini terakki ettirecektir. Siz de gelin elbirliği ile çalışalım" demişti.

Bunu iddia eden üç şahidin üçü de Halk Fırkasının kayıtlı üyeleriydi. Bu sözleri başka kimin duyduğu hakkındaki soruya birbirlerini şahit göstermişlerdi.

Yakup Kadri, *Hâkimiyet-i Milliye*'deki köşesinde, Fethi Bey'in sözlerinin Terakkiperver Fırkası'nın nasıl çalıştığının açık bir örneği olduğunu, kurucularının da bundan sorumlu tutulmaları gerektiğini yazıyor, fırka ileri gelenlerinin sorumluluk kabul etmeyen açıklamalarının geçersiz olduğunu söylüyordu. İfadeleri ağır ve suçlayıcıydı:

"Muhalif fırkanın üzerindeki perdeler birer birer açıldıkça, sahnenin arkasındaki kuliste hâsıl olan çirkin ve çıplak iskeletler yavaş yavaş meydana çıkıyor..."

Halk Fırkası teşkilatlarının azaları arasında isyana bizzat

karışanların olduğu ortaya çıkmıştı ama bunu kimse dile getiremiyordu.

Fethi Bey, ağır bir sorgulamaya tabi tutulmuştu.

Evinde bulunan gazetelerden, okuduğu kitaplardan hatta cebinden çıkan mutfak malzemesi notlarından bile suçlandı. Ama üç şahidin beyanı dışında elle tutulur bir delile rastlanılamadı.

Buna rağmen cezalandırıldı.

Beş yıl kürek cezasına çarptırıldı. Daha önceki hizmetleri göz önünde tutularak bu ceza üç yıl kale bendliğe çevrildi. Mahkeme ayrıca, programındaki altıncı maddenin isyana teşvik ettiğine kanaat getirerek görev sahası içindeki tüm Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubelerinin kapatılmasına karar verdi.

Fethi Bey, cezasını çekmek üzere Sinop kalesine nakledildi.

Beykoz'daki üyelerin ardından Urfa-Siverek Kâtibi Fethi Bey'in de sudan bahanelerle cezaya çarptırılması, Terakkiperver Fırkası kurucularını iyice işkillendirdi.

Belli ki yolun sonu görünmüştü...

Bu arada 13 Şubat'ta başlayan isyan iki ayda tümüyle bastırılmış, bölgede kontrol sağlanmıştı. 15 Nisan'da Şeyh Sait'in yakalandığı haberi geldi. Uygulanmakta olan kısmî seferberlik 31 Mayıs'ta kaldırıldı.

* * *

İsyan bastırılmış, gazeteler susturulmuş, İstiklal Mahkemeleri eliyle hırpalanan muhalefet köşeye sıkıştırılmıştı. Üstelik Meclis tatildeydi.

"Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası programı en hain dimağların ürünüdür. Bu fırka, memlekette suikastçıların, mürtecilerin sığınağı, ümit dayanağı oldu. Harici düşmanların, taze Türk Cumhuriyeti'ni mahvetmeye matuf planlarının tatbikatını kolaylaştırdı.

Tarih, Şark isyanlarının sebeplerini inceleyip araştırdığı zaman onun mühim ve belirgin sebepleri arasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın dini vaatlerini ve Şark'a gönderdikleri kâtiplerinin teşkilat ve tahriklerini bulacaktır."

Gazi Paşa böyle dedikten ve öfkesini hâlâ atamadıktan sonra hükümet için yapacak tek şey kalıyordu: Öldürücü vuruşu yapmak...

Vekiller Heyeti, 3 Haziran'da toplandı ve o vuruşu yaptı.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı tümüyle kapattı.

Karar, Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak, "vatandaşların aldatılmaktan ve kışkırtılmaktan korunması için" alınmıştı.

Genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk demokrasi macerası bu kadardı...

17 Kasım'da yeşeren umutlar başka bahara kalmıştı...

On birinci bölüm

29 HAZİRAN GECESİ...
Yeni günün ilk saatleri...

Dicle kıyıları sessiz, Diyarbakır Kalesi'nin yıkık dökük surları heyula gibiydi.

Mahkûmların bulunduğu koğuşun kapısı sert bir şekilde açıldı.

Muhafız bölüğü komutanı, ayaklarını yay gibi gerip ellerini beline koyduktan sonra karanlığa doğru tiz sesiyle bağırdı:

– Haydi, bakalım; birer birer çıkın!

Ranza gıcırtılarına iç çekmeler ve hıçkırık sesleri karıştı. Hükümlüler, kireç gibi beyazlamış yüzleriyle birer birer koğuştan dışarı çıktılar. Gece yarısının sessizliğinde yıldızlar yere iniverecekmiş gibiydi. Hafiften ılık bir rüzgâr esiyor, küçük bulut parçalarının bir leke misali üzerinde gezindiği dolunay ortalığı gündüz gibi aydınlatıyordu. Dolunayın ışığı, bir jandarma erinin elinde tuttuğu lüks lambasının çiğ ışığı ile birleşiyor, mahkûmların kelepçelerinde ve jandarma dipçiklerinin ucunda kırılıyordu.

Bütün hükümlüler kalın ipler ve zincirlerle birbirine bağlanmıştı. Cezaevi bahçesinden çıkıp ağır aksak adımlarla yürümeye başladılar. Şeyh Sait, kafilenin tam ortasındaydı ve uzun boyuyla hemen dikkati çekiyordu. Dudakları belli belirsiz kımıldıyor, yalnız kendisinin duyacağı bir sesle bir şeyler mırıldanıyordu.

Diyarbakır derin bir sessizliğe gömülmüştü. O sessizliği köpek havlamaları ve ayak sesleri bozuyor, hükümlüler siyaset meydanına doğru ilerlerken, her iki yanlarında canlı bir duvar gibi sıralanan askerlerin postal sesleri daha sert duyuluyordu.

Ağır aksak ilerleyen kafile uzun bir yürüyüşten sonra Siverek Kapısı'ndan çıktı. Kale bedenlerini hemen geçmişlerdi ki birden bire durakladılar. Biraz ötelerinde korkunç bir manzara vardı. Onlarca darağacı küçük meydanı bir ölüm ormanına çevirmişti. Boş ilmekler rüzgârda salınıyor, gökyüzünün sonsuz boşluğu ölüm hissini daha bir derinden hissettiriyordu. Ürpererek birbirlerine baktılar.

Kolordu Komutanı, Vali, İstiklal Mahkemesi üyeleri ve bazı subaylar meydana daha önceden gelmiş, sehpaların karşısındaki alanda bekleşiyorlardı. Hepsi bir heykel gibi hareketsiz ve kaskatıydı.

Darağaçlarının ürkütücü görüntüsüne uzun uzun bakan Şeyh Sait, biraz ötesinde bekleşen adamlardan Ali Saip'e doğru bağırdı:

– Saip Bey! Hani ya beni kurtaracaktın? Hani söz vermiştin!

İstiklal Mahkemesi üyelerinden Kozan Mebusu Ali Saip, sesi duyunca soğukça güldü. Lüks lambalarından birini eline alarak yanına geldi. Lambayı yüzüne doğru kaldırdı:

– Ne yapalım Sait Efendi, seninle Hınıs'ta kuzu yiyemeyeceğiz!

Şeyh Sait, gücenik sesiyle tekrarladı:

– Kandırdın beni! Ne olurdu Edirne'de yüz sene verseydin?

– Ben sözümde durdum, bundan hafif ceza mı olur?

Bağlı elleriyle darağaçlarını işaret etti:

– Bundan daha ağırını söyle Saip Efendi!

Saip Bey'in yüzündeki donuk gülümseme kayboldu. Kaşlarını kaskatı çatıp bağırdı:

– Bunca kanın dökülmesine, ocakların sönmesine yol açtın! Cezanı çekeceksin!

– Yalan söyledin bana. Sözünü mahşerde hatırlatırım.

– Ben de hatırlatırım; mahşerde öldürdüğün masumlarca yargılanacaksın.

Lüks ışığını gözlerinin önünde bir kez daha salladıktan sonra hışımla sırtını dönüp, sert adımlarla uzaklaştı.

Bu diyaloğun arka planı mahkûmlar tarafından zaten biliniyordu. İdam kararına bu yüzden şaşırmış, giderayak oyuna gelmenin öfkesini duymuşlardı.

Yargılama esnasında İstiklal Mahkemesi üyelerine Ankara'dan bir talimat gelmişti. Mahkûmları sıkıştırmalı özellikle Şeyh Sait'in ağzından gazeteleri ve Terakkiperver Fırkası'nı suçlayan laflar almalıydılar. Bunun için her yolu deneyebilir, her türlü hileye başvurabilirlerdi.

Bu talimatın ardından Ali Saip bir gece Şeyh Sait'in tutulduğu koğuşa gelmiş, onunla derin bir pazarlığa tutuşmuştu. "Sorgunda bazı gazetecilerin isimlerini verirsen seni kurtarırım" demişti.

Ertesi gün Mahkeme Reisi Mazhar Müfit sormuştu:

– Seni bu işe kim itti?

Şeyh Sait cevap vermişti:

– Basın mütemadiyen kinimizi artırıyordu.

Mazhar Müfit tekrar sormuştu:

– İsim ver efendi, en fazla hangisi?

Şeyh Sait kulağına fısıldanan isimleri bir çırpıda söylemişti:

– *Sebilürreşat, Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, Toksöz!*

Kâtip isimleri hızla tutanağa geçmiş, mahkeme üyeleri sinsice gülümsemiş, Şeyh Sait ölümden kurtulmanın umuduyla rahat bir nefes almıştı.

Ali Saip, Şeyh Sait'in yanından uzaklaşıp Kolordu Komutanı'nın yanına vardığında eliyle darağaçlarını gösterip bir şeyler anlatmaya başladı. Komutan onu dinlerken mütemadiyen başını sallıyordu. Bu arada beyaz idam gömlekleri mahkûmlara giydirilmeye başlandı.

Biraz sonra ilmekler boyunlara takıldı, sandalyeler birer birer altlarından tekmelendi.

Sabah güneşi meydana vurduğunda kırk yedi darağacında, kırk yedi beden sallanıyordu.

* * *

İsyan bastırılıp isyancılar asılmış, Terakkiperver Fırkası'nın ipi çoktan çekilmişti. Sırada yayınlarıyla Şeyh Sait ve isyancılara destek veren gazeteciler vardı.

Daha önce bir kez daha yargılanıp İstanbul'da mahkeme karşısına çıkmışlardı. Ama belli ki bundan ders almayı bilmemişlerdi.

Şimdi onları hizaya getirme zamanıydı. Ankara'ya kafa tutmanın bedelini ödeyeceklerdi...

Şark İstiklal Mahkemesi, Diyarbakır'daki işini bitirip Elazığ'a geçerken İstanbul ve Adana'ya birer telgraf çekti. Telgrafta Şeyh Sait'in itirafları vardı: *Sebilürreşat*'tan Eşref Edip, *Tevhid-i Efkâr*'dan Velid Ebuzziya, *Son Telgraf*'tan Fevzi Lütfi ve Sadri Ertem, *Toksöz*'den Abdülkadir Kemali...

Hepsi tutuklanıp anında yola çıkarıldılar.

Ardından diğerlerinin tutuklanma emirleri yazıldı: *Vatan*'dan Ahmet Emin ve Ahmet Şükrü, *İstiklal*'den İsmail Müştak, *İleri*'den Suphi Nuri, *Sayha*'dan Gündüz Nadir...

Suçları, "tenkit ederek hükümetin nüfuzunu kırmak ve netice olarak isyana sebebiyet vermek"ti...

Bu hengâmede sol muhalefetin de burnu sürtüldü. *Aydınlık* ve *Yoldaş* dergilerinden Şevket Süreyya, Sadreddin Celal, Nazım Hikmet ve Şefik Hüsnü'ye ağır cezalar verildi. Kimi hapsi boyladı, kimi yurt dışına kaçtı.

Elazığ'a getirilen gazeteciler darağaçlarının gölgesinde yargılandılar. Şark İstiklal Mahkemesi, bir giyotin gibi çalışıyordu. Yargılanmak üzere Elazığ'a gönderilen 1855 kişiden 690'ını yargılamış, 99 kişiye idam cezası vermişti.

Hepsi korku dolu günler, uykusuz geceler geçirip meslek-lerine kahrettiler.

Ta ki, mahkeme üyelerinden biri kulaklarına fısıldayana kadar:

– Ankara ile işinizi halledemezseniz işiniz zor...

Hemen bir dilekçe yazdılar, o iradenin önünde çaresizce diz çöktüler:

"Biz, yüksek dehanızın kurduğu cumhuriyetin tabi ve samimi hizmetkârlarıyız. Vücuda getirdiğiniz büyük binada samimiyetle fikir amelesi olarak çalıştık. Yazdıklarımızın Şeyh Sait gibi hainlerin suikastını kolaylaştıracağı tarzında bir zannı tasavvur etseydik kalemimizi kırmakta saniye tereddüt etmezdik... Bundan sonra senin gittiğin yoldan gideceğimize, gazetecilik ve siyasetin tamamıyla dışında kalacağımıza ve sakin bir şekilde iktisadi çalışmalarla memlekete faydalı olmaya çalışacağımıza söz veriyoruz."

Sıra gazetecilerin isimlerini yazıp imzalarını almaya gelmişti. Ancak Velit Ebuzziya itiraz etti:

– Bu metne imza atmam dedi. Tamam; gazetecilik yapmam, siyasete karışmam ama ebediyen de bir adamın peşinden gitmeyi asla taahhüt etmem.

Bir kişi de olsa gazeteciler arasından yükselen itiraz Gazi Paşa'yı kızdırabilirdi. Zaten onlara fısıldanan da, gazetecilerin müşterek imzasıyla çekilecek bir telgrafın af yolunu açabileceğiydi.

Elbirliği ile ikna etmeye çalıştılar. Olmadı. Velit Bey, keçi gibi inatçıydı, bir adım bile geri atmıyordu:

– Tarih önünde böyle bir telgrafa imza koymaktansa mahkûm olmayı tercih ederim.

Sonunda telgraf metninde değişiklik yapmak zorunda kaldılar. "Senin gittiğin yoldan gideceğimize" ifadesini değiştirip "cumhuriyet yolunda gideceğimize" şeklinde değiştirdiler.

Telgraf çekildi.

Kısa zaman sonra netice alındı. Reisicumhur, gazetecilerin telgrafından mütehassıs olmuştu. Hepsi beraat ettiler...

Kalemlerini kırıp, gazeteciliğe tövbe etmiş olarak...

On ikinci bölüm

SONBAHAR GELMİŞ, yapraklar sararmaya başlamıştı. Göçmen kuşlar çoktan gitmişlerdi.

Karabekir, Ali Fuat, Canbolat, Kadirbeyoğlu...

Dört arkadaş, Hacı Bayram'dan Ankara Kalesi'ne çıkan yokuşu tırmanmaya çalışırlarken yorulmuşlardı. Durup soluklandılar.

Ali Fuat, gözlerini meclis binasına doğru çevirmiş kendi kendine söyleniyordu:

– Ne olacak şimdi?

Aklına, Lozan müjdesi vermek için Çankaya'ya gittikleri gün gelmişti. İki yıl önce... Zaman ne kadar hızlı geçmiş ve ne çok şey yaşanmıştı...

Şimdi yorgundular, en kötüsü de umutsuz...

"Boşuna uğraşmayın onunla baş edemezsiniz" sayıklamalarıyla, Halide Edip kocasını da alarak çekip gitmişti.

Ardından Rauf gitmişti...

Belki daha kimler gidecekti?

– Bizimkiler tedirgin. Onlar da aynı suali soruyor...

Konuşan İsmail Canbolat'tı. Cevabı Kadirbeyoğlu Zeki verdi:

– Dur bakalım, daha yeni başladılar...

Karabekir başını salladı:

– Öyle... Zor günler başlıyor...

Tıknefes bir şekilde yeniden yokuşu tırmanmaya başladılar...